

rijksuniversiteit
groningen

faculteit ruimtelijke
wetenschappen

Oost, west, wijk best?

*Een onderzoek naar de (reactionaire) sense of place van
bewoners van de Molukse wijk in Bovensmilde.*

Student: Joost Nussy
Studentnummer: S2990822
Begeleider: dr. P.D. (Peter) Groote

Voorwoord

Groningen, 31 oktober 2017,

Beste lezer,

Toen ik het proces van de masterscriptie begon, was de keuze voor het onderwerp ‘de Molukse wijk’ vrijwel direct gemaakt. Gezien mijn Molukse roots heb ik altijd al interesse gehad in dit onderwerp. Bovendien kwamen uit mijn bachelor scriptie (gewijd aan de derde generatie Molukse jongeren in Assen) resultaten naar voren die mij aan het denken hadden gezet. Zo gaf een van de toenmalige respondenten het volgende aan:

“Die wijken (gemixte Molukse wijken) zijn zeg maar niet meer zo Moluks. Daarom vind ik dat het bij onze wijk in Assen ook stand moet houden; dat moet een Molukse wijk blijven. Dat vind ik ook belangrijk. Anders dan gaat, ja, de hele Molukse wijk kapot, vind ik dan. Ik wil gewoon dat de Molukse wijk blijft, dat er geen Nederlanders binnenkomen in de wijk.”

Mijn aanbeveling toentertijd was een toekomstig onderzoek dat vanuit cultureel geografisch perspectief in zou gaan het fenomeen ‘de Molukse wijk’. En zo geschiedde: ik ben onderzoek gaan doen naar de *sense of place* van bewoners van de Molukse wijk in Bovensmilde.

Dit scriptieproces is niet altijd even soepel gelopen. Als nieuwe Groninger lagen er constant verleidingen op de loer in Stad en Ommelanden. In het achterhoofd houdend; ‘Nait soezen, moar deurbroezen’ heb ik het proces dan toch weten af te ronden. Ondanks dat het langer duurde dan gehoopt, kijk ik met veel plezier op de afgelopen periode terug. Ik heb veel nieuws geleerd over de Molukse gemeenschap en heb daarnaast veel nieuwe, inspirerende, contacten opgedaan in Bovensmilde.

Uiteraard was het zonder de hulp van een aantal personen nooit mogelijk geweest om dit proces te voltooien. Mijn dank gaat dan ook uit naar een aantal personen. Ten eerste Peter Groote, mijn scriptiebegeleider, voor de ondersteuning van het begin tot het einde. Ten tweede al mijn respondenten voor hun deelname, gastvrijheid en openheid. Ten derde wil ik betrokkenen uit Bovensmilde bedanken: Mietji Hully, tante Jeanny & oom Willem, Romella Halussy, Henky Metekohy en de wijkraad. Ten vierde alle gesprekspartners: Elias Rinsampessy, tante Mellie Metijari-Lumalessil, Roel Barelds, Marcel van Dijk, Dolf Risamena en Sam Pormes. Speciale dank gaat uit naar oma Sofie voor haar zorgzaamheid en het beschikbaar stellen haar accommodatie. Tot slot gaat mijn dank uit naar mijn studiegenoten, waarvan in het bijzonder David voor zijn SPSS kennis, Kevin & Jakub Hully voor hulp bij Maleise vertalingen, mijn zus voor de spelfouten check, en overige vrienden en ouders voor de mentale ondersteuning en hulp.

Met gepaste trots presenteer ik hierbij mijn afstudeerscriptie voor de master Culturele Geografie. Met het afronden van deze scriptie komt er een einde aan mijn studententijd die zich gedurende de afgelopen zes jaar heeft afgespeeld in Amsterdam, Utrecht, Praag en Groningen.

Ik wens u veel leesplezier!

Joost Nussy

Samenvatting

De Molukse wijk is een uniek fenomeen in Nederland. Het is de enige vorm van residentiële concentratie van een etnische groep, gestimuleerd door de Nederlandse overheid. Verspreid over het land bestaan ongeveer zeventig Molukse wijken, speciaal gebouwd voor de Molukse gemeenschap (Rinsampessy, 2013). Deze wijken waren van oorsprong homogeen Moluks, maar de etnische samenstelling van de inwoners is aan het veranderen. Deze veranderingen brengen reacties met zich mee.

Op verschillende wijzen hebben bewoners van de Molukse wijken hun onvrede over de veranderingen geuit. Vanuit plaatsbinding literatuur is er een concept dat deze defensieve houding meet. Dit is het concept reactionaire *sense of place*; kortgezegd een defensieve houding tegenover de verandering van een plek (Massey, 1991). Binnen de Molukse gemeenschap zijn nog géén onderzoeken verricht die vanuit een cultureel geografisch perspectief naar het fenomeen de Molukse wijk kijken. De doelstelling van dit onderzoek was dan ook om daar iets aan te veranderen en het onderwerp (reactionaire) *sense of place* centraal te stellen bij een onderzoek naar bewoners van de Molukse wijk. In dit onderzoek is één casestudy gedaan naar de Molukse wijk van Bovensmilde. Daarbij is gepoogd antwoord te krijgen op de volgende vraag:

“In hoeverre is er sprake van een reactionaire sense of place onder de bewoners van de Molukse wijk in Bovensmilde?”

Aangezien er hier sprake is van een verkennend onderzoek, is er een kwantitatieve onderzoeksmethode ingezet. Middels het persoonlijk rondbrengen van vragenlijsten, zijn in totaal 107 inwoners van de Molukse wijk van Bovensmilde geënquêteerd. Met behulp van het programma SPSS zijn de resultaten geanalyseerd.

De resultaten wijzen ten eerste het belang van de rol van de Molukse wijk als plek waar iemand zijn persoonlijke identiteit aan ontleent. Interessant is de significant hogere Molukse identificatie in tegenstelling tot een Nederlandse identificatie. Daarbij moet gesteld worden dat circa 80% van de respondenten een Molukse achtergrond heeft.

Bovendien heeft dit onderzoek uitgewezen, dat de *sense of place* en de reactionaire *sense of place* een dialectische relatie hebben. Zij zijn vrijwel de enige significant gevonden variabelen. Dat brengt ons tot de conclusie dat de respondenten het over het algemeen eens zijn over de *sense of place* en de reactionaire *sense of place*: deze houdingen zijn niet specifiek voor bepaalde groepen. Een mogelijke opmerking kan zijn dat het wonen in de Molukse wijk van Bovensmilde een verklarende variabele kan zijn. Mocht dit het geval zijn, dan is het echter nog niet duidelijk hoe de sociale dynamieken binnen de Molukse wijk functioneren. Dit brengt ons tot de aanbeveling om bij een vervolgonderzoek dieper in te gaan op (sociale) groepsdynamieken op wijkniveau, maar ook de invloed hiervan op (reactionaire) *sense of place*. Daarnaast zou er gekeken kunnen worden naar leefbaarheid, *defense*- en reactionaire *sense of place* middels een kwalitatieve onderzoeksmethode. Het blijkt dat er in Bovensmilde veel verdeeldheid is over hoe de wijk zich zou moeten ontwikkelen. Hoe kan de wijk dan toch nog aantrekkelijk blijven voor haar huidige bewoners?

Trefwoorden: Molukse wijk; *sense of place*; reactionaire *sense of place*; *place identity*; *place attachment*; *place dependence*

Inhoudsopgave

1. Introductie	7
1.1. Wie zijn de Molukkers?	7
1.2. De Molukse wijk	9
1.3. Relevantie	10
1.3.1. Wetenschappelijke relevantie	10
1.3.2. Maatschappelijke relevantie	10
1.4. Leeswijzer	10
2. Historisch kader	12
2.1. Woonoord periode	12
2.2. De Molukse wijk	13
2.2.1. Verschillen tussen de wijken	14
2.2.2. Mobiliteitspatronen	15
2.2.3. Unieke positie van Molukse wijken	15
2.2.4. Het belang van de Molukse wijk	15
2.3. RMS	16
2.3.1. Gevoelens van verloochening	16
2.3.2. Verhoogde spanningen	17
2.4. Een omstreden integratie	17
2.4.1. Territorium	18
3. Theoretisch kader	19
3.1. Plaats(binding) nader beschouwd	19
3.1.1. <i>Place</i>	19
3.1.2. <i>Place attachment</i>	19
3.1.2. <i>Place dependence</i>	21
3.1.3. <i>Place identity</i>	21
3.1.4. <i>Sense of place</i>	22
3.2. Groepen & Groepsgrenzen	23
3.2.1. Groepsidentiteit & Groepsgrens	23
3.3. Plaats binnen het identiteitsdebat	23
3.3.1. Plaatsen als scheidslijn	23
3.3.2. <i>Imagined place</i>	24
3.3.3. Dimensies binnen de kijk op plekken	24
3.3.4. <i>Claim</i> van plekken	24
3.3.5. Verlies en verandering van plekken	25
3.3.6. Sociale veranderingen	25

3.4. Reactionaire & progressieve sense of place	26
3.4.1. Reactionaire sense of place	26
3.4.2. Progressieve sense of place	27
3.5. Conceptueel model	27
3.5.1. Sense of place	28
3.5.2. Reactionaire sense of place	28
3.5.3. Wijkidentiteit	28
3.5.4. Demografische variabelen	29
3.5.5. Kanttekening	29
4. Methodologie	30
4.1. Onderzoeksstrategie, design en methode	30
4.1.1. Onderzoeksstrategie	30
4.1.2. Onderzoeksdesign	30
4.1.3. Onderzoeksmethoden	31
4.2. Operationalisering	31
4.2.1. Sense of place	31
4.2.2. Reactionaire sense of place	32
4.2.3. Wijkidentiteit	33
4.2.4. Demografische variabelen	33
4.2.5. Opzet van de vragenlijst	34
4.3. Case	35
4.3.2. Case beschrijving	36
4.4. Respondenten	45
4.4.1. Criteria	45
4.4.2. De onderzoekspopulatie	45
4.5. Werving	46
4.5.1. De inzet van gatekeepers	46
4.5.2. Zichtbaarheid aan het onderzoek geven	46
4.6. Data verzameling	47
4.6.1. Het veldwerk	47
4.6.2. Bridging identities	47
4.7. Sampling	48
4.8. Ethiek	48
5. Analyses	49
5.1. Beschrijvende statistiek	49
5.1.1. Beschrijvende statistiek sense of place	49
5.1.2. Cronbach's alpha sense of place	51

.....	52
5.1.3. Beschrijvende statistiek reactionaire <i>sense of place</i>	53
5.1.4. Beschrijvende statistiek wijkidentiteit.....	55
5.1.5. Demografische variabelen (ratio).....	56
5.1.6. Demografische variabelen (nominaal).....	57
5.1.7. Verwijderde categorieën.....	59
5.1.8. Conclusie beschrijvende statistiek.....	60
5.2. Bivariate correlaties	60
5.3. Regressieanalyses	62
5.3.1. Regressieanalyse 1: <i>sense of place</i>	63
5.3.2. Regressieanalyse 2: reactionaire <i>sense of place</i>	64
5.3.3. Conclusie regressieanalyses.....	67
6. Conclusie & discussie	68
6.1. Identiteit van de groep	68
6.2. Identiteit van de wijk	68
6.3. Sense of place	69
6.4. Factoren van invloed op de <i>sense of place</i>	69
6.5. Reactionaire <i>sense of place</i>	69
6.6. Overkoepelende conclusie	70
6.7. Discussie	70
6.7.1. Reflectie op de methoden.....	70
6.7.2. Reflectie op de vragenlijst.....	71
6.7.3. Reflecties op het onderzoek in het algemeen.....	71
6.8. Aanbevelingen	72
7. Literatuurlijst	73
7.1. Archiefstukken.....	73
7.2. Boeken/Artikelen/Documentaires/Webpagina's:.....	73
8. Bijlagen	80
8.1. Bijlage 1: Informatieblad & Vragenlijst	80
8.2. Bijlage 2: Poster	85
8.3. Bijlage 3: Reclame via FC Amboina	86
8.4. Bijlage 4: verwijderde variabele 1	87
8.5. Bijlage 5: verwijderde variabele 2	88
8.6. Bijlage 6: Multicollineariteitstabel	89

Foto voorblad: Molukse vlaggen in Bovensmilde. Bron: eigen foto (11 juni, 2017).

1. Introductie

“*Molukse wijk, alleen voor Molukkers.*” (De Volkskrant, 2014). Dit was de leus die op een huis in de Molukse wijk in Hogeveen, Drenthe, was gekalkt.

Bovenstaande situatie in Hogeveen illustreert de relatie tussen groep, plaats en individu. Het nieuws van het bekladde huis in Hogeveen werd landelijk nieuws, maar ook elders speelden zich vergelijkbare situaties af. Bijvoorbeeld in de Molukse wijk van Moordrecht, waar drie huizen leeg stonden. ‘Een Nederlands gezin mag hier nooit wonen. We zullen dat niet accepteren. Dit is een Molukse wijk en dat moet zo blijven.’ was de reactie vanuit een van de bewoners van de Molukse wijk in Moordrecht (Van Harten, 2003).

Ook in de Molukse wijk van Sittard waren bewoners het niet eens met het toewijzen van een leegstaand huis aan een Nederlands gezin (Pietersen, 2010). Daarnaast werd in Oost-Souburg een huis beklad met de woorden ‘Niet meer Belanda’s’ (Belanda is het Molukse woord voor ‘Niederlander’). Dit bekladde huis, dat stond in de wijk in Oost-Souburg, was een reactie op een gezin dat geen Molukse familiebanden had (PZC, 2014).

De meest recente soortgelijke situatie vond plaats in Nijmegen in 2015: hier werd de tekst ‘Maluku only’ op een muur geklad (De Gelderlander, 2015).

Bovengenoemde voorbeelden zijn slechts een paar van de voorvallen van het afgelopen decennium. Dat dit nu juist gebeurt binnen de Molukse gemeenschap en in de Molukse wijken valt beter te begrijpen wanneer men een beeld heeft van de Molukse gemeenschap. Er zal dan ook kort getypeerd moeten worden wie de Molukkers zijn.

1.1. Wie zijn de Molukkers?

Hiervoor moeten we teruggaan naar het jaar 1951. In dat jaar kwamen ruim 12.500 Molukkers over naar Nederland. De mannen dienden in het KNIL, ofwel het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger. Zij zouden tijdelijk naar Nederland komen onder de belofte dat zij later naar hun eigen zelfstandige republiek zouden terugkeren. Op figuur 1 valt te zien waar de groep vandaan kwam en waar zij dachten naar zouden terug te keren. De Molukken; een eilandengroep in het huidige Indonesië. Zoals te zien is het een omvangrijk gebied en de Molukkers zijn dan ook een zeer diverse groep.

Zo zijn er religieuze verschillen. Hoewel het merendeel van de Molukse groep bestaat uit (protestants/gereformeerd) christelijke Molukkers afkomstig van Midden-Molukse eilanden, bestaat er ook een minderheid aan katholieken van de Noord- of Zuidoost-Molukse eilanden (Smeets en Steijlen, 2006) Daarnaast is er ook een klein deel islamitisch (3%). Deze groep komt voornamelijk vanaf de Centraal Molukse eilanden (Rinsampessy, 2008). Religieuze verschillen gaan vaak samen met politieke verschillen; maar daarover in het historisch kader later meer.

Daarnaast zijn er ook verschillende migratiepatronen naar Nederland te onderscheiden. Zo zijn de KNIL militairen onvrijwillig naar Nederland gekomen, maar de tweede kleinere groep Mariniers was vrijwillig naar Nederland gegaan (Manuhutu, 1987; in: Beets, e.a. 2002). De derde groep, in Nederland aangekomen in 1963, bestond uit plusminus 300 Molukkers die emigreerden naar Nederland, omdat Nieuw Guinea haar soevereiniteit verloor aan Indonesië (Beets, e.a. 2002). Nadat deze derde groep was gearriveerd zijn de migratiebewegingen naar Nederland gestopt (Forum, 2011). Sindsdien heeft de Molukse groep zich in Nederland gevestigd; zij hebben nooit de kans gekregen terug te keren naar een *vrij* land. Politiek gezien zijn de Molukkers dan ook opgesplitst met elk hun eigen overtuiging over een eventuele terugkeer; daarover in paragraaf 2.3 meer informatie.

Figuur 1: de Molukken

Bron: Wikipedia (2013).

Hedendaags valt de omvang van de groep Molukkers in Nederland niet te traceren. Feitelijk omdat Molukkers, die van de Molukken zijn gekomen, het land Indonesië hebben als geboorteland (Keij, 2000). Bovendien hebben jongere generaties, geboren in Nederland, de Nederlandse nationaliteit. Het is niet mogelijk om op basis van de bestaande statistieken te onderzoeken wie er wel of niet Moluks is, omdat dit niet is toegestaan is op basis van privacy (Veenman, 2001). Tot slot weten we ook niet wat voor een aandeel van de gemeenschap niet meer in Nederland leeft (Beets, e.a.,2002). Concrete cijfers/data zijn er dan ook niet, maar een van de recentere schattingen van de grootte van de Molukse gemeenschap is een aantal van 50.000 (Peters, 2015).

Van de circa 50.000 Molukkers woont een deel in de Molukse wijk. Nu kort geschetst is wie de Molukkers zijn, kunnen we weer teruggaan naar het onderwerp Molukse wijk, waar meer over staat in paragraaf 1.2.

1.2.De Molukse wijk

De Molukse wijk is een uniek fenomeen in Nederland. Circa zeventig wijken zijn speciaal voor de Molukse gemeenschap in de jaren '60 van de vorige eeuw gebouwd (Rinsampessy, 2013).

Decennia lang bleven deze wijken vrijwel homogeen Moluks. Echter, met de komst van 'nieuwkomers' verandert de sociale structuur van de Molukse wijken. Sinds relatief korte tijd vinden deze veranderingen (op grotere schaal) plaats. Er is daarmee een transformatie gaande van wijken die decennia lang bewoond bleven door vrijwel alleen Molukse bewoners, naar een gemengde wijk. De veranderingen binnen de wijken roepen reacties op en creëren spanningen onder de bewoners.

De verandering van de wijken, maar in het bijzonder de reacties hierop, roepen vragen op over de connectie tussen plaats en identiteit van de inwoners van de Molukse wijk. Hoe functioneert deze connectie nu precies? Over de *sense of place* van wijkbewoners van Molukse wijken is nog betrekkelijk weinig bekend.

In deze scriptie zal ik mij focussen op één specifieke Molukse wijk, om de unieke wijk context beter te begrijpen. Dit zal de Molukse wijk in Bovensmilde (in de provincie Drenthe) zijn.

Door het doen van een kwantitatief onderzoek kan er op een adequate manier worden gekeken naar zowel de *sense of place*, en in het verlengde hiervan een reactionaire *sense of place*.

Deze concepten worden getypeerd door (defensieve) houdingen ten opzichte van ruimtelijke *settings*. Door onderzoek te doen naar de (reactionaire) *sense of place* van bewoners van de Molukse wijk kan deze groep beter begrepen worden.

Deze scriptie zal daarom de volgende vraag proberen te beantwoorden:

“In hoeverre is er sprake van een reactionaire sense of place onder de bewoners van de Molukse wijk in Bovensmilde?”

Onder deze hoofdvraag zullen de volgende deelvragen worden behandeld:

1. Wat is de identiteit van de bewoners in de Molukse wijk van Bovensmilde?
2. In hoeverre wordt er vanuit de bewoners van de Molukse wijk een Molukse identiteit toegekend aan de Molukse wijk in Bovensmilde?
3. Wat is de *sense of place* van de inwoners van de Molukse wijk in Bovensmilde?
4. Welke factoren zijn van invloed op de *sense of place* van de inwoners van de Molukse wijk in Bovensmilde?

1.3.Relevantie

Er zijn verschillende redenen waarom het relevant is om een onderzoek te houden waarbij wordt ingegaan op de (reactionaire) *sense of place* van de bewoners van een Molukse wijk. In de komende paragrafen zullen zowel de wetenschappelijke- als de maatschappelijke relevantie van dit onderzoek worden besproken.

1.3.1.Wetenschappelijke relevantie

Hoewel eerdere onderzoeken, zoals dat van Rinsampessy (1992) en Ouweneel (2011), gedeeltelijk ingaan op het belang en de betekenis van de Molukse wijk, ontbreken onderzoeken naar de Molukse wijk vanuit een cultureel geografisch perspectief. Een koppeling tussen de Molukse wijk en de *sense of place* van haar inwoners ontbreekt. Juist het ontbreken van dit cultureel geografisch perspectief maakt dat er een wetenschappelijke relevantie bestaat.

1.3.2.Maatschappelijke relevantie

Er zijn meerdere redenen waarvan we kunnen stellen dat er een onmiskenbare maatschappelijke relevantie is voor dit onderzoek.

Ten eerste is een onderzoek naar de reactionaire *sense of place* relevant wanneer men de huidige, maar ook de toekomstige, mobiliteitstrends voor de Molukse wijk in acht neemt. We weten dat bewoners van de Molukse wijken tegenwoordig meer geneigd zijn te verhuizen uit de Molukse wijken (Rinsampessy, 2013). Ergo; in een toekomstig scenario zal de etnische/sociale samenstelling binnen de Molukse wijken veranderen.

Ten tweede is het sociale klimaat van groot belang voor een buurt. Onderzoek van Coulton e.a.(2012) wees uit dat *residential mobility*, ofwel verhuisgedrag, niet alleen invloed heeft op een individueel huishouden, maar dat *residential mobility* een buurt als geheel aantast. Bovendien bleek uit onderzoek van Adriaanse (2007) dat het sociale klimaat de meest significante component was van de algehele waardering van bewoners voor hun buurt.

Tenslotte is een onderzoek naar een minderheidsgroep van belang om zo de diversiteit binnen deze groep te belichten. Van Wijk (1985) schrijft over het risico dat de Molukse gemeenschap kan worden gezien als één en dezelfde gemeenschap. Als cultureel geograaf met een Molukse afkomst, ben ik mij er sterk van bewust dat verschillende mensen binnen de Molukse gemeenschap anders denken. Middels dit onderzoek kan de mogelijke diversiteit binnen de Molukse (wijk)gemeenschap van Bovensmilde worden belicht. Aansluitend kan het eventuele polarisatie opsporen. De resultaten zouden kunnen worden meegenomen in toekomstig beleid en kunnen op deze manier gelijk een minderheidsgroep *empoweren*.

Bovenstaande redenen maken dat een verkennend onderzoek naar de (reactionaire) *sense of place* van de bewoners van de Molukse wijk in Bovensmilde van belang is.

1.4.Leeswijzer

Allereerst zal er een stuk geschiedenis worden uiteengezet. Daarna wordt het theoretisch kader, ingaande op plaatsbinding theorieën, uiteengezet. Hierna volgt het methode hoofdstuk, waarin de manier van onderzoek zal worden behandeld. Ook wordt de case uitvoerige behandeld in het methoden hoofdstuk. Daarna zullen de resultaten van het onderzoek worden besproken om tenslotte af te sluiten met een conclusie en discussie.

Kader: benamingen

(etnische)groepsnamen

Wanneer er over de Molukse groep wordt gesproken, wordt zij soms ook aangeduid met verschillende termen zoals Ambonezen of Zuid-Molukkers. Elke term heeft echter zijn eigen betekenis.

Bij de term Ambonezen worden zelfs twee betekenissen aangehouden. Enerzijds kan dit ‘personen van het eiland Ambon’ aanduiden. Anderzijds duidt het de militairen aan, die via de stad Ambon, tot het KNIL zijn toegetreden (Veenman & Jansma, 1981). In eerste instantie werd binnen het KNIL de term Ambonezen toegerekend aan bewoners van Ambon en de eilanden Ceram, Haruku, Nusalaut en Saparua. Bovengenoemde eilanden behoren tot één ‘adatgroep’ (een groep met een gelijke levenswijze) en hebben een gezamenlijke geschiedenis doorgemaakt. De bewoners van deze eilanden noemden zichzelf tot het einde van jaren zestig van de vorige eeuw ‘Orang Ambon’ (Ambonezen). Daarentegen noemden de bewoners van de eilanden van de Zuidoost-Molukken, waaronder de eilanden Tanimbar, Kei en Aru, zichzelf ‘Orang Tenggara’ (Zuidoost-Molukkers) (Neuteboom & Straver, 1990).

De term Zuid-Molukkers had voornamelijk in de jaren zeventig van de vorige eeuw een politieke lading. ‘Zuid’ stond verbonden met de RMS; Republiek der *Zuid* Molukken. Op haar beurt wilden ‘niet-RMS’ers’ daarom juist niet met deze term worden geassocieerd (Pels, 1979).

De term Molukkers is daarmee het meest neutraal en is meer inclusief. Deze benaming zal daarom dan ook worden gebruikt in deze scriptie.

Generaties

Wanneer men over de Molukse gemeenschap spreekt, worden er vaak indelingen gemaakt van verschillende generaties. Bij het benoemen van de generaties in deze scriptie, zal de definitie van het CBS (2016) worden gebruikt. De generaties worden onderscheiden als volgt. De eerste generatie bestaat uit de uit Indonesië/de Molukken verschepte personen. De tweede generatie bestaat uit personen geboren in Nederland en van wie de ouders (of ten minste één) van de Molukken komt. De derde generatie bestaat uit de kinderen van de tweede generatie (Veenman, 2001). De vierde- en vijfde generatie volgen op haar beurt weer de derde generatie op.

2. Historisch kader

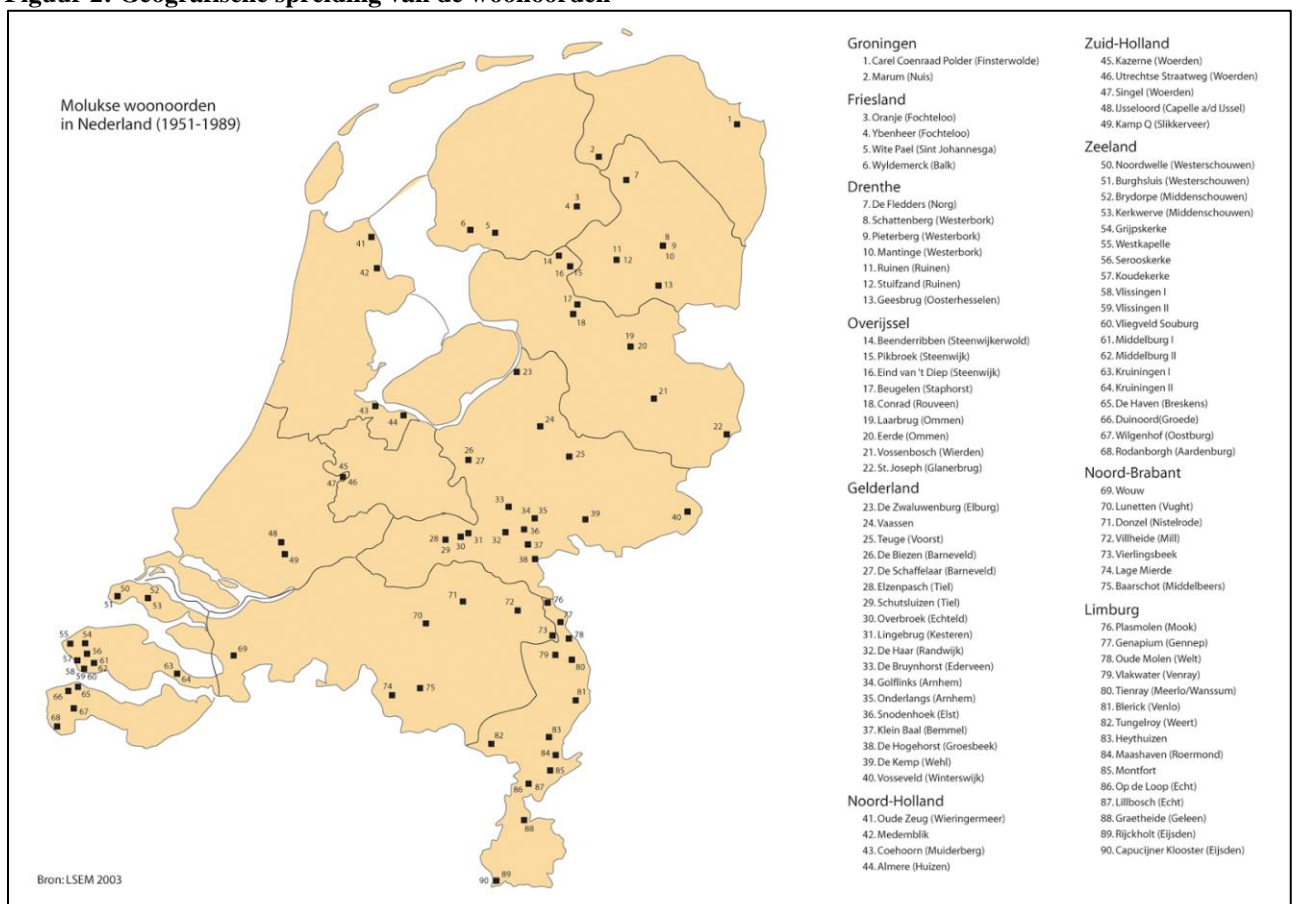
Om beter te kunnen begrijpen wat de hedendaagse situatie van de Molukkers in Nederland is, wordt er nu een beknopt stuk historie geschetst. In dit historisch kader zal alleen de periode sinds de Molukkers in Nederland aanwezig zijn worden behandeld.

De lange periode die daaraan voorafging moet echter in het achterhoofd worden gehouden bij het lezen van dit historisch kader. Beknopt kunnen we stellen dat er een lange historische band bestaat tussen de Molukken en Nederland. Ruim 350 jaar waren de Molukken onder koloniale invloed en nu zijn de Molukkers zelf in Nederland terecht gekomen. Op een gegeven moment werd een deel van de Molukse groep verscheept naar Nederland voor een tijdelijk verblijf. Anno 2017 leven zij ruim 65 jaar in Nederland (NOS, 2016). Het verblijf in Nederland startte met de woonoord periode. Met deze periode wordt het historisch kader nu aangesneden.

2.1. Woonoord periode

Na de aankomst in Nederland, begin jaren vijftig, werden de Molukkers gehuisvest in 71 zogeheten woonoorden. Deze woonoorden bestonden uit verschillende, op dat moment beschikbare, locaties. Zo dienden voormalige concentratiekampen als Westerbork en Vught, maar ook kazernes en kloosters, als woonoorden. De woonoorden waren vaak geïsoleerd gelegen en hierdoor waren de Molukkers niet echt betrokken bij de Nederlandse samenleving (Smeets & Steijlen, 2006). Op figuur 2 valt de geografische spreiding van de woonoorden te zien.

Figuur 2: Geografische spreiding van de woonoorden

Bron: Landelijk Steunpunt Educatie Molukkers (2003), in: Nationaal Archief (z.j.)

De Molukkers leefden destijds in een sociaal isolement. De woonoord periode heeft daarmee een stempel gezet op de ontwikkelingen binnen de Molukse gemeenschap, maar ook op de verhoudingen tussen de Molukse gemeenschap en de Nederlandse samenleving.

De omstandigheden waren erbarmelijk; men sliep in eerste instantie op strooien bedden en had een minimale woonruimte ter beschikking (Mulder, e.a., 2002). Desondanks kijken de Molukkers met nostalgie terug op deze tijd, waarin een grote onderlinge verbondenheid heerste (Neuteboom & Straver, 1990). Sociale structuren, waaronder ‘mata rumah’ (familieclan), ‘sekampong’ (dorpsgenoten), pela (historische band uit het verleden tussen families) en bongso (gemeenschappelijke afkomst) typerend voor de Molukse gemeenschap, waren aanwezig (Mulder, e.a., 2002).

Na enkele jaren in de woonoord te hebben geleefd, werd de commissie Verwey-Jonker opgericht. Deze commissie zou advies uitbrengen over de wijze waarop de maatschappelijke problemen van de Molukkers het beste konden worden aangepakt. In 1959 brachten zij het rapport ‘Ambonezen in Nederland’ uit (Veenman & Jansma, 1981). In dit rapport werd onder andere over een nieuwe huisvesting situatie besproken. Een geconcentreerde huisvesting was het meest wenselijk, omdat gedacht werd dat gemixte huisvesting zou kunnen eindigen in aanpassingsproblemen. Ook de Molukkers zelf waren voorstanders van geconcentreerde huisvesting (Post, 2001). Vanuit het idee dat ‘collectieve integratie een indirecte vorm is van individuele integratie’, werd er gekozen voor de bouw van Molukse wijken (Rinsampessy, 1992).

2.2. De Molukse wijk

Vanaf het begin van de jaren zestig vond de overgang van woonoord naar wijk plaats (Rinsampessy, 1992). Het grootste deel van de Molukkers in Nederland werd (geforceerd) overgeplaatst naar de nieuwe Molukse woonwijken (Veenman, 2001).

Voor de precieze uitvoering van de wijken werden verschillende randvoorwaarden gesteld. Ten eerste was dit een (maximum) van een vijftigtal gezinnen per wijk. Ten tweede zouden voorzieningen zoals een kerk en een verenigingsgebouw aanwezig moeten zijn in de wijken, omdat dit belangrijk was voor het groepsverband van de Molukkers. Ten derde moest de woningvoorraad van de wijk afwisselend zijn, zodat de wijk ook voor hoger opgeleiden aantrekkelijk zou blijven. Tot slot moest de nieuwe woonwijk in de nabijheid van voldoende industriële werkgelegenheid liggen (Neuteboom & Straver, 1990).

Bij uitvoering van de bouw van de Molukse wijken werden deze randvoorwaarden echter niet altijd even goed nageleefd. Reden hiervoor was enerzijds een complexe samenwerkingssituatie van verschillende commissies (Smeets & Steijlen, 2006). Anderzijds eisten de Molukkers grotere wijken op, zodat zij bij elkaar konden blijven (De Vries, 2014).

In totaal werden er circa zestig Molukse wijken gebouwd. Deze wijken werden gebouwd in ‘Molukkers-gemeenten’ (gemeenten met een Molukse wijk op haar grondgebied). Vaak werden de wijken gebouwd binnen een dorp/stad, gelegen in de directe nabijheid van het oude woonoord (Veenman & Jansma, 1981).

Op figuur 3 valt de geografische spreiding van de Molukkers-gemeenten, en daarmee de Molukse wijken in Nederland, te aanschouwen.

Figuur 3: Molukkers-gemeenten in Nederland

Bron: LSEM (2006), in: Smeets en Steijlen (2006)

2.2.1. Verschillen tussen de wijken

Elke wijk heeft een set van verschillende kenmerken. De woonwijken verschillen bijvoorbeeld sterk in grootte. Waar een aantal wijken slechts een paar straten hebben, tellen andere wijken 1500/2000 inwoners (Smeets & Steijlen, 2006).

Daarnaast bezitten sommige Molukker-gemeenten meer dan één wijk, of soms geen één. Assen telt bijvoorbeeld drie wijken binnen haar stadsgrenzen. De gemeente Groningen bezit twee wijken. In Woerden is er geen sprake van het begrip van een wijk, maar is er gespreide huisvesting van Molukkers (Smeets & Steijlen, 2006).

Tenslotte zijn er ook verschillen tussen de wijken wat betreft de religie van de inwoners. Na een aantal conflicten tussen protestantse, katholieke en islamitische Molukkers werd besloten de Molukkers langs religieuze scheidslijnen te verdelen (de Vries, 2014). Zo zijn de Molukse wijken van Ridderkerk en Waalwijk twee wijken waar islamitische Molukkers zitten gehuisvest (Smeets & Steijlen, 2006). De huisvesting van verschillende (religieuze) groepen Molukkers verdeeld over verschillende wijken, is nog een ondersteuning voor het feit dat elke wijk een eigen unieke ontwikkeling heeft doorgemaakt.

2.2.2. Mobiliteitspatronen

Met betrekking tot mobiliteit zijn er een aantal trends waar te nemen voor de Molukse wijken en haar inwoners

Ten eerste gaat een steeds groter aandeel van de Molukkers buiten de wijken wonen. Sinds de overgang van woonoord naar woonwijk, zijn er geen nieuwe Molukse wijken bijgebouwd. Zodoende vertrokken Molukkers naar plekken buiten de Molukse wijk. Veenman & Jansma (1981) benoemen dat veelal jongeren de wijken verlieten, omdat dat de groep was met de grootste vraag naar woningen. Vanuit elke opvolgende generatie woont telkens een kleiner percentage in de Molukse wijken (Veenman, 2001). Op dit moment woont de meerderheid van de Molukse populatie buiten de Molukse wijken. In 2013 werd de omvang van de populatie die woonachtig is buiten de Molukse wijk op meer dan 60% geschat (Rinsampessy, 2013). Daarbij moet wel worden vermeld dat het merendeel van de Molukkers dat buiten de wijk woont, woonachtig is binnen het dorp of de stad waar een Molukse woonwijk aanwezig is (Forum, 2011).

Ten tweede valt er een trend waar te nemen waarbij een selectieve groep de wijk verlaat. Deze groep bestaat met name uit de jongere generaties Molukkers van de middenklasse: de tweede en derde generatie maakt de sprong om elders woningen te kopen en dus te vertrekken uit de wijk (Rinsampessy, 2013). Hierdoor ontstaat vergrijzing binnen de Molukse wijk. De wijken bestaan daardoor voornamelijk uit oudere Molukkers en die van lagere klassen. Er is bovendien sprake van een sterk toenemende individualisering (Pietersen, 2010).

2.2.3. Unieke positie van Molukse wijken

Veenman (2001) beschrijft de praktisch homogene Molukse residentiële concentraties als uniek. De Molukse gemeenschap is binnen Nederland namelijk de enige etnische groep die een exclusieve buurt heeft, louter bestaande uit leden van haar eigen groep. Tevens zijn de Molukse wijken het enige voorbeeld waarbij segregatie van een etnische minderheid gestimuleerd werd vanuit de overheid (Rinsampessy, 1992).

Een ander uniek aspect van de Molukse wijken zijn de speciale voorrangsregelingen. Deze regelingen zorgen ervoor dat leegstaande huizen binnen de Molukse wijken als eerste worden betrokken door mensen met een Molukse afkomst. Pas wanneer er geen vraag is vanuit de Molukse gemeenschap, krijgen mensen die niet van Molukse afkomst zijn of verder geen binding met de wijk hebben, een kans om het huis te betrekken (Zijp, 2009). Gedurende de afgelopen decennia dat de Molukse wijken bestaan, zijn deze speciale regels (grotendeels) gehandhaafd.

2.2.4. Het belang van de Molukse wijk

Zoals eerder beschreven neemt de Molukse wijk voor haar inwoners een belangrijke plek in. De Vries (2014) benoemt een aantal factoren als de belangrijkste criteria waarmee de Molukse groep zich onderscheidt: het wonen in een Molukse wijk, het beheersen van de Molukse taal, de politieke overtuiging met betrekking tot de RMS, en bepaalde onderdelen van de cultuur (waaronder de 'adat'; een soort levenswijze). Deze elementen staan vaak met elkaar in verbinding. Daarom zal, om het belang van de Molukse wijk beter te begrijpen, de RMS worden toegelicht.

2.3.RMS

De RMS is een belangrijk begrip wanneer men over de Molukse gemeenschap spreekt. De afkorting RMS staat voor Republik Maluku Selatan, ofwel de vrije republiek der Zuid-Molukken. Hoewel de RMS in 1950 is geproclameerd is deze nooit internationaal erkend (Rinsampessy, 1992). Hedendaags vallen de Molukken dan ook onder het bewind van Indonesië. Dit maakt de Molukkers een natie zonder een natiestaat.

Gezien het feit dat er geen natiestaat is, maar ook dat een deel van de Molukkers zich nu in Nederland bevindt is het belangrijk dat de RMS gekoppeld is aan een terugkeer ideaal. Met dit terugkeer ideaal wordt de terugkeer naar een onafhankelijke soevereine staat bedoeld.

Niet onbelangrijk is aan te kaarten dat er verschillende denkbeelden bestaan over het belang van de RMS, maar ook de manieren om dit te verwezenlijken. Voor sommigen betekent de RMS niets, maar voor anderen juist een strijd die actief gesteund moet worden (De Vries, 2014). In een gesprek met antropoloog E.Rinsampessy (interview, 26-11-2015) wordt duidelijk dat de verschillende culturele achtergronden een verschil maken. Zo zijn sommige eilanden pro Indonesisch, waardoor origine ook wel zou kunnen worden gekoppeld aan politieke idealen. Zuidoost-Molukkers voelen zich bijvoorbeeld minder verbonden met de RMS, en zij beschouwden de oprichting van een republiek niet als een voorwaarde voor een terugkeer (Neuteboom & Straver, 1990). In een gesprek met tante Mellie, dochter van de befaamde dominee Metijari van de ‘Badan Persatuan’ (één van de Molukse politieke groeperingen), wordt ook duidelijk dat het Molukse politieke landschap hedendaags ook zeer versplinterd is. Verschillende groeperingen hebben ieder hun eigen idee over een eventuele terugkeer en hoe dit bereikt moet worden (interview, 06-03-2017).

Personen met een Molukse achtergrond hebben in theorie een Nederlandse nationaliteit in hun paspoort. Dit betekent niet dat zij zich per definitie verbonden voelen met hun officiële, Nederlandse, nationaliteit. Sommigen kiezen er zelfs voor om zich af te zetten tegen de Nederlandse identiteit en hebben geen enkel paspoort in bezit: een aantal Molukkers is dus stateloos. Op deze manier wilden Molukkers hun strijd voor onafhankelijkheid van ‘het beloofde Molukse land’ benadrukken (Amnesty International, z.j.).

2.3.1.Gevoelens van verloochening

Gezien de specifieke geschiedenis van de Molukkers in Nederland, en de invloed hiervan op de huidige situatie, is het niet verrassend dat er gevoelens van verloochening jegens de Nederlandse staat onder Molukkers leven. Deze omstandigheden zullen nog wat fijner worden uitgelicht.

Dat het beloofde tijdelijke verblijf is omgezet naar een permanent verblijf is al dan niet de belangrijkste factor voor het gevoel van verloochening dat de Molukkers hebben. Wanneer we deze gevoelens van verloochening proberen te doorgronden, is het dus belangrijk om continu in het achterhoofd te houden dat de aanwezigheid van de Molukkers in Nederland in eerste instantie werd beloofd als tijdelijk. Bij aankomst in Nederland streefden de beide groepen, zowel de Molukkers als de Nederlandse overheid, ernaar dat het verblijf in Nederland slechts tijdelijk van aard zou zijn en de Molukse gemeenschap uiteindelijk zou terugkeren naar hun beloofde vrije staat (Rinsampessy, 1975).

Daarnaast spelen andere kwesties een rol bij de gevoelens van verloochening onder Molukkers. Ten eerste werden alle Molukse militairen onmiddellijk na aankomst uit de Nederlandse dienst ontslagen zonder enige vorm van inlichting (Veenman & Jansma, 1981). In plaats hiervan werd ook geen pensioen geregeld, noch door Nederland, noch door Indonesië (Pels, 1979). Ten tweede waren de situaties in de beginjaren van het verblijf in Nederland schrijnend. Zo werd de Molukkers verboden gedurende de eerste jaren in Nederland de arbeidsmarkt, evenals de reguliere huisvestingsmarkt, te betreden.

En zoals eerder gezegd, waren de omstandigheden van de woonoorden treurig. Vanaf 1956 kwam er een regeling dat de Molukkers voor zichzelf moesten gaan zorgen, hetgeen nogmaals het idee versterkte dat Nederland haar plicht om voor de Molukkers te zorgen, niet nakwam (Neuteboom & Straver, 1990).

Naar mening van de Molukkers was Nederland dus niet actief genoeg bezig om de terugkeer naar de Molukken, en de totstandkoming van de (vrije) RMS, te bewerkstelligen (Veenman, 2001). Daardoor heerste het gevoel vanuit de Molukse gemeenschap dat zij compleet waren vergeten door Nederland (Andere Tijden, 2000).

2.3.2. Verhoogde spanningen

Veenman & Jansma (1978) stellen dat de zojuist genoemde redenen als drijfveer gelden voor de spanningen tussen de Nederlandse- en de -in Nederland aanwezige- Molukse samenleving. Deze spanningen tussen Molukkers en Nederlanders leidden tot verschillende acties om aandacht te vragen voor de Molukse situatie, waardoor men over de jaren zeventig kan spreken als een periode van radicalisering van een deel van de Molukkers (Steijlen, 2006).

Deze acties bestonden onder meer uit de gijzeling van de basisschool in Bovensmilde (1977), het bezetten van de Indonesische ambtswoningen (1972), en de treinkapingen in Wijster (1975) en de Punt (1977). Spanningen liepen nog hoger op, nadat de veronderstelling was ontstaan dat de kapers van de trein bewust waren neergeschoten (Steijlen, 2006). De laatste actie betrof een gijzeling van het provinciehuis in Assen (1978), waarbij één dode viel. Deze gehele periode van acties heeft grote impact gehad op de verhoudingen tussen Molukkers en Nederlanders, maar ook binnen de Molukse samenleving (Smeets & Steijlen, 2006).

De blijvende wil van vele Molukkers om de RMS te realiseren, wordt uitgelegd aan de hand van de zogeheten 'teleurstelling-hypothese'. Deze hypothese houdt in dat jonge Molukkers niet konden voldoen aan de eisen van de Nederlandse maatschappij en dat deze jongeren uit teleurstelling zich hiervan los wroegen. Het vrijheidsideaal vulde de leegte op. De woonwijken en de eerdere woonoorden kunnen gezien worden als plekken die de overdracht van het RMS-ideaal faciliteren. (Veenman & Jansma, 1978).

In de post-radicalisering tijd werd het tijdelijkheid perspectief van het verblijf in Nederland pas definitief losgelaten. Hiermee veranderde de toegekende betekenis aan het RMS-ideaal tot een meer symbolische betekenis. Tegelijkertijd kwam er een periode van heroriëntatie; er kon meer worden gewerkt aan integratie (Steijlen, 1996).

Nu de betekenis en verschillende interpretaties van de RMS uiteengezet zijn, kan er weer terug worden gegaan naar het onderwerp de Molukse wijk. In de volgende paragraaf zal de relatie tussen identiteit, integratie en het belang van de Molukse worden verduidelijkt.

2.4. Een omstreden integratie

In eerste instantie had de (overplaatsing naar de) Molukse wijk geen positieve associatie bij vele Molukkers. Deze overplaatsing werd namelijk gezien als een nog grotere onzekerheid rondom een spoedige terugkeer naar het vrije land (Pels, 1979). Toch met het idee om terug te keren naar haar eigen vrije staat, en vanwege de culturele verschillen tussen Molukkers en de rest van de Nederlandse maatschappij, hadden Molukkers tegelijkertijd dan ook niet veel ambitie om te integreren (Post, 2001).

Smeets & Steijlen (2006) beschrijven de hierdoor ontstane paradoxale spanning tussen integratie en identiteitsontwikkeling. De Molukse integratie in de Nederlandse samenleving gaat gepaard met het verdwijnen van het ‘terugkeer ideaal’. Integratie staat daarom gelijk aan een teloorgang van de eigen Molukse identiteitsontwikkeling, waarvan het ‘terugkeer ideaal’ een belangrijk onderdeel is.

De residentiële concentratie is van grote invloed op de ontwikkeling en continuïteit van de Molukse identiteit. Rinsampessy (1992) stelt dat wanneer je als Molukker te midden van ‘Nederlanders’ woonachtig bent, er sprake is van een verminderde Molukse identiteit. Het gesegregeerd wonen heeft er tevens invloed op gehad dat meegebrachte sociale en culturele symbolen zich hebben kunnen ontwikkelen tot één geheel van waarden en normen (Rinsampessy, 2013).

Veel Molukkers voelen zich nog altijd anders dan ‘Nederlanders’ (Smeets en Steijlen, 2006). Rinsampessy (2008) geeft aan dat de ruime meerderheid van de Molukkers zich nog steeds Moluks voelt. Gedurende de periode dat de Molukse gemeenschap in Nederland leeft, is zij haar groepsidentiteit niet verloren (Smeets en Steijlen, 2006). Toch moet er ook niet vergeten worden dat er een diverse identiteitsbeleving bestaat binnen de Molukse gemeenschap (Nussy, 2013).

2.4.1. Territorium

Rinsampessy (2010, in: Tomesen, 2010) benoemt dat het voor veel Molukse personen voelt alsof de wijk alleen van hen is. Veel Molukkers zijn van mening dat de Molukse wijken exclusief voor de Molukkers zijn gebouwd (Rinsampessy, 2013). De Molukse wijk wordt gezien als een Moluks territorium; Rinsampessy (2013) benoemt de wijken dan ook ‘gesegregeerde eenheden’. Verschillende bronnen (waaronder Luyendijk, 2014; Rinsampessy, 1992; Wattilete (2014, in: den Elt, 2014) benoemen dat de Molukse wijk een sterke link heeft met de Molukse identiteit.

Dit exclusieve karakter van de Molukse wijk heeft gevolgen voor de manier waarop er met ‘buitenstaanders’ wordt omgegaan. Een woordvoerder van woningcorporatie Actium beschreef bijvoorbeeld dat buitenstaanders binnen de Molukse wijk eerder slachtoffers van pesterijen kunnen worden (Luyendijk, 2014).

Voortdurend wordt er getracht de politieke-, religieuze- en sociaal-maatschappelijke-identiteit te behouden. Behoud van de Molukse wijk is essentieel voor de Molukker die iets van zichzelf terug kan vinden in deze woonomgeving. Ontheemd als Molukkers zich voelen, biedt de wijk een bescherming en een houvast (BügelHajema Adviseurs, 2003). De Molukkers die in de Molukse wijken wonen, en behoud van cultuur nastreven, behoren daarmee bij de door Castels & Miller (2003) beschreven *ethnic communities*; etnische groepen die samen clusteren in wijken, met daarbij de neiging om de eigen taal en cultuur te behouden. Het vasthouden van de eigen identiteit werd genoemd als voorwaarde voor het behoud van het vrijheidsstreven (Inlichtingendienst, 1980).

3. Theoretisch kader

Theorieën die aan de basis van dit onderzoek liggen, zijn met name plaats gerelateerd en zullen worden behandeld in het komende hoofdstuk. Er zal dieper worden ingegaan op het hoofdonderwerp; *sense of place*, maar ook in het verlengde hiervan de reactionaire/progressieve *sense of place*. Om het debat beter te begrijpen rondom de betekenis die plekken werkelijk hebben voor individuen zal er ook gekeken worden naar sociale- en ruimtelijke grenzen van groepen. Bijbehorende onderwerpen als (*imagined*) *community*, identiteit en thuisgevoel zullen daarbij ook worden besproken.

3.1. Plaats(binding) nader beschouwd

3.1.1. Place

Het begrip dat centraal zal staan in dit onderzoek is *sense of place*. Voordat er kan worden ingaan op het concept *sense of place* is, moet dit stuk beginnen bij de basis: wat is een ‘plek’ ofwel *place*?

Agnew (1987) ziet *place* als een drielagig concept. Het concept omvat ten eerste *location*, wat het daadwerkelijke punt op aarde inhoudt. Ten tweede de *locale*; dit gaat erop in dat een plek functioneert als plaats waar sociale relaties ontstaan. Ten derde de *sense of place*; dit gaat in op de binding tussen mens en plek.

Wanneer we de binding tussen mens en plek willen meten, komt de vraag welke concepten hier dieper op ingaan. Hoewel er binnen de wetenschap al lange tijd wordt gekeken naar het concept van plaatsbinding, bestaat er nog altijd discussie over de definitie. Vanuit de literatuur zijn verschillende concepten geïntroduceerd die de relatie tussen mens en plek meten. Definities die worden gehanteerd niet eenduidig (Kyle e.a., 2004). Lewicka (2011) vergelijkt de verschillende concepten met een gebroken *jigsaw* puzzel die in elkaar moet worden gezet. Daarnaast zijn er verschillende ideeën over de relatie tussen samenhangende concepten. Om meer verheldering te geven zal in de komende paragrafen het debat rondom plaatsbinding theorieën worden aangekaart en zullen de verschillende begrippen uiteen worden gezet.

3.1.2. Place attachment

Over de exacte invulling van de definitie van *place attachment* bestaat veel discussie en is veel onderscheid. De definitie is mede afhankelijk van de discipline van waaruit *place attachment* wordt bestudeerd. Sociaal psychologen kijken meer naar het perspectief van een individu, cultureel geografen ofwel sociologen daarentegen meer vanuit het perspectief van een bepaalde groep. Rondom het definiëren van het begrip *place attachment* bestaat wel enige consensus, namelijk dat ingaat op een band of link tussen een persoon en een specifieke plek (Anton & Lawrence, 2010). Een aanvulling hierin is dat *place attachment* ingaat op een emotionele band (Lewicka, 2011). *Place attachment* is een uitgebreid concept met meerdere dimensies. Dit behoeft enige toelichting.

3.1.2.1. Drie dimensies

Place attachment kent verschillende dimensies. Scannel & Gifford (2010) hebben bijvoorbeeld een *framework* opgesteld, waarin zij *place attachment* zien als een multidimensionaal concept bestaande uit drie dimensies. Dit model bestaat uit de dimensies ‘persoon’ (wie is verbonden), ‘proces’ (hoe is de persoon verbonden en welk gedrag wordt daarbij vertoond) en ‘plaats’ (waaraan is iemand verbonden). Bij de categorie ‘plaats’ maken Scannel & Gifford (2010) onderscheid tussen een sociale en fysieke dimensie.

Naast Scannel & Gifford (2010) maakt ook Lewicka (2011) het onderscheid tussen fysieke en sociale dimensies van binding: men kan binding hebben met fysieke- dan wel sociale aspecten van een *setting*. De sociale dimensie is, in tegenstelling tot de fysieke dimensie, sterker vertegenwoordigd binnen onderzoeken ingaande op plaatsbinding. De sociale dimensie van *place attachment*, dus in hoeverre men met de personen van een plek verbonden is, toont veel gelijkenissen met het concept *community attachment*. De nuance heeft wederom te maken met de disciplinaire achtergrond van de wetenschapper die het begrip bestudeert. Voor academici vanuit een ruimtelijke discipline wordt *community attachment* meer als een binding met een plek gezien. Vanuit *community* sociologen is *community attachment* echter een van de vele sociale dynamieken binnen een gemeenschap (Trentelman, 2009).

Hoewel elk individu unieke gevoelens jegens een plek heeft, zijn deze gevoelens ingebed vanuit een cultureel milieu. *Place attachment* is daarmee meer dan een emotionele en cognitieve *experience* op individueel niveau; het betreft culturele overtuigingen die mensen aan plekken verbinden (Low, 1992).

Nadat achtergrondinformatie is besproken over het algehele begrip *place attachment*, en haar dimensies, wordt het tijd om te kijken naar de factoren die invloed hebben op *place attachment*. In de komende paragraaf zullen deze factoren worden toegelicht.

3.1.2.2. Factoren van invloed op *place attachment*

Allereerst is sociale klasse van invloed. *Place attachment* is hoog in lage inkomens- of buurten waar een etnische minderheid leeft. Dit komt vanwege de relatieve isolatie van deze buurten, ten opzichte van de rest van de maatschappij, maar ook vanwege het houvast dat deze buurten haar inwoners biedt (Fried, 2000). Er kunnen echter ook kanttekeningen worden gesteld: uit een ander onderzoek bleek juist dat sociale klassen géén invloed hadden op *place attachment* (Hidalgo & Hernandez, 2001).

Een andere factor, van invloed op *place attachment*, is woontuur. Het speelt mee of mensen al langer op een plek wonen, of dat mensen ergens nieuw komen te wonen. Nieuwkomers en *locals* hebben ieder een eigen vorm van binding met een plek. *Locals* voelen zich meer verbonden, vanwege banden met de gemeenschap en sociale culturele aspecten van de plek. Nieuwkomers daarentegen voelen zich verbonden met de plek vanuit omgevingsfactoren, zoals de natuur (Lewicka, 2011).

Verder speelt *gender* een rol in het vormen van *place attachment*. Over het algemeen hebben vrouwen een hogere mate van *place attachment* (Hidalgo & Hernandez, 2001). Dit heeft ermee te maken dat vrouwen, traditioneel gezien [SIC], vaak meer tijd spenderen in het huishouden en meer tijd thuis doorbrengen om de kinderen op te voeden (Anton & Lawrence, 2014).

Ook is het waarneembaar dat *place attachment* over het algemeen hoger is wanneer iemand ouder is. Een kanttekening valt hierbij te plaatsen dat dit afhankelijk is van het ruimtelijke niveau waarop je *place attachment* meet (bijvoorbeeld huis/buurt/stad als geheel). Zo heeft een persoon op jongere leeftijd binding met de stad als geheel, bij een middelbare leeftijd is het huis als ruimtelijke eenheid daarentegen belangrijker, en bij een oudere groep is er geen voorkeur voor een ruimtelijke eenheid (Lewicka, 2010).

Daarnaast vonden Kelly & Hosking (2008, in: Lewicka, 2011) en Nielsen-Pincus (e.a., in: Lewicka, 2011) dat het hebben van een huis wat verschillende generaties in een familie is ook een belangrijke factor is voor *place attachment*, ongeacht hoe lang het huis in bezit was.

Tenslotte is *place attachment* verbonden met het hebben van (hechte) banden binnen de buurt, hetgeen de sociale dimensie van *place attachment* ondersteunt (Lewicka, 2010). Anderzijds zijn er ook personen die zich verbonden voelen met de fysieke aspecten van plekken zoals met de natuur of de mogelijkheid om te recreëren (Lewicka, 2011).

3.1.2. Place dependence

Naast *place attachment* is een ander begrip dat de relatie tussen mens en plek, *place dependence*. Allereerst, wat is de definitie van het concept *place dependence*?

Het begrip *place dependence* gaat erop in, in hoeverre een persoon een plek als positief beoordeelt vanuit twee criteria. Het eerste criterium gaat erop in, in hoeverre de plek de individuele behoeften van een persoon kan vervullen en de tweede in hoeverre het een plek is waar het individu zijn doelen kan bereiken (Jorgensen & Stedman, 2001). Wanneer een plek aan deze criteria voldoet, is men geneigd op deze plek te blijven. *Place dependence* wordt door Anton & Lawrence (2014) beschreven als een concept om een plek af te meten tegenover andere plekken.

Place dependence wordt door sommige wetenschappers als een op zichzelf staand concept zoals in het onderzoek van Hummon & Cuba (1993). Daarentegen wordt het ook wel eens opgenomen als onderdeel van het eerder besproken begrip *place attachment* of als onderdeel van *sense of place* -een begrip dat later in het theoretisch kader zal worden besproken- (Jorgensen & Stedman, 2001).

3.1.2.1. Verwante begrippen aan *place dependence*

Een aantal concepten uit de (sociologische) literatuur liggen vrij dicht bij het concept *place dependence*. Om de aard van het concept *place dependence* beter te doorgronden, zullen deze vergelijkbare concepten kort worden besproken.

Ten eerste ligt het begrip residentiële waardering, ingaande op de waardering die bewoners geven aan hun buurt, vrij dicht bij *place dependence*. Gezien *place dependence* ingaat op een vergelijking met andere plekken, impliceert ook *place dependence* een waardering van de plek die gemeten wordt. Het belangrijke verschil tussen de twee, is het feit dat residentiële waardering ook uit een sociale pijler bestaat. Dit in tegenstelling tot *place dependence*. Deze sociale pijler is ook nog eens sterk van belang om residentiële waardering te meten; het kwam meest significante onderdeel van het begrip residentiële waardering naar voren (Adriaanse, 2007).

Ten tweede ligt het begrip *community attachment* ook dichtbij *place dependence*. Beide begrippen hebben met betrekking tot de plek een evaluerend karakter. Het verschil is echter dat *place dependence* expliciet comparatief is (het vergelijkt een plek met andere plekken), daarentegen is dit comparatieve karakter bij *community attachment* afwezig (Trentelman, 2009).

3.1.3. Place identity

Een derde begrip dat geïntroduceerd moet worden is het begrip *place identity*. Ook dit begrip is een begrip dat veel voorkomt om de relatie tussen mens en plek te bestuderen en dient daarom verder te worden uitgelegd.

Wanneer individuen gelijkenissen tussen zichzelf en een plek vinden, en gedachten, waarden, voorkeuren, herinneringen en categorisaties over de fysieke omgeving meenemen in hun eigen *self* definitie, is er sprake van *place identity* (Scannel & Gifford, 2010). De *place identity* kan daarbij laag of hoog zijn, want men kan zich identificeren met een plek, maar ook juist distantiëren van een plek. Zo is een *place identity* hoog, wanneer men van mening is dat een plek een persoon representeert (Scannel & Gifford, 2010). Omdat plekken bepaalde persoonlijke, sociale en culturele betekenissen hebben, zijn ze onderdeel van het framework waardoor identiteit wordt geconstrueerd, gehandhaafd en getransformeerd (Cuba & Hummon, 1993). Het is de binding ansich, die belangrijk is voor een gemeenschap.

Middels de binding met een plek wordt een groepsidentiteit versterkt door bijvoorbeeld gedeelde ervaringen of een gelijke levensstijl (Low & Altman, 1992, in: Kintrea e.a., 2010). Bij *place identity* is het belangrijk te realiseren dat dit begrip niet ingaat op de identiteit van een plek, maar ingaat op de identiteit van een persoon (Rijnks & Strijker, 2013).

3.1.4. Sense of place

Naast de drie bovengenoemde begrippen (*place attachment*, *place dependence*, *place identity*) bestaat er nog het begrip *sense of place*. Ook over de definitie van het begrip *sense of place* bestaan verschillende ideeën. Deze verschillende ideeën zullen nu kort worden besproken.

Vaak worden *sense of place* en *place attachment* als synoniemen van elkaar gebruikt. Zo benoemen Brown (e.a., 2003) dat *sense of place* een positief gevoel is richting een sociale setting, waarmee het dezelfde definitie heeft als het begrip *place attachment*.

Daarentegen maakt Trentelman (2009) wèl een verschil tussen de begrippen *sense of place* en *place attachment*. Zij stelt dat het verschil tussen *place attachment* en *sense of place* al in de benaming ligt vastgesteld. Trentelman (2009) legt het volgende uit: *attachment* in het woord *place attachment* impliceert dat de binding met een plek alleen positief van richting kan zijn. Daar staat tegenover dat *sense of place* ook een negatieve relatie met een plek kan aanduiden.

Castree (1968) stelt dat *sense of place* alleen ingaat op de plek waar mensen woonachtig zijn. De formulering van Jorgensen en Stedman (2001) is echter weer anders. Zij zien *sense of place* als een houding ten opzichte van een plek; dit kan ook een plek zijn waar men niet woonachtig is. *Sense of place* is een begrip dat ingaat op overtuigingen en emoties; *sense of place* is niet gebonden aan de fysieke plek zelf, maar het is een menselijke interpretatie van de fysieke plek. Jorgensen & Stedman (2001) zien *sense of place* bovendien als een overkoepelend concept van andere plaatsbinding gerelateerde begrippen. Zij stellen *place attachment*, *place dependence* en *place identity* als subcomponenten van *sense of place*. In deze scriptie zal bij het benoemen van *sense of place*, het begrip worden gebruikt zoals Jorgensen en Stedman (2001) dit gebruiken; dus als een houding ten opzichte van een plek waarbij wordt ingegaan op overtuigingen en emoties.

3.1.4.1. Sense of place voor verschillende groepen

Er zijn verschillen tussen de *sense of place* op individueel- of op groepsniveau.

Hay (1986) legt uit dat een persoonlijke *sense of place* afhankelijk is van de groep waartoe iemand behoort. Hoewel er opgemerkt moet worden dat er binnen groepen een verschil bestaat tussen verschillende generaties (Shamai, 1991). *Sense of place* komt op vanuit een uiting van een groepsidentiteit en associatie met een bepaalde plek waar culturele waarden en overtuigingen mensen binden aan deze plek (Ryan & Walker, 2008). Daarmee komt op groepsniveau de binding als symbolische betekenis naar voren, hetgeen ook al was bediscussieerd bij *place attachment* (Low, 1992). Deze symbolische betekenissen, die zowel persoonlijk als publiekelijk kan worden gedeeld, kunnen bijdragen aan de emotionele band die men heeft met een plek (Williams & Vaske, 2003).

Ongeacht op individueel- of groepsniveau gemeten, reflecteert *sense of place* de binding, identiteit en waardering van/met een plek, beïnvloedt door zowel sociale als omgevingsfactoren (Walker & Ryan, 2008).

We weten nu dus dat *sense of place* verschillend kan zijn voor iedereen. *Sense of place* is een begrip dat afhankelijk is per individu, maar ook per groep. Het heeft dus te maken heeft met groepen en daarmee ook met de bijbehorende groeps grenzen. Om het begrip *sense of place* beter te begrijpen moet er daarom meer uiteen gezet worden over het functioneren van groepen en groeps grenzen. Op deze manier kunnen we beter begrijpen wat een (lage, dan wel hoge) een *sense of place* nu eigenlijk betekent, maar ook wat het kan betekenen.

3.2. Groepen & Groepsgrenzen

In het tweede deel van het theoretisch kader, wat nu zal worden gepresenteerd, zal relevante literatuur over het functioneren van groepen/groepsgrenzen worden aangehaald. Er zal worden beknopt aan te halen hoe groepen worden gevormd. Daarna zal ook de rol van (ruimtelijke) groepsgrenzen binnen dit proces worden uitgelegd. Tenslotte zal de link weer worden gemaakt naar het begrip *sense of place*.

3.2.1. Groepsidentiteit & Groepsgrens

Het laten ontstaan van *the self*, gebeurt door te definiëren wie de ander is. Binnen de maatschappij worden er op allerlei manieren onderscheid gemaakt tussen personen/groepen. Dit kan bijvoorbeeld aan de hand van ras [SIC], etniciteit, seksualiteit, rijkdom, leeftijd en *gender* (Oakes & Price, 2008). Morley & Robins (1995) voegen een tijdsaspect toe aan het concept identiteit. Zij stellen dat de rol van een individu/een groep vanuit het verleden wordt verteld en dat daarmee de huidige identiteit wordt geconstrueerd. Paasi (2001) geeft aan dat (groeps)identiteiten op verschillende ruimtelijke niveaus bestaan, variërend van het niveau van een continent tot een stedelijk niveau.

Het lijkt mooi dat mensen via groepsgrenzen hun plek in de maatschappij kunnen vinden, maar toch is bestaat er ook kritiek op groepsgrenzen. Ten eerste is het weerwoord van Sibley (1995) dat de constructie van het maken van groepsgrenzen bijdraagt aan inclusie en exclusie. Ten tweede geeft Anderson (1991, in: Paasi, 2001) aan dat het discutabel is in hoeverre één groep als coherent kan worden gezien. Hij introduceert het begrip *imagined community*. Dit begrip spreekt van gemeenschappen die in gedachte één zijn, maar in feite uit vele verschillende individuen bestaat. Het begrip wordt relevanter wanneer een hoger ruimtelijk schaalniveau wordt bestudeerd.

Barth (1998) geeft aan dat groepsgrenzen ook een ruimtelijke component hebben. Hiermee komt de ruimtelijke component van de constructie van identiteit in beeld, in de volgende paragraaf zal hier uitgebreid op ingegaan worden.

3.3. Plaats binnen het identiteitsdebat

3.3.1. Plaatsen als scheidslijn

Hoewel identiteit veelvuldig enkel wordt gezien als een sociale- of individuele categorie, is de ruimtelijke dimensie van identiteit cruciaal; een groep heeft een fysieke scheidslijn nodig met 'de ander' (Paasi, 2001). Doordat deze fysieke scheidslijnen bestaan, hebben groepen plaatsgebonden identiteiten. Hierbij wordt aangehouden dat 'wij' hier zijn en 'de ander' daar (Said, 1978). Dit is een strategie die de laatste decennia steeds meer wordt ingezet; *de politics of difference* worden vaker aan het ruimtelijke concept plaats verbonden (Massey, 1991; Massey, 1994). Aanvullend gaat het er niet alleen om dat groepen zich op bepaalde plekken bevinden, maar in het verlengde hiervan dat deze specifieke plek zich afzet tegen andere plekken (Gupta & Ferguson, 1997).

Hierbij moet opgemerkt worden dat het maken van deze ruimtelijke verschillen arbitrair is; deze plaatsgebondenheid van de groep hoeft niet vanuit elke persoon te worden erkend. Plaatsen dienen dus als fysieke scheidslijn en zijn daarmee van belang voor het markeren van de groepsgrenzen. Maar wat kunnen we nog meer vertellen over de connectie tussen een groep en een plek?

Hall (1995) stelt dat 'plaats', evenals taal/religie/tradities en dagelijkse gewoonten, bijdraagt aan de aspecten behorende bij een groep. Hierdoor krijgen plekken een bepaalde identiteit, sentiment en betekenis voor groepen (Cuba & Hummon, 1993).

Er bestaat daarnaast het idee dat dezelfde mensen dezelfde dingen doen op dezelfde plek (Hall, 1995). Op zijn beurt kan dit worden verbonden aan het eerder besproken begrip *place dependence*; het gaat in op de functionaliteit van de plek voor het individu/de groep. Sack (1993) suggereert zelfs dat plaatsen niet zonder mensen kunnen voorleven, en dat mensen evenmin zonder plaatsen kunnen leven.

Hoewel we door bovenstaande gestelde ideeën idee krijgen dat mensen/groepen per definitie zijn verbonden aan plekken, bestaat er hier ook kritiek op. In de volgende paragraaf zal kort het begrip *imagined place* worden besproken.

3.3.2. Imagined place

De fysieke ruimtelijke continuïteit van bepaalde mensen op één plek geeft ons het idee dat culturen behoren bij een plek (Hall, 1995). We kunnen echter vraagtekens stellen bij de overtuiging dat bepaalde mensen/culturen daadwerkelijk bij een plek behoren. Om de kritische noot bij deze overtuiging duidelijk te stellen moeten we teruggaan naar het eerder genoemde begrip *imagined community*. Aansluitend bij het begrip *imagined community* bestaat er ook een begrip genaamd *imagined place*. Dit zal nu kort worden besproken.

Hall (1995) geeft aan dat de *imagined communities* in gedachten bestaan, doordat men de neiging heeft om culturele identiteiten te ‘landschappen’ (te plaatsen). De *imagined communities* binden zich aan deze landschappen, die *imagined places* worden genoemd (Gupta & Ferguson, 1997). Een plek faciliteert sociale relaties en groepsidentiteit, maar ook de constructie van een collectieve betekenis wat gebeurt langs etnische/klasse lijnen (Scannel & Gifford, 2010, Blokland, 2009).

Een *imagined place* wordt versterkt door *storytelling*. Bepaalde verhaallijnen over de plek worden duidelijk gemaakt, waardoor we plekken op een bepaalde manier waardoor we een plek koppelen aan een specifieke groep (Oakes & Price, 1998).

3.3.3. Dimensies binnen de kijk op plekken

In bovenstaande paragraaf is het belang van plekken voor groepen duidelijk gemaakt. Twee aspecten van plekken zijn echter impliciet genoemd, maar nog niet toegelicht. Dit is ten eerste de *claim* over plekken. Ten tweede zijn veranderingen van plekken van belang wanneer we de identiteit van een plek en bijkomend de betekenis die een plek heeft voor een groep beter willen begrijpen. Deze twee dimensie zullen nu explicieter naar voren worden gebracht en worden bediscussieerd.

3.3.4. Claim van plekken

In deze paragraaf zal de claim over plekken worden besproken aan de hand van de twee concepten territorium en territorialiteit.

Betekenisvolle plekken bieden voor individuen een subjectieve territoriale identiteit (Agnew, 1987). Dit brengt ons naar het concept territorium, wat zich op groepsniveau afspeelt. Een territorium kan worden beschouwd als een plek waar mensen met allen dezelfde cultuur wonen en hetzelfde thuisgevoel hebben (Morley and Robins, 1995; May, 1996).

Bij een territorium kan territorialiteit optreden. Territorialiteit is het sociale systeem waarbij een bepaalde groep controle uitoefent over een bepaalde ruimte. Het proces van territorialiteit komt namelijk op wanneer een (*imagined*) plek dreigt te verdwijnen (Gupta & Ferguson, 1992). Het proces kan zich uiten in de vorm van een verdediging tegenover ‘anderen’. Wanneer een dusdanige territorialiteit opspeelt, waarbij het verschil tussen insiders en outsiders zo groot is en waarbij de laatste groep actief geweerd wordt, kan de buurt beschreven worden als een *defended neighborhood* (Suttles (1972, in: Kintrea, 2010).

Er bestaat een connectie tussen territorialiteit en het eerder besproken begrip *place attachment*. Uit het onderzoek van Kintrea (e.a. 2010) kwam territorialiteit als een soort *hyper place attachment* naar voren, waarbij het vanuit een identificatie met de buurt was gegroeid. Tevens kan de toe-eigening van plekken de binding van de groep, die deze toe-eigening uitvoert, met de plek verhogen (Feldman & Stall, 1994, in: Fried, 2000). Wel moet benadrukt worden dat het verschil tussen *place attachment* en territorialiteit erin zit dat territorialiteit wél ingaat op een drang naar controle over de plek. *Place attachment* staat voor een affectieve band met de plek, maar zonder doel de plek in handen te hebben (Scannel & Gifford, 2010).

3.3.5. Verlies en verandering van plekken

Een tweede tot nu toe onderbelicht aspect van plekken is een ingebouwd tijdsaspect. Eerder al werd identiteit als constructie gekoppeld aan het verleden neergezet. Ook bij plekken wordt de identiteit van de plek vaak aan het verleden gekoppeld. Het verleden wordt daarbij gezien als de tijd dat waarin het ‘échte’ karakter van plek verbonden was met de plek. We spreken dan ook over een ‘onaangetaste’ plek, wanneer een plek is behouden in haar oorspronkelijke staat. Er kan een mismatch optreden tussen wat men ziet als het karakter van de plek (uit het verleden) en hoe een plek zich gaat ontwikkelen in de toekomst (Massey, 1995). Wanneer deze *mismatch* plaatsvindt, en een (*imagined*) *place* verdwijnt, kan er een nostalgisch gevoel optreden, door Hall (1995) benoemt als *the lost purity*.

Bij een verandering van een plek kunnen twee houdingen worden aangenomen; de ontwikkelingen kunnen worden ondersteund, maar daarentegen kan er ook verzet komen tegen de verandering. Het laatste wordt ook wel het NIMBY (*not in my backyard*) effect genoemd vanwege de sterke negatieve connotaties rondom de verandering (Devine-Wright, 2009). Deze twee houdingen hebben ook te maken met *place attachment*. De soort verandering, zij het een fysieke- of een sociale- verandering, hangt samen met impact op dan wel een fysieke- of een sociale *place attachment* (Hidalgo & Hernandez, 2001).

3.3.6. Sociale veranderingen

De impact van een sociale verandering mag niet worden vergeten: zo wordt op buurtniveau de komst van een andere etnische groep als de meest diepgaande *loss* van een plek gezien (May, 1996). De mensen die al woonden op een plek kunnen de nieuwkomers zien als bedreigend voor hun manier van leven en voor de fysieke- en sociale eigenschappen van de plek (Fried, 2000). *Place attachment* kan zelfs leiden tot intergroepsconflicten, wanneer nieuwkomers (cultureel en etnisch verschillend van de *locals*), verhuizen naar een plek met een grote hoeveelheid van verbonden *locals* (Fried, 2000). Er bestaat daarnaast een duale rol van grenzen binnen plaatsbinding: er ontstaan *insiders* die zich op hun beurt verbonden voelen met een plek, maar er ontstaan daarentegen ook *outsiders* die zich juist niet thuis gaan voelen (Rose, 1995, in: Paasi, 2001). Uit onderzoek van Lewicka (2011) bleek dan ook dat een hogere buurt diversiteit niet bijdraagt aan een hogere vorm van *place attachment*. Hoe dit precies functioneert is nog onduidelijk. In elk geval zorgt een verandering binnen buurtgemeenschappen voor een uitdaging voor de stabiliteit van de plaats bindingen (Fitchen, 1991 en Rothman, 1978, in: Stedman, 2006). Dit brengt ons weer terug naar het onderwerp *sense of place*.

3.4.Reactionaire & progressieve sense of place

In het eerste deel van het theoretisch kader werden de concepten geïntroduceerd die zich verhouden tot het meten van de relatie tussen mens en plek. De relatie tussen mens en plek leek in eerste instantie als een positief gegeven. In het tweede deel van het theoretisch kader werden de (ruimtelijke) groepsgrenzen behandeld. Hierbij zagen we dat de binding met/het denken over een plek echter ook invloed heeft op fenomenen als territorialiteit en exclusie. Terugkerend naar het concept *sense of place* is het belangrijk dat er twee stromingen van *sense of place* zijn wanneer we de opvattingen rondom plekken proberen te begrijpen. Deze twee stromingen zijn de reactionaire *sense of place* en de progressieve *sense of place*. In paragraaf 3.4.1. en 3.4.2. zullen deze twee stromingen worden uitgelegd.

3.4.1.Reactionaire sense of place

De eerste stroming is de reactionaire *sense of place*. Dit begrip kan worden gedefinieerd als een defensieve houding, waarbij scherpe grenzen worden gesteld rondom culturen en zijn plaatsen, om de voorgestelde puurheid te behouden. Deze defensieve houding (nostalgie en een angst voor verlies en/of verandering van bestaande plaats aspecten) (Massey, 1991). Deze eerste kijk op plekken, een reactionaire *sense of place*, ziet plekken dan ook als statisch. Verder kan ‘verdediging’ worden gekoppeld aan een reactionaire *sense of place*.

In meerdere studies (waaronder Massey, 1994 en Stedman, 2002) is een positieve relatie gevonden tussen de sterkte van emotionele banden met een plek en het verzet tegen veranderingen van deze plek (Lewicka, 2011). Zo concludeerde Stedman (2002, in Devine-Wright, 2009) dat we bereid zijn om te vechten voor plekken die centraal staan voor onze identiteit. Sterk verbonden individuen zouden meer betrokken zijn met de ontwikkelingen en meer praten over eventuele acties tegen ongewilde veranderingen.

Gibson (1982) heeft een redelijk vergelijkbaar concept van reactionaire *sense of place* gekomen. Zij introduceert het concept *defense of place*. *Defense of place* kan worden gezien als een (politieke-, legale- en/of overige-) actie om een plek te beschermen. Dit sluit aan bij opvatting van Jorgensen (2010) die stelt dat emotionele binding aan de buurt *civic engagement* (individuele/collectieve acties om een probleem te adresseren) stimuleert.

Er bestaat een dialectische relatie tussen de concepten *defense of place* en *sense of place*: wanneer een plek wordt bedreigd, kan iemands *sense of place* leiden tot een *defense of place*. Andersom beïnvloedt de *defense of place* op haar beurt ook iemands *sense of place*. Gibson (1982) heeft daarnaast *threat* toegevoegd als belangrijke katalysator voor relatie tussen *sense-* en *defense of place*. Zij stelt dat er zonder een bedreiging geen rede is tot *defense of place*. Pas wanneer de bedreiging als een dusdanig sterke bedreiging wordt gezien, gaan mensen pas actie ondernemen. In feite is reactionaire *sense of place* een samensmelting tussen *threat* en het houdingsaspect van *defense of place*.

Een hoge *sense of place* kan daarmee indirect leiden tot uitsluiting. Dit sluit aan bij het idee van Creswell (2014) dat de wereld bekijken door de lens van *place* leidt tot reactionaire ideeën, racisme en xenofobie.

3.4.2. Progressieve *sense of place*

Ter contrastering met reactionaire *sense of place* bestaat er ook progressieve *sense of place*. Massey (1991) is gekomen met deze vernieuwde kijk op plekken. Haar kritiekpunten op een reactionaire *sense of place* zullen we thans de revue laten passeren. Ze betoogt dat er heruitgevonden moet worden hoe we plekken beschouwen. Zo is haar visie dat plekken dynamisch zijn en meerdere identiteiten hebben. Een plek identificeren met één community, zij het etnisch, religieus of politiek, wordt bekritiseerd door zowel Massey (1994) als Malkki (1992). De identificatie van één plek met één *community* impliceert namelijk één identiteit van één groep. Dit ondermijnt dit de mogelijkheid tot het hebben van verschillende soorten *sense of place* van elk individu.

Lewicka (2011) benoemt dat de kijk op plekken vooral een discussie is binnen de wetenschap. Desalniettemin ben ik van mening, dat de kijk op plekken een (wellicht onbewust) alledaags fenomeen voor vele mensen. Ondersteunend daarvoor is het feit dat territorialiteit en de manier hoe men tegenover plekken staat diep verbonden met het uitingen in de vorm van symbolen en gesprekken.

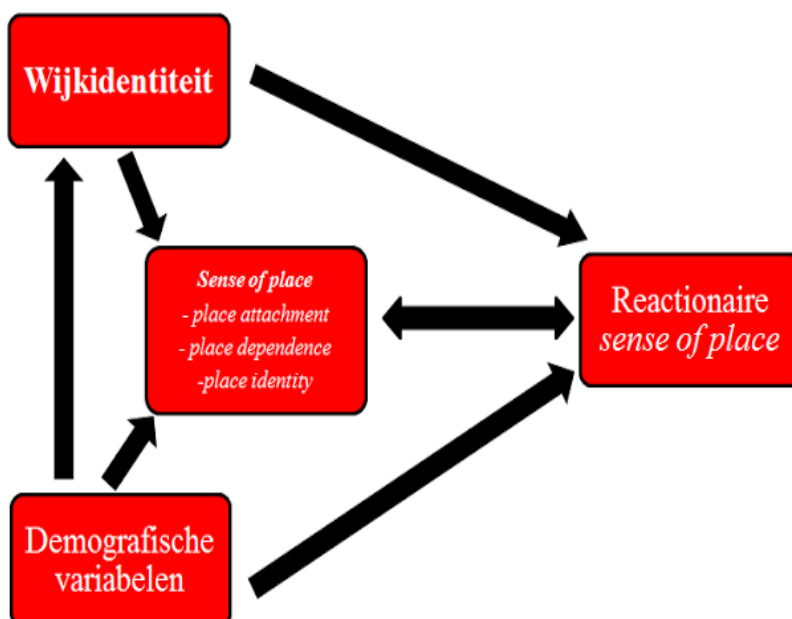
Er bestaan niet veel studies die hebben onderzocht of mensen voorkeur geven aan een ‘open’ en een ‘gesloten’ plek, en met welke van deze twee soorten plekken mensen emotionele banden hebben. Daarnaast is de definitie van een open of een gesloten plek ook niet duidelijk (Lewicka, 2011).

In deze studie gaat het er echter niet om wat een open dan wel gesloten plek inhoudt, maar of de mensen een open- dan wel gesloten houding hebben ten opzichte van de plek.

3.5. Conceptueel model

Nu het theoretisch kader is gepresenteerd, kan er logischerwijze een conceptueel model worden opgesteld. In figuur 4 is het conceptueel model te zien, voortvloeiend uit de eerder besproken begrippen. Het conceptueel model laat tevens het onderlinge verband tussen de begrippen zien. Dit model behoeft enige toelichting. Daarom zullen in de komende paragrafen de genoemde begrippen en de samenhang hiertussen worden uitgelegd.

Figuur 4: conceptueel model

3.5.1. Sense of place

Hoewel er uit het theoretisch kader verschillende vormen naar voren kwamen om de relatie tussen mensen en plekken te meten, is er gekozen voor het concept *sense of place*. De keuze hiervoor is gemaakt, omdat het ingaat op plaatsbinding als houding. Dit sluit goed aan bij de variabele reactionaire *sense of place* welke ook ingaat op een houding. *Sense of place* is een houding ten opzichte van een plek waarbij wordt ingegaan op overtuigingen en emoties (Jorgensen & Stedman, 2001). Een belangrijke toevoeging is dat het een menselijke interpretatie van de plek is. Bij dit overkoepelende concept, dat ik beschouw als werkdefinitie bij dit onderzoek, zijn er een drietal aan elementen die *sense of place* beïnvloeden. Dit zijn de volgende elementen, die zijn gedefinieerd zoals Jorgensen & Stedman (2001) dit doen:

- a. *Place attachment*: een individuele emotionele band naar een ruimtelijke *setting*.
- b. *Place dependence*: de waargenomen voordelen ten opzichte van andere plekken.
- c. *Place identity*: individuele overtuigingen/ gedachten van *self* verankering in een *place*.

Hoewel het nu duidelijk is wat *sense of place*, en haar *subelementen*, voor definitie toegekend krijgen binnen dit onderzoek, is de relatie met haar *subelementen* nog niet duidelijk.

Binnen de literatuur bestaan er verschillende ideeën over de relaties tussen de algehele variabele en haar *subelementen*. Twee modellen die aannemelijk zijn, zijn het *tripartite model* en het *single-factor model*. Het *tripartite model* erkent verschillen tussen *identity*, *attachment* en *dependence* voor een individu. Het voorbeeld dat hierbij wordt gegeven is dat iemand zich sterk identificeert met een *setting*, maar er daarentegen niet afhankelijk van is. Het *single-factor model* reduceert daarentegen alle variabelen: dit model gaat ervan uit dat alle variabelen evenveel invloed hebben en ziet geen onderscheid tussen de variabelen (Jorgensen & Stedman, 2010).

3.5.2. Reactionaire sense of place

De reactionaire *sense of place* kan ook worden gezien als een houding. Het voornaamste kenmerk van reactionaire *sense of place* is het defensieve karakter. In het model van Gibson (1982) bestaat er een dialectische relatie tussen de twee begrippen *sense of place* en, het in haar onderzoek gestelde begrip, *defense of place*. Hoewel er verschillen bestaan tussen *defense of place* en reactionaire *sense of place* (de laatste meet een houding, maar geen acties), zijn er ook overeenkomsten. Zo kunnen beide begrippen middels een dialectische relatie met *sense of place* worden verbonden. De dialectische relatie tussen de begrippen *sense of place* en reactionaire *sense of place* zal daarom ook in dit onderzoek worden betrokken. Deze dialectische relatie is in het conceptueel model opgenomen: een pijl verbindt *sense of place* met reactionaire *sense of place* en *vice versa*.

In dit model is gekozen voor een reactionaire *sense of place* in plaats van een progressieve *sense of place*, omdat reactionaire *sense of place* meetbaarder is. Een defensieve houding valt te operationaliseren; de operationalisering wordt verder toegelicht in paragraaf 4.2

3.5.3. Wijkidentiteit

Zoals in het theoretisch kader is beschreven, wordt een *sense of place* door verschillende factoren beïnvloedt. Deze factoren zijn ingedeeld in twee te onderscheiden variabelen.

Ten eerste is de variabele ‘wijkidentiteit’ opgenomen. In het theoretisch kader kwam de symbolische relatie tussen groep en plek voor, waarbij de bepaalde groepen op bepaalde plekken worden ‘gelandschap’ (Hall, 1995). Bij de variabele wijkidentiteit gaat het dan ook om de symbolische relatie tussen mens en plek, in dit geval gaat het in op de koppeling die wordt gemaakt tussen de Molukse groep en de Molukse wijk als geografische entiteit.

De sterkte van deze koppeling zal uitwijzen hoe men de huidige situatie beoordeelt, maar ook wat voor invloed dit heeft op hoe men de toekomst van de wijk ziet. Een symbolische relatie heeft immers invloed op de emotionele binding met een plek (William & Vaske, 2003). De variabele wijkidentiteit heeft daarom zowel invloed op de *sense of place* als de reactionaire *sense of place*.

3.5.4. Demografische variabelen

Ten tweede zijn er een aantal demografische variabelen die van invloed zijn op de (reactionaire) *sense of place*. Deze demografische variabelen zijn onderscheiden in het theoretisch kader en zullen hier kort nog worden beschreven.

Hay (1986) legt uit dat een persoonlijke *sense of place* afhankelijk is van de groep waartoe iemand behoort. In het verlengde hiervan is een variabele de identificatie met deze groep, omdat de subjectieve kant invloed heeft op de groep waarmee je je verbonden voelt. In dit geval zal vanwege historische tweestrijd zowel Molukse- als Nederlandse identificatie als variabele worden ingezet. Binnen groepen verschilt plaatsbinding echter per generatie (Shamai, 1991).

Kelly & Hosking (2008, in: Lewicka, 2011) en Nielsen-Pincus (e.a., in: Lewicka, 2011) onderscheiden de invloed van een huis in familiebezit. Specifiek voor de Molukse gemeenschap zou het ouderlijk huis, hetgeen in theorie sinds oprichting van de wijk in bezit is van een specifieke familie, daarom van invloed kunnen zijn op de *sense of place*. Aansluitend hierbij is het bewonen van een koop/huurhuis ook van invloed.

Ook specifiek voor de Molukse gemeenschap is de historische band met een bepaald Moluks eiland. Eerder werd ook al de verschillende culturele achtergrond benoemd door Rinsampessy (interview, 26-11-2015), waardoor is besloten deze variabele op te nemen.

Plaatsbinding heeft ook een sociale kant (Lewicka, 2011). De variabelen die de sociale kant van plaatsbinding meten, zijn het al dan niet hebben van vrienden/familie in de buurt. Maar ook het aantal contacten in de buurt. Tot slot onderscheid Lewicka (2011) ook woonduur. Standaard variabelen, zoals leeftijd, *gender*, opleidingsniveau zullen ook worden meegenomen.

Demografische variabelen hebben invloed op zowel *sense of place*, reactionaire *sense of place* en wijkidentiteit, omdat deze variabelen ingaan op houdingen/overtuigingen/interpretaties vanuit het individu.

3.5.5. Kanttekening

De variabelen die hier zijn gepresenteerd, hebben invloed op verschillende concepten. Alle concepten waar de variabelen van invloed op zijn, zijn in ieder geval allemaal plaatsgerelateerd. Daarnaast geeft Lewicka (2011) aan dat diverse methoden van plaatsbinding moeten worden gezien als *extended family* van methoden, dan als exacte meetinstrumenten met ieder een goed geteste constructvaliditeit. Er zal dus altijd met het vergelijken van empirische uitkomsten moeten worden gekeken naar overeenkomsten; verschillen kunnen te maken hebben met verschillende fenomenen/manieren van meting (Lewicka, 2011).

4. Methodologie

Het methodologische hoofdstuk zal geïntroduceerd worden met de onderzoeksstrategie, *design* en de methode. Ten tweede zal ik de operationalisering van deze vragen toelichten. Ten derde zal ik de onderzoeksstrategie en het onderzoeks*design* verder uitwerken. Tenslotte zal er een beschrijving van de case worden gepresenteerd.

4.1. Onderzoeksstrategie, *design* en methode

4.1.1. Onderzoeksstrategie

Bryman (2008) onderscheidt twee typen onderzoeksstrategieën: kwalitatief- en kwantitatief onderzoek. Kwantitatief onderzoek wordt gekenmerkt door *hoeveelheid*. Hierbij komen cijfermatige resultaten naar voren waarbij gekeken kan worden naar grote groepen. Kwalitatief onderzoek gaat daarentegen dieper in op *wat* er leeft, maar ook *waarom*. Het levert data op die meer achterliggende motivaties, meningen, wensen en behoeften achterhaald.

Bij dit onderzoek heb ik gekozen voor een kwantitatieve benadering. De keuze voor een kwantitatieve benadering kan met twee redenen onderbouwd worden. Ten eerste is het onderzoek een verkennend onderzoek. Dit vraagt om een kwantitatieve aanpak, omdat zo eerste resultaten kunnen worden onthuld. Ten tweede nodigt de vraagstelling uit tot een kwantitatieve benadering. Bovendien zijn er een groot aantal variabelen onderscheiden welke een mogelijk invloed hebben op een (reactionaire) *sense of place*; een groot aantal variabelen valt het beste met een kwantitatieve aanpak te bestuderen.

4.1.2. Onderzoeksdesign

Voor dit onderzoek zal ik gebruiken maken van het onderzoeksdesign *case study*. Binnen het onderzoeksdesign *case study* kan er gekozen worden om meerdere *cases* (*multiple case study*) te gebruiken, of één *case* (*single case study*). Vanuit de overtuiging van Massey (1991, 1994, 1995), welke stelt dat *sense of place* al binnen één plek kan verschillen, heb ik gekozen voor een *single case study*. Daarnaast stelt het kiezen voor één *case* de onderzoeker beter in staat om de buurt met bijbehorende eigen unieke buurt cultuur beter te begrijpen. Om deze redenen ben ik ervan overtuigd dat het kiezen van één *case* de analyse versterkt. Tevens resulteert dit in een hogere *credibility*, ofwel de geloofwaardigheid, van dit onderzoek.

Toch bestaat er ook kritiek op het onderzoeksdesign (*single*) *case study*, omdat een hoge externe validiteit afwezig is. Bryman (2008) geeft echter aan dat het hebben van een hoge externe validiteit bij het doen van een *case study* niet dusdanig van belang is. Het doel van een *case study* is namelijk het proberen de context van de *case* zelf te onderzoeken.

Yin (2009) geeft aan dat er vijf soorten *cases* zijn voor een *case study*, te weten de representatieve *case*, de kritieke *case*, de *revelatory case*, de longitudinale *case* en de unieke *case*. De *case* voor dit onderzoek, van de Molukse wijk Bovensmilde, is een representatieve *case*: het is een van de Molukse wijken in Nederland. Daarnaast is het deels een unieke *case*. De reden hiervoor ligt bij het specifieke verleden van deze wijk, welke zeer uitzonderlijk is en hoogstwaarschijnlijk bepalend is voor de *sense of place*. In paragraaf 4.3.2. zal dieper worden ingegaan op dit specifieke verleden van de Molukse wijk van Bovensmilde.

4.1.3. Onderzoeksmethoden

De onderzoeksmethode die ik heb ingezet voor dit onderzoek, is de methode van de *questionnaire*, ofwel vragenlijst. Door een vragenlijst als methode te gebruiken, kan er snel veel data worden verzameld. Bovendien past deze methode bij het verkennende karakter van dit onderzoek.

In de komende paragraaf zal ik dieper ingaan op het *design* van de vragenlijst.

4.2. Operationalisering

Voordat de operationalisering zal worden gepresenteerd, worden de onderzoeksvragen voor deze scriptie nogmaals weergegeven. In deze scriptie is gekeken naar de volgende onderzoeksvraag:

“In hoeverre is er sprake van een reactionaire sense of place onder de bewoners van de Molukse wijk in Bovensmilde?”

Onder deze hoofdvraag zullen de volgende deelvragen worden behandeld:

1. Wat is de identiteit van de bewoners in de Molukse wijk van Bovensmilde?
2. In hoeverre wordt er vanuit de bewoners van de Molukse wijk een Molukse identiteit toegekend aan de Molukse wijk in Bovensmilde?
3. Wat is de *sense of place* van de inwoners van de Molukse wijk in Bovensmilde?
4. Welke factoren zijn van invloed op de *sense of place* van de inwoners van de Molukse wijk in Bovensmilde?

In de komende paragrafen zal per variabele de operationalisering worden beschreven.

4.2.1. Sense of place

Voor het onderzoeken van *sense of place* heb ik hoofdzakelijk gebruik gemaakt van de vragen die zijn opgesteld door Jorgensen & Stedman (2001). Deze vragen zijn het meest relevant, gezien ik evenals Jorgensen & Stedman (2001) *sense of place* als houding zie.

Overeenkomstig met de stellingen van Jorgensen en Stedman (2001) kunnen de vragen worden beantwoord aan de hand van een vijfpuntige likert-schaal.

Toch zijn er ook een aantal aanpassingen gemaakt aan de door hen opgestelde vragenlijst. Zo heb ik ervoor gekozen het grootste deel van de vragen van het deel *place dependence* weg te laten. Dit, omdat de meeste vragen van het concept *place dependence*, minder relevant zijn voor de Molukse wijk van Bovensmilde. De Molukse wijk in Bovensmilde heeft namelijk grotendeels een woonfunctie; naast een kerk- en stichtingsgebouw zijn géén andere voorzieningen in de wijk zelf aanwezig. Afgezien daarvan gaat het begrip *place dependence* eerder in op de fysieke afhankelijkheid van een plek, terwijl de nadruk van dit onderzoek ligt op een binding met een sociaal karakter.

Verder is ervoor gekozen om dubbele vragen uit de vragenlijst van Jorgensen en Stedman (2010) te verwijderen. In de originele vragenlijst zijn enkele vragen op een negatieve manier herhaald. Deze vragen zijn verwijderd om zo de lengte van de algehele vragenlijst voor de respondent bondig te houden. In totaal zijn er zeven stellingen ingezet om de *sense of place* te meten, zie tabel 1.

Tabel 1: Stellingen *sense of place*

Ik voel dat ik echt mezelf kan zijn in mijn wijk
Mijn wijk is de plek om dingen te doen waar ik het meeste plezier aan beleef
Mijn wijk reflecteert het type persoon dat ik ben
Ik voel me ontspannen wanneer ik in mijn wijk ben
Ik voel me het gelukkigst wanneer ik in mijn wijk ben
Ik mis mijn wijk wanneer ik er te lang van weg ben
Er zijn betere plekken om te zijn dan in mijn wijk

4.2.2. Reactionaire *sense of place*

Eerder in het theoretisch kader kwam naar voren dat een progressieve *sense of place* het tegenovergestelde vormt van een reactionaire *sense of place*. In dit onderzoek is ervoor gekozen om reactionaire *sense of place* als uitgangspunt te nemen, simpelweg omdat reactionaire *sense of place* beter te meten is. Bij een reactionaire *sense of place* is er namelijk een houding aanwezig die defensief van aard is. Deze defensieve houding kan worden bekeken vanuit twee perspectieven: ten eerste de wijk als exclusieve wijk voor Molukkers, ten tweede en de komst van ‘nieuwkomers’ die worden gezien als aantasting van de wijk. Er is gekozen voor deze twee aspecten van een reactionaire *sense of place*, omdat dit getypeerd als een defensieve houding wanneer we de Molukse wijk in Bovensmilde beschouwen.

Hierbij zijn nieuwkomers uitgesplitst in twee groepen; Molukkers en Nederlanders. Deze twee groepen zijn gekozen, omdat deze twee groepen historisch in te kaderen vallen als de relevante etnische tegenpolen.

Evenals de vragen van *sense of place* bestaan de vragen om de variabele reactionaire *sense of place* te meten uit likertschalen met vijf mogelijke antwoordcategorieën. Deze stellingen zijn te vinden in tabel 2.

Tabel 2: Stellingen reactionaire *sense of place*

Zonder de Molukse wijk in Bovensmilde kan de Molukse groep niet voortbestaan
De Molukse wijk van Bovensmilde is exclusief voor Molukkers
De komst van niet-Molukkers zie ik als een aantasting van mijn woonwijk
De komst van Nederlanders zie ik als een aantasting van mijn woonwijk

4.2.3. Wijkidentiteit

De variabele wijkidentiteit gaat erop in wat voor (huidig) beeld men heeft van de Molukse wijk. Om dit beeld te onderzoeken zijn er vier vragen gesteld ingaande op de koppeling van de Molukse groep aan de wijk.

Zo is er een vraag ingaande op de naam die men toekent aan de wijk. Een buurt veronderstelt een instemming over een grens, een naam en de erkenning van een onderscheidend karakter (Rivlin, 1987; Paasi, 2001). In hoeverre is dit zo in de Molukse wijk in Bovensmilde, en welke benaming geven inwoners haar wijk? Bijgevoegd was een kaartje waarop elke respondent de volgens hem/haar ruimtelijke begrenzing van de wijk kon tekenen. Jorgensen (2010) geeft het belang aan van deze *mental mapping* methode, maar geeft ook als kanttekening dat respondenten mogelijk de door de gemeente opgestelde grens zullen aangeven. Deze *mental mapping* vraag heb ik opgenomen met als doel te kijken waar de ruimtelijke grenzen werden gelegd. De vragen over de naam die men de wijk geeft en het tekenen van de grenzen, zijn de openingsvragen geworden van de vragenlijst. Op deze manier betrek je respondenten direct bij het onderwerp. Het betrekken van de respondenten was dan ook het hoofddoel van deze vragen; mochten er interessante uitkomsten uit zijn gekomen dan hadden deze grenzen/benamingen verder worden geanalyseerd.

Twee andere vragen (zie tabel 3) om de variabele wijkidentiteit te meten zijn in de vorm van likertschalen in de vragenlijst geplaatst. Er zijn vijf antwoordcategorieën.

Tabel 3: Stellingen wijkidentiteit

Ik zie mijn woonwijk als een Molukse wijk
Ik identificeer mijn wijk met Molukkers

4.2.4. Demografische variabelen

Er zijn in het theoretisch kader meerdere demografische variabelen naar voren gekomen die invloed zouden hebben op iemands (reactionaire) *sense of place*. Per soort vraag zal de operationalisering worden gepresenteerd. De soorten vragen zijn: ‘open vragen’, ‘ja/nee vragen’ en tenslotte de vragen waarbij het relevante vakje moest worden aangekruist.

4.2.4.1. Open vragen

Bij de open vragen had de respondent de mogelijkheid om zelf een antwoord in te vullen. Zo behoorde de woonduur als variabele bij de open vraag categorieën. Woonduur kwam bijvoorbeeld in het onderzoek van Jorgensen & Stedman (2006) naar voren als belangrijke variabele, en zal in dit onderzoek worden gemeten in hele jaren. Ook de variabele leeftijd, onderscheiden als een invloedrijke variabele, door Hidalgo & Hernandez (2001), is gemeten in jaren.

De generatieverschillen, waarvan Shamai (1991) het belang aangeeft is ook gesteld als een open vraag. Men kon zelf aangeven of hij/zij bij de eerste, tweede, derde, vierde of zelfs vijfde generatie viel. Om overeenstemming van de definitie gehanteerd door de respondenten te garanderen, is er een toelichting gegeven van de definitie van generaties die is opgesteld door het CBS (2016) en gebruikt voor dit onderzoek.

Voor de variabelen *gender*, identificatie met een etnische groep (uitgesloten Molukkers en Nederlanders) en ‘Molukse eilanden waar iemand historische banden mee heeft’ werden ook hokjes aangereikt waar men zelf iets kon invullen. Dit gezien de vele antwoordmogelijkheden op deze vragen.

4.2.4.2.Ja/nee vragen

Er zijn een aantal vragen waarop men simpelweg ‘ja’ of ‘nee’ kon aankruisen als antwoord. Dit is het geval bij het wel of niet bezitten van een koopwoning (onderscheiden als belangrijk door Brown, e.a., 2003).

Lewicka (2010) gaf de invloed aan van sociale banden binnen de buurt. Er werden twee vragen gesteld of het merendeel van familie/vrienden in de buurt woonachtig zijn. Daarnaast werd een vraag gesteld hoeveel personen met in de buurt kent. Bij deze vraag werden drie antwoordcategorieën onderscheiden die een respondent kon invullen. Deze drie antwoordcategorieën zijn ‘niemand’, ‘een klein deel’ en ‘een groot deel’.

Kelly & Hosking (2008, in: Lewicka, 2011) en Nielsen-Pincus (e.a., in: Lewicka, 2011) onderscheidten het belang van een huis dat meerdere generaties familiebezit is voor een persoons *place attachment*. In dit geval is gekeken naar het ouderlijk huis; wat in de context van de Molukse wijk relevant is. Daarom is zowel de aanwezigheid-, dan wel het bewonen van het ouderlijk huis meegenomen als *ja/nee* vraag.

4.2.4.3.Relevante hokje

Tenslotte had er vragen gesteld waarbij men het voor de respondent relevante hokje moest aankruisen. Dit was het geval bij de categorie opleidingsniveau. De verschillende opleidingen zijn de opleidingen gepresenteerd, zijn de huidige opleidingscategorieën. De *sense of place* is tevens afhankelijk van de groep waartoe iemand behoort (1986). Iemand's groep, dan wel etniciteit, is onderzocht door te kijken hoeveel Molukse ouders iemand heeft. Respondenten konden 1, 2 of overig invullen. De subjectieve kant van identificatie moet echter ook niet vergeten worden, omdat hiermee de groep kan worden onderscheiden waar een persoon zichzelf toe rekenen. Vanwege de twee hoofdgroepen, waartussen historisch gezien onderscheid wordt gemaakt (Molukkers en Nederlanders) zijn, is er voor gekozen om twee vragen hierover op te stellen. De identificatie is gemeten aan de hand van vijfpuntige likertschalen, om zo enige nuanceverschillen uit de antwoorden te kunnen aflezen.

4.2.5.Opzet van de vragenlijst

Nu duidelijk de operationalisering duidelijk is, valt ook te begrijpen dat de vragenlijst bestaat uit drie delen. Allereerst een introductie, daarna volgen de stellingvragen betreffende de variabelen wijkidentiteit/*sense of place*/reactionaire *sense of place*, ten derde vragen met betrekking tot demografische variabelen. De vragenlijst zoals gebruikt in dit onderzoek is te vinden in bijlage 1.

Wat betreft de vraagstelling is er gepoogd om het woord (woon)wijk te gebruiken, zonder de adjectief ‘Molukse’. Op deze manier is geprobeerd om neutraal te blijven en de wijk als onafhankelijk te benaderen.

Mijn eerste opzet van de vragenlijst heb ik doorgenomen met Dolf Risamena. Meneer Risamena behoort tot de tweede generatie Molukkers en is woonachtig binnen één van de Molukse wijken. Hierdoor was hij een zeer geschikte persoon om de vragenlijst bij te uit te testen.

4.3.Case

4.3.1.Case selectie

Eerder zijn de redenen gegeven die ertoe hebben geleid om één *case* te kiezen voor dit onderzoek. Het selectieproces voor deze ene *case* is gedaan aan de hand van zes criteria. Er kan daarbij onderscheid worden gemaakt tussen inclusie- en exclusiecriteria, welke nu gepresenteerd zullen worden.

Inclusie criteria:

- De buurt moet een populatiegrootte hebben van minimaal 150 personen, waardoor potentiële non response van minder groot belang zou zijn.
- Ik als onderzoeker moet toegang hebben in de gemeenschap via een gatekeeper.
- Vanuit tijdsrestrictie moet de buurt in Noord-Nederland liggen om de reistijd te verkleinen.

Exclusie criteria:

- Om mijn eigen positie als onderzoeker te verkleinen, moet er in de wijk geen (directe) familie wonen.

Bovenstaande criteria in gedachten houdend was de Molukse wijk in Bovensmilde de meest adequate keuze voor deze *casestudy*. Hoewel ik in eerste instantie heb nagedacht over Hoogeveen als *case*, verliepen de contacten daar niet even soepel; een andere reden die mij tot Bovensmilde bracht. In figuur 5 is de *case* gepresenteerd.

Figuur 5: de Molukse wijk in Bovensmilde

Bron: Google Maps (2017), eigen bewerking

4.3.2. Case beschrijving

In deze paragraaf zal een beschrijving komen van de *case* van dit onderzoek: de Molukse wijk van Bovensmilde. De informatie heb ik verkregen via documentatie uit de Universiteitsbibliotheek van de RuG, uit de archieven van de gemeente Midden-Drenthe en via verkennende gesprekken. Gesprekken heb ik gevoerd met twee beleidsmedewerkers; M.van Dijk van woningcorporatie Actium (27-09-2017), R. Barelds van de gemeente Midden-Drenthe (16-03-2017). Daarnaast heb ik gesproken met Sam Pormes (weliswaar een inwoner van Assen, maar vol kennis) (20-03-2017), twee leden van de wijkraad (08-11-2016) en Mellie Lumalessil-Metijari (dochter van dominee Metijari; leider van de Badan Persatuan; een van de invloedrijkste politieke stromingen onder de Molukkers) (06-03-2017), M. Hully & W.Hully; twee betrokken bewoners (30-08-2016 men 31-08-2016) om de (politieke) context van de Molukse wijk van Bovensmilde beter te begrijpen.

Om de (historische) context van deze wijk goed te doorgronden zal er begonnen worden kort te schetsen wat voor een dorp Bovensmilde is. Daaropvolgend zal de geschiedenis van de Molukse wijk in Bovensmilde vanaf de oprichting tot heden worden behandeld.

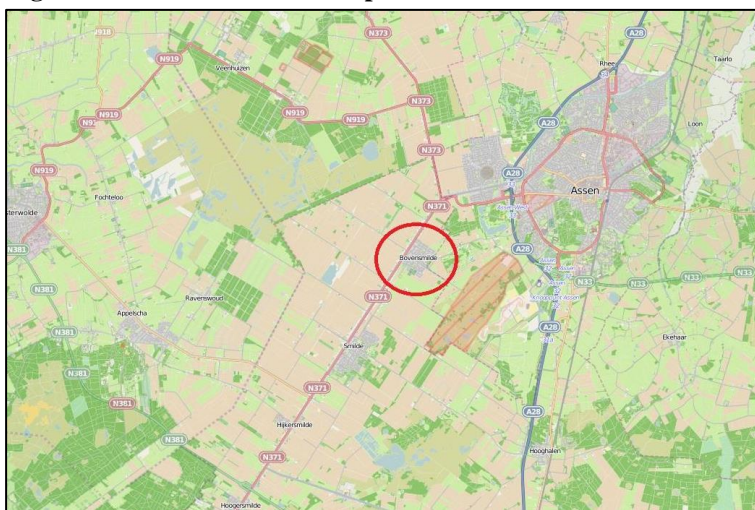
4.3.2.1. Het dorp Bovensmilde

Bovensmilde is het meest noordelijke ('bovenste') dorp van de lintbebouwing van de dorpen Hoogersmilde, Smilde en Bovensmilde. Deze dorpen zijn allen aan de kaarsrechte Drentse hoofdvaart gelegen. Het dorp Bovensmilde is gesticht in het jaar 1823 en dankt haar bestaan aan het toenmalige grootschalige proces van vervening rondom de Drentse hoofdvaart.

De groei van het dorp vond met name in de jaren zestig van de vorige eeuw plaats, dankzij zowel de komst van een grote groep Molukkers alsmede de vestiging van forensen. Hierdoor ontstond een dorp beschikkend over drie te onderscheiden groepen inwoners. Dit zijn de 'oorspronkelijke' bewoners, de Molukkers en de forensische inwoners (Bovensmildeonline, z.j.). Sinds de gemeentelijke herindeling in 1998 is de gemeente Smilde opgegaan in de gemeente Midden-Drenthe.

Anno 2017 beschikt het dorp over 3245 inwoners (Gemeente Midden-Drenthe, 2017). Wat betreft de leeftijdsopbouw valt het grootste deel van het dorp binnen de categorie 45 - 65 jaar (Weetmeer Buurtinformatie, z.j.).

Figuur 5: de locatie van het dorp Bovensmilde.

Bron: openstreetmap.nl, met eigen bewerking.

Op figuur 6 zien we de locatie van het dorp Bovensmilde; een paar kilometer zuidwestelijk van de Drentse hoofdstad Assen. Daarnaast zien we op figuur 7 een *ingezoomd* beeld van de kern van het dorp Bovensmilde, met in het rood aangegeven de Molukse wijk.

Figuur 6: de kern van het dorp Bovensmilde (Rood omrand is de Molukse wijk)

Bron: openstreetmap.nl, met eigen bewerking.

4.3.2.2. De Molukse wijk in Bovensmilde

Nu er een algeheel beeld bekend is over het dorp Bovensmilde, kan er specifiek worden *ingezoomd* naar de Molukse wijk in Bovensmilde. Het verhaal van de Molukse wijk van Bovensmilde zal worden verteld aan de hand van een historische schets. Op deze manier zal er getracht worden meer inzicht te geven in de specifieke wijkcultuur van 'Smilde'. Deze historische schets zal beginnen bij de woonoord geschiedenis in Schattenberg voorafgaande aan de Molukse wijk in Bovensmilde.

4.3.2.3. De woonoord periode van de Smildiger Molukkers

Van de Molukkers die nu in Bovensmilde wonen, komen vrijwel allen uit kamp Schattenberg. Het woonoord Schattenberg was in feite het voormalige concentratiekamp Westerbork en het woonoord bood onderdak aan Molukkers vanaf maart 1951. De naam Schattenberg verkreeg het woonoord van een kleine grafheuvel in de buurt. Het was vanwege haar ligging, maar ook grootte een uniek woonoord. De afstanden naar de bewoonde wereld waren simpelweg te groot, waardoor faciliteiten als een ziekenhuis, postkantoor, kerk, school, winkels, politiepost en zelfs een schouwburg binnen het woonoord aanwezig waren (Neuteboom & Straver, 1990).

Hoewel men zich sterk verbonden voelde, was er ook verdeeldheid. De Islamitische Molukkers voelden zich niet thuis in het kamp en deden een verzoek tot verhuizing. Uiteindelijk zijn zij naar het toenmalige Friese woonoord Wyldemerck vertrokken waar ook andere islamitische Molukkers woonachtig waren (Mulder, e.a., 2002). Uiteindelijk waren het niet alleen de islamitische Molukkers die Schattenberg verlieten, maar werden alle inwoners gedwongen te verhuizen. Dit proces ging niet over één nacht ijs en heeft dan ook enige toelichting nodig. In de volgende paragraaf zal dan ook dieper over het proces rondom de verhuizing in worden gegaan.

4.3.2.4. Verhuizing vanuit kamp Schattenberg

Het Commissariaat Ambonezenzorg had reeds lange tijd voor ogen om de woonoorden te ontruimen. Voor de ontruiming van onder andere kamp Schattenberg en de daarop volgende verhuizing zijn woonwijken gebouwd te Hoogkerk, Hoogeveen, Assen en Drachten om de Molukkers mogelijkheden te bieden dichtbij hun werkplaats te gaan wonen. In bovengenoemde gemeenten hadden zich al een aantal Molukkers gevestigd, zij waren van ieder met een eigen politieke overtuiging in een eigen wijk.

Door de tijd heen halveerde het totale bevolkingsaantal van het kamp Schattenberg. Uiteindelijk bleven er nog circa 130 gezinnen/850 zielen achter ('t Hart, 1967). Mede door de planning van de komst van een radiotelescoop bij Westerbork, moest er snel een oplossing worden gezocht om Schattenberg compleet te ontruimen. Verhuizing naar woonwijken betekende voor de Molukkers echter een zeer onzekere toekomst en de mogelijkheid dat de gemeenschap uit elkaar zou vallen (Neuteboom & Straver, 1990).

Ontruimen onder dwang was geen optie, gezien er een goede verstandhouding tussen de twee partijen (Molukkers en Nederlanders) moest blijven. Bovendien heerste er angst dat de radiotelescoop anders vernield zou worden.

Het bouwen van een nieuw woonoord elders was niet aan de orde, omdat dit niet integratie bevorderend zou zijn. Het nieuwe nationale beleid was gericht op assimilatie, en daarom zouden Molukkers binnen een bebouwde kom gehuisvest moeten worden ('t Hart, 1967).

Voor de nieuw te bouwen woonwijken kwamen waren verschillende gemeenten al uitgesloten voor de herhuisvesting. Drachten was bijvoorbeeld geen optie, omdat deze plek gevoelig lag bij de Molukkers. Er was namelijk in Drachten al begonnen met de bouw van een (Molukse) wijk als een aanwijzing voor herhuisvesting van de Molukkers. Hoogeveen was ook geen optie, gezien de daar al woonachtige Molukkers een andere mentaliteit hadden dan de 'Schattenbergers' ('t Hart, 1967a). Daarop kwam het 'Commissariaat van Ambonezenzorg' (afgekort: CAZ) met de oplossing om de overgebleven Schattenbergers in de 'agglomeratie groot Assen' te plaatsen. Zowel Assen als Beilen, Smilde en Westerbork waren bereid om ieder 30 a 35 gezinnen te huisvesten ('t Hart, 1967). In een overleg met de kampraad van Schattenberg bleek dat dit plan van een verspreiding van de Schattenbergers geen draagvlak had: de groep weigerde deling (Neuteboom & Straver, 1990). De gehele groep wilde het liefst naar Assen. Hier woonde al een deel 'Schattenbergers' en door weer als groep samen te wonen kon het 'moederkamp' blijven bestaan (Geersing, 1967). Assen had echter geen belangstelling om zo'n omvangrijke groep extra Molukkers op te nemen, er was wegens uitbreiding van de stad al een grote vraag naar woningen ('t Hart, 1967a). Aansluitend was het CAZ ook geen voorstander voor een verhuizing naar Assen, omdat zij een reëel gevaar zag voor gettovorming (Neuteboom & Straver, 1990).

Uiteindelijk is de groep alsnog opgesplitst. In 1967 is besloten om in Bovensmilde 100 gezinnen te plaatsen ('t Hart, 1968). De Ambonezen [SIC] gingen ermee akkoord om in Smilde te worden gehuisvest, nadat belofte was gedaan dat een school, een kerk en een verenigingsgebouw zouden worden gebouwd (Neuteboom & Straver, 1990).

Assen nam ook een ander klein deel van de huisvesting op zich. De verdeling van de groep Schattenbergers over Bovensmilde en Assen vond plaats op basis van twee kerkelijke stromingen. De Geredja Indjili Maluku (GIM) groep vertrok naar Bovensmilde en de Geredja Protestan Maluku di Belanda (NGPMB) groep naar Assen.

Daarnaast deed zich in 1969 nog een politieke scheiding voor, waarbij de zogeheten Tamaela groep ontstond (Deze Tamaela groep gaf voorkeur om voor de RMS te lobbyen op internationaal niveau). De NGPMB groep en de Tamaela groep kregen binnen Assen ieder hun eigen woonwijk: de zogeheten Assen II en Assen III wijken. Met de verhuizingen naar de Molukse wijken verloor het kamp Schattenberg zijn woonoord functie per februari 1971 (Neuteboom & Straver, 1990).

4.3.2.5.Het ontstaan de Molukse wijk in Bovensmilde

4.3.2.5.1.De beginperiode

In 1969 en 1970 werden 580 Molukkers in Bovensmilde gehuisvest (Gemeente Smilde, z.j.). De komst van de honderd Molukse gezinnen betekende dat de totale bevolking van Bovensmilde met ruim 40% groeide. Het oordeel van de plaatselijke bevolking over de komst van de Molukkers werd toentertijd als overwegend positief genoemd (Geersing, 1967).

In de beginperiode bestond het grootste deel van de nieuwe inwoners van de Molukse wijk uit jongeren tussen 0 en 18 jaar. Daarnaast was de gezinsgrootte met een gemiddelde van 5 personen opvallend (Gemeente Smilde, z.j.). De werkloosheid onder de groep was hoog door zowel externe factoren (een te krappe arbeidsmarkt) als interne factoren (taalbarrière en beperkte scholingsgraad) (Gemeente Smilde, z.j.).

4.3.2.5.2.Ontwikkeling van de Molukse wijk in Bovensmilde

Voor het bouw van de Molukse wijk is vijf hectare grond aangeworven welke in maart 1968 bouwrijp werd gemaakt. In Bovensmilde was er sprake van een dilemma: concentratie of spreiding van de groep Molukkers? De Molukkers zelf gaven voorkeur aan een aparte wijk; deze wens werd verwezenlijkt. Wel werd de wijk dusdanig gesitueerd, waardoor de Molukkers andere wijken moesten passeren om hun eigen wijk te bereiken. Op deze manier werd getracht om het contact tussen de ‘oude en nieuwe’ bevolking van Bovensmilde te stimuleren (Gemeente Smilde, 1971). De wijk kwam in het noordelijke gedeelte van het dorp Bovensmilde te liggen en bestaat vrijwel geheel uit rijen van woningwetwoningen (Gemeente Smilde, z.j.). Op figuur 8 valt een van deze woningrijen te zien.

Figuur 8: Woningwetrij in de Molukse wijk

Bron: eigen foto (30-08-2016)

In totaal waren zeven-en-negentig woningen gepland, waarvan er twee waren aangepast voor gezinnen met gehandicapte kinderen. Daarnaast werden er zeven bejaardenwoningen geplaatst. Vanwege de taalbarrière werd een eigen Molukse kleuterschool als aparte onderdeel binnen de Smildiger lagere school ingericht (Geersing, 1967). Het bouwen van een kerk met een vergaderzaal was een punt wat nog meegenomen moest worden bij het wijkontwerp (Brouwer, 1977).

Er werd daarnaast gepleit voor een nieuw te bouwen wijkcentrum, zodat de Molukse culturele identiteit in stand kon worden gehouden, versterkt en kon worden overgedragen (Gemeente Smilde, z.j.). In 1981 is het wijkgebouw Molo-Oekoe gebouwd (Malukubovensmilde.nl, z.j.).

Verder werden in 1981 elf nieuwe woningen in de Molukse wijk gebouwd. Dit was de grootste van de enkele uitbreidingen in de geschiedenis van de wijk (Inlichtingendienst, 1980). In figuur 9 is een foto vanaf de stichting richting de kerk te zien. Op de voorgrond zien we tevens een monument opgericht ter ere van de eerste generatie.

Foto 9: Hart van de Molukse wijk

Bron: eigen foto (30-08-2016)

4.3.2.5.3. Gespannen relaties

Eerder werd in het hoofdstuk historisch kader al kort de radicalisering binnen de Molukse groep in Nederland besproken. In het bijzonder in/vanuit Bovensmilde zijn hebben enkele gebeurtenissen, of zoals ze ook wel worden genoemd ‘acties’, plaatsgevonden. In Bovensmilde werd een basisschool gegijzeld, en daarnaast waren het jongeren uit Bovensmilde die de treinkaping bij de Punt startten.

Besloten werd om de gegijzelde basisschool te slopen. Dit besluit versterkte de kloof tussen de Molukse wijk en de rest van het dorp, en wel vanuit een ruimtelijk perspectief. Nadat de gegijzelde school in Bovensmilde werd afgebroken ontstond namelijk een lege plek op een ‘eiland’ tussen de Nederlandse en Molukse wijk. Het gymnastieklokaal bleef daarop als ‘een verloren element’ staan en de ruiten werden ingegooid. Het gymnastieklokaal had sinds de gijzeling haar functie verloren. Volgens de toenmalige gemeente Smilde stond vast dat de blanke [SIC] bevolking niet meer gebruik zou willen maken van dit ‘besmette’ lokaal. Een nieuw vervangend gymnastiekgebouw werd daarom aan de zuidkant van het dorp. Het leegstaande gymnastieklokaal werd opgenomen in het nieuwbouwplan voor het Molukse wijkcentrum, zodat de verantwoordelijkheid en beheer door iemand zou worden gedragen. (Burgemeester & Wethouders Gemeente Smilde, 1979).

Een aantal incidenten versterkten de geïsoleerde positie van de Molukse wijk. Zo zijn er een tweetal leuzen beklad op gebouwen in de Molukse wijk. In 1983 werd er onder meer “Belanda fuck you” op meerdere plekken in de Molukse wijk (Inlichtingendienst, 1980). Daarnaast werd het stichtingsgebouw in 1985 beklad met de leus: "RMS sekali, tetap RMS", wat vrij vertaald kan worden “RMS blijft hoe dan ook!” (Inlichtingendienst, 1980). De aanleiding voor de oprichting van Molo-Oekoe hangt samen met deze acties. Door middel van sociaal maatschappelijke- culturele en politieke vorming in een eigen stichtingsgebouw zou er een passend antwoord komen op een normalisering (Moluksewijkbovensmilde.nl, z.j.).

Alle acties en incidenten hebben diepe wonden geslagen in Bovensmilde, hetgeen naar voren kwam tijdens de gesprekken met betrokken wijkbewoner W. Hully (gesprek, 30-08-2017) en de ook zeer betrokken M. Hully (gesprek, 31-08-2017). Volgens Willem Hully (gesprek, 30-08-2017) heeft het uiteindelijk toch nog circa dertig jaar geduurd voor er weer contact was tussen de Molukkers en de Nederlandse bevolking.

4.3.2.5.3.Smilde hedendaags

Door de tijd heen heeft de wijk zich ontwikkeld. BügelHajema Adviseurs (2003) noemt de wijk een “gewone Drentse wijk”. Toch kan de Molukse wijk in Bovensmilde niet zomaar als een standaard wijk worden gezien. Noch vanwege haar specifieke verleden, noch vanwege haar huidige positie. Zo benoemde de wijkraad (interview 08.11. 2016) dat vrijwel alle inwoners van de wijk aangesloten zijn bij de Molukse kerk. Vrijwel iedereen is gedoopt en heeft belijdenis gedaan.

Verder telt de Molukse wijk in Bovensmilde nog een aantal jaarlijks terugkerende evenementen die het niet de gewone Drentse wijk maken. Zo is er jaarlijks de herdenking op 25 april en 11 juni, waar ik zelf ook aanwezig was. Op figuur 10 valt te zien hoe er een bijeenkomst op 25 april plaatsvond in het stichtingsgebouw van Molo-Oekoe.

Figuur 10: 25 april

Bron: eigen foto (25-04-2017)

Figuur 11: 11 Juni in Bovensmilde

Bron: eigen foto (11-06-2017)

Op figuur 11 is er te zien hoe op 11 juni de omgekomen treinkapers worden herdacht. Op deze dagen worden vele Molukse vlaggen uitgehangen. Een foto hiervan is te vinden op het voorblad van deze scriptie. Daarnaast zijn er ook permanent symbolische vlaggen te vinden, aangebracht op de lantaarnpalen. Hoewel wat verkleurd, is er een voorbeeld hiervan te zien op figuur 12.

Figuur 12: Molukse vlag op lantaarnpalen.

Bron: eigen foto (30-08-2017)

Een ander feit dat bijdraagt aan de wijk als niet-doorsnee Nederlandse wijk is de specifieke institutionele structuur: de Molukse belangen worden in principe behartigd via de wijkraad. Maar zijn de Molukse belangen wel altijd eenduidig? In Bovensmilde is er binnen de wijk veel verdeeldheid. Er moet er een kritische noot worden geplaatst bij de eenheid van Bovensmilde als wijk ansich. In meerdere gesprekken, waaronder dat met M. van Dijk (interview, 27-09-2016), M. Hully (gesprek, 31-08-2016) en S.Pormes (gesprek, 20-03-2017) komt de verdeeldheid naar voren. Deze verdeeldheid is gebaseerd op ideeën rondom huisvesting en de Punt kwestie. De opinieleiders zijn de families betrokken bij de acties plus personen betrokken bij de kerk. Daarnaast bestaat er echter ook een grote zwijgende menigte.

4.3.2.5.3.1. Bovensmilde als ‘gesloten bolwerk’

Zowel M. Hully (gesprek, 31-08-2016) als S. Pormes (gesprek, 20-03-2017) duiden Bovensmilde aan als een ‘gesloten/conservatief bolwerk’.

S. Pormes (gesprek, 20-03-2017) vult verder aan dat er in Smilde is er een romantisering van Schattenberg. Zij voelen zich hierover trots, want zij waren de laatste personen die vertrokken van het kamp. Bovensmilde en Assen hebben een soort verhouding, zij komen immers uit hetzelfde woonoord. Bovensmilde ziet zichzelf echter als superieur; zij zien zich als dé Molukkers. Zelfs wanneer je als Molukker vanuit een andere plek naar Bovensmilde komt moet je ‘knokken er tussen te komen’.

Veranderingen in de wijk brachten dan ook ophef met zich mee.

Ten eerste waren er verschillende ideeën over een grootschalige renovatie van de openbare ruimte in het begin van deze eeuw. De ene groep wilde een meer groene wijk, de andere groep wilde een meer versteende wijk waarin ruimte was voor parkeerplekken en marsen (M. Hully; gesprek, 31-08-2016).

Ten tweede heeft de wijkraad zorgen geuit over de voorstellen van Actium om de wijk kleiner te maken, minder invloed te geven aan de wijkraad voor woningtoewijzing en een inloophuis in te richten. Het laatste zou vooruitlopen op een sluiting en verkoop van Molo-Oekoe. Het was in strijd met het behoud van de Molukse wijk. Door sommigen werd dit zelfs gezien als een aanval op het streven naar de RMS (Otter, 2014).

Ten derde leidde de verkoop van woningen ook tot onrust. De wijk wordt vergeleken met het symbool van leven, vanwege de samenhang met de gemeenschap. Aantasting van de wijk betekent aantasting van het leven (BügelHajema Adviseurs, 2003). Toen een van de woningen werd verkocht aan een vrouw van niet-Molukse komaf, werden de ruiten ingeslagen (Bolhuis, 2000). De bewoners vreesden dat het Molukse karakter van de wijk met de verkoop zou worden aangetast. Zo moeten door verkoop van vastgoed de oude tuingrenzen weer worden hersteld. Vaak zijn achtertuinen nu verbonden en vormen één grote gemeenschappelijke binnentuin (van Garderen, 2002).

Toch moet het boven geschetste verhaal van eenheid binnen de wijk worden genuanceerd. M.Hully (gesprek: 31-08-2017) heeft bijvoorbeeld de opinie: “Waarom behouden als er niemand wilt wonen?” Zij vertelt dat er leegstand is en dat een kwetsbare groep achterblijft. Ondermeer zij heeft initiatieven opgestart. Er dus ook sprake van verandering in Bovensmilde. Deze veranderingen zullen in de volgende paragraaf worden besproken.

4.3.2.5.3.2. Veranderingen in de Molukse wijk

Toch hebben zich er een aantal veranderingen voorgedaan. Zo is er ondanks de bezorgdheid over koopwoningen, toch een deel van de Molukse wijk toch koopwoning geworden. Zo is met behulp van een e-mailcorrespondentie (18-10-2016) met M.Dijk, van woningcorporatie Actium, de verhouding van koop- en huurwoningen in de wijk duidelijker in beeld gekomen. In figuur 12 vallen de huurwoningen te onderscheiden (groen van kleur); de overige woningen zijn koopwoningen.

Figuur 12: koop- & huurwoningen in de Molukse wijk

Bron: e-mailcorrespondentie met Marcel van Dijk (18-10-2016)

Een andere verandering is de komst geweest van gezinnen van niet-Molukse afkomst naar de Molukse wijk. In 2010 leefden er in de Molukse woonwijk van Bovensmilde vijf Nederlandse gezinnen en het zag er naar uit dat deze mensen zich thuis voelden (Tomesen, 2010).

In de gesprekken met Mietji Hully (gesprek, 31-08-2016) komt duidelijk naar voren wat er daarnaast nog meer is gebeurd gedurende de afgelopen jaren. Zoals eerder verteld vormde het grasveld, waar ooit de gegijzelde basisschool stond, een natuurlijke grens tussen de Molukse wijk en de rest van het dorp. In het jaar 2013 is hier een grote verandering in gebracht. Het zogeheten BrinkBaru plan is opgezet, waarbij het grasveld opnieuw werd ingericht als verblijfsruimte. Impressies zijn te vinden bij figuren 13. Daarnaast vertelt Mietji Hully (gesprek: 31-08-2017) over het nieuwe dorps huis. Dit initiatief lag bij enkele Molukse bewoners in samenwerking met Nederlandse dorpsgenoten. Over het dorps huis waren ook verdeelde meningen; sommigen vonden dat het in de Molukse wijk moest staan. Uiteindelijk is het dorps huis middenin het dorp Bovensmilde geplaatst.

Figuur 14: Brink Baru met kunstwerk en op de achtergrond ‘het’ gymlokaal

Bron: eigen foto (30-08-2016)

Initiatieven zoals het dorps huis, zijn indicatieven die kunnen worden gefaciliteerd. Vanuit de gemeente Midden-Drenthe is er geen specifiek beleid omtrent de Molukse wijk. R. Barelds, medewerker van de gemeente Midden-Drenthe, kan vertellen dat wat er gaat gebeuren in de wijk in principe vanuit de wijk zelf moet komen (gesprek, 16-03-2017).

Actium geeft aan (gesprek, 27-09-2017) dat de Molukse wijk nog steeds kan worden gezien als een (Molukse) gemeenschap binnen een andere (Bovensmildiger) gemeenschap en neemt dit mee in haar beleid. Uit correspondentie met een medewerker van woningcorporatie Actium (gesprek, 27-09-2017) blijkt dat er overgangsregelingen, zoals eerder genoemd door Zijp (2009) bestaan bij de Molukse wijk van Bovensmilde. Een ouderlijk huis kan worden overgenomen door (klein)kind(eren) of de broer/zus (van de zittende huurder), mits een familiale band kan worden aangetoond. Wanneer er van een (interne) overdracht geen sprake is, wordt het huis via het woonruimteverdeelsysteem verhuurd. Hierbij geldt dat een woningzoekende met Molukse *roots* voorrang krijgt. Wanneer iemand via het woonruimteverdeelsysteem de wijk binnenkomt, worden zij eerst doorverwezen om te gaan praten met oom Pede Sihasale (lid van de wijkraad) (wijkraad, gesprek, 08-11-2016). In een dergelijk gesprek worden gewoonten in de wijk uitgelegd, zoals het informele verbod van werken in de tuin op zondagochtend.

4.4. Respondenten

4.4.1. Criteria

Om te mogen participeren bij dit onderzoek zijn er een aantal voorwaarden gesteld. Deze criteria zullen nu worden toegelicht.

Ten eerste moet men in de Molukse wijk van Bovensmilde wonen. Hoewel Bovensmilde waarschijnlijk ook (Molukse) inwoners kent die buiten de wijk wonen, maar zich verbonden voelen met de Molukse wijk, valt deze groep buiten de onderzoekspopulatie. Hay (1998) stelt namelijk dat dagelijks of periodiek (fysiek) contact met een plek belangrijk is om een *sense of place* te onderhouden. Wanneer dit contact niet aan de orde is, is een *sense of place* meer nostalgisch van karakter. Vanuit deze optiek is ervoor gekozen om alléén bewoners van de Molukse wijk in Bovensmilde te laten participeren in dit onderzoek. Hoewel de grenzen van de Molukse wijken verschillend kunnen worden gedefinieerd is gekozen de grenzen aan te houden zoals Actium (e-mail correspondentie, 18-10-2016) dat doet. De personen woonachtig binnen het gebied dat eerder is aangegeven in figuur 12, komen daarmee in aanraking om mee te doen.

Ten tweede is er een leeftijds criterium. Als minimumleeftijd is de leeftijd van 16 gesteld. Gezien dit onderzoek ook te maken heeft met het thema identiteit heb ik besloten om een minimumleeftijd in te stellen. Wanneer iemand 16 jaar oud is, is men al aan enige keuzes belangrijk voor zijn/haar toekomst blootgesteld en waarschijnlijk al enigszins betrokken bij zijn/haar positionering in het leven.

4.4.2. De onderzoekspopulatie

Hoe ziet de onderzoekspopulatie er uit? Uit gesprekken met de wijkraad (interview, 08-11-2016) blijkt dat er ongeveer 140 huishoudens aanwezig zijn. Er leven circa 250 personen (Otter, 2014). Helaas is moeilijk in te schatten hoe de situatie in Bovensmilde is wat betreft verdelingen van leeftijd, generaties, etniciteit. Uit een gesprek met M. Hully (gesprek, 31-08-2016) blijkt dat het grootste deel van de wijk in een hogere (50+) leeftijdscategorie valt. W. Hully (gesprek, 30-08-2016) vertelt dat er een aantal Nederlandse gezinnen woonachtig en daarnaast nog een Pools gezin. Ook zijn er nog 'Nederlanders' die in een relatie zijn met 'Molukkers'.

Desalniettemin blijven exacte aantallen giswerk. Wellicht dat de beschrijvende statistiek uit het onderzoek meer uitwijzen hoe de wijk samenleving eruit ziet.

4.5. Werving

Voor dit onderzoek is op verschillende manieren gepoogd om zichtbaarheid te geven aan het onderzoek en daarmee respondenten te werven.

4.5.1. De inzet van gatekeepers

De belangrijkste strategie om respondenten te werven is via het gebruik maken van *gatekeepers*. Dit zijn personen die vele contacten hebben binnen de onderzoekspopulatie en daarmee respondenten kunnen aandragen voor het onderzoek (Hennink e.a., 2011). Vanuit een eerdere ervaring met onderzoek in een Molukse wijk, weet ik hoe belangrijk het is een gemotiveerde *gatekeeper* is. Zelf ervaar ik de wijk gemeenschappen als overwegend gesloten, waardoor het hebben van een *gatekeeper* een groot verschil kan maken.

Bij dit onderzoek heb ik gebruik gemaakt van verschillende *gatekeepers*. Zo heb ik via Willem Hully en tante Jeanny een eerste verkennend gesprek gehad om meer informatie in te winnen over het onderzoeksgebied. Via hen heb ik Mietji Hully leren kennen, een zeer betrokken bewoonster. Zo is zij projectleidster geweest bij het project BrinkBaru. Via tante Mietji heb een aantal teksten naar het Maleis kunnen laten vertalen door Jakub Hully. Ook ben ik via een van mijn *gatekeepers* doorverwezen naar Henk Metekohy van de stichting Molo-Oekoe. Via ‘oom Henky’ heb ik toestemming gekregen posters te mogen ophangen in de stichting. Het ontwerp van deze poster heb ik eerst voorgelegd aan Mietji Hully. Daarop kwam de kritiek dat de Amerikaanse man op de poster verwarrend zou werken voor de Molukse gemeenschap. Dit vond ik een interessante bevinding; dit plaatje werkt namelijk zeer goed bij een studentenpopulatie. Het brengt dus het belang van inlevingsvermogen naar boven. In bijlage 2 valt het originele ontwerp van de poster te vinden.

Eerder werd al verteld over bestaande machtsstructuren binnen de Molukse wijk. De wijkraad en kerkenraad hebben altijd nog een bepaald gezag. Daarom ben ik ook met hen om tafel gaan zitten om mijn onderzoek voor te leggen. Naast de toegang tot informatie, was het belangrijk dat ik op deze manier toestemming kreeg mijn onderzoek uit te voeren en daarmee via gezaghebbende organisaties ook het vertrouwen van de inwoners van de Molukse wijk. Dit zou de diversiteit van de respondenten kunnen verhogen.

Door te praten met alle bovenstaande personen is indirect getracht via al deze verschillende netwerken zichtbaarheid te geven aan mijn onderzoek. Toch heb ik nog andere methoden ingezet om zichtbaarheid voor mijn onderzoek te genereren.

4.5.2. Zichtbaarheid aan het onderzoek geven

Helaas heb ik van tevoren niet veel zichtbaarheid aan het onderzoek kunnen geven.

Voor aankondiging van mijn onderzoek heb ik ervoor besloten om geen briefje door de brievenbus te gooien van tevoren. Dit na een gesprek met Stephan Latuputty (persoonlijk conversatie, 18-11-2015), een Molukse jongen & Cultureel Geograaf, die mij afraadde met briefjes te werken. Mijn gedachte daarom was dat ik beter op andere manieren kon inzetten. Helaas verliep het allemaal niet soepel: aangezien ik via de kerk en de wijkraad geen grote *briefing* kon uitzetten, om hun netwerk te bereiken, heb ik op eigen gelegenheid mijn onderzoek bekend moeten maken. Om toen nog met briefjes te werken was te kort tijd voordat ik mijn dataverzameling zou starten. Daarom heb ik de beheerder van de website *Malukubovensmilde.nl* benaderd voor het plaatsen van een stukje met informatie over mijn onderzoek. Tevens vond ik via deze website contactgegevens van andere Moluks gerelateerde organisaties (waaronder een motorclub en een sportclub). Ook dit leverde weinig resultaat op. Wèl heeft FC Amboina (een -van oorsprong- Molukse voetbalclub) uiteindelijk een nieuwsbericht op haar *facebook* pagina geplaatst, zie bijlage 3. Tenslotte heb ik de *gatekeepers* verzocht om mond-op-mond binnen hun netwerk reclame te maken over mijn onderzoek.

4.6.Data verzameling

4.6.1.Het veldwerk

In de maanden maart/april 2017 heb ik mijn veldwerk uitgevoerd in Bovensmilde.

Een aantal weken heb ik vrijwel *non-stop* doorgebracht in Bovensmilde. Gedurende deze tijd verbleef ik bij ‘Oma Sofie’, zij is een soort oudtante van mij.

Ik heb het veldwerk in een aantal stappen uitgevoerd.

Als eerste begon ik langs te gaan bij personen die ik al kende, in de hoop dat er bij hen thuis toevallig andere wijkbewoners aanwezig zouden zijn die ik dan ook gelijk zou kunnen benaderen.

Daarna startte ik mijn enquête huis-aan-huis uit te delen. In eerste instantie belde ik overal aan voor een persoonlijke introductie. Wanneer iemand niet thuis was gooide ik circa vier vragenlijsten door de brievenbus en gaf ik aan dat ik later zou terugkomen. Om verwarring te voorkomen bij wie ik wel of niet was langs geweest hield ik een lijst bij waarop ik alle adressen had opgeschreven. Op deze lijst maakte ik aantekeningen waar ik mijn vragenlijsten had ingeleverd/opgehaald/waar ik afspraken had staan/bij een non-response/bij overige bijzonderheden.

De volgende stap bestond uit vele malen rondlopen in de Molukse wijk. Tijdens deze rondes ben ik de vragenlijsten in gaan zamelen/heb ik afspraken gemaakt voor een moment dat ik de vragenlijst kon ophalen. Dit heb ik gedaan totdat ik bij vrijwel alle huishoudens de vragenlijsten had opgehaald.

Tijdens mijn laatste rondje door de wijk waren er nog steeds huishoudens waar ik geen gehoor bij had gehad. Bij deze huishoudens heb ik een briefje door de brievenbus gegooid waarop ik een uiterste datum had waarop zij de vragenlijsten konden inleveren bij oma Sofie/de vragenlijsten gescand naar mij terug konden mailen.

4.6.2.Bridging identities

Zoals Hoven & Meijering (2011) beschreven, speelt lichaamshouding een belangrijke rol bij het genereren van kennis. Persoonlijke markers, zoals leeftijd, gender, etniciteit, aansluiting bij specifieke culturele subgroepen, en economische status kan bijdragen gedurende het uitvoeren van een onderzoek. Daarnaast kunnen sociale identiteiten een impact hebben op de relatie tussen de onderzoeker en de respondent; sociale identiteiten kunnen als brug of juist als grens functioneren.

Gedurende dit onderzoek heb ik mijn sociale identiteit als Molukker geprobeerd in te zetten, vanuit de optiek dat de onderlinge band onder Molukkers sterk over het algemeen sterk is. Zo heb ik iedereen aangesproken op de manier waarop dat gebruikelijk is in de Molukse cultuur: oudere personen aanspreken met oom/opa + naam of tante/oma + naam. Ook heb ik direct kenbaar gemaakt dat ik familie ben van ‘oma’ Sofie en ‘opa’ Paul, die ook in de Molukse wijk in Bovensmilde wonen/woonden. Tenslotte heb ik op een gegeven moment mijn baard afgeschoren, omdat ik mij realiseerde dat ik er mét baard mogelijk meer Turks/Marokkaans uitzag. Dit alles in combinatie met het Muhabbat (een Molukse stichting voor Zorg & Welzijn) tasje, zorgde ervoor dat ik het meest ‘Molukse’ in mijzelf naar boven heb gehaald. Ik realiseerde mij gedurende het veldwerk dat deze verandering positief effect heeft gehad. Van Hoven & Meijering (2011) stellen dat het herkennen van gelijkheden tussen de onderzoeker en de respondent kan helpen om vertrouwen te winnen. Dit kan ik dan ook bevestigen.

4.7.Sampling

De manier waarop ik gepoogd heb om respondenten te rekruteren is een vorm van *probability sampling*. Hierbij heeft elke *unit* gelijke kans gehad om de populatie te representeren. Toch moet hierbij een kanttkening worden geplaatst: bij de keren dat één iemand van het huishouden weigerde te participeren bij het onderzoek, hebben de overige leden van dit huishouden geen kans gehad om toe te stemmen of ook af te wijzen.

In theorie kunnen we stellen dat het *sampling frame* 100% is. Er is helaas ook een *non-response* is geweest. Er werd een aantal keren geweigerd met redenen waaronder geen zin, geen tijd. Vaak is er ook helaas maar één vragenlijst per huishouden teruggekeerd. Het is moeilijk te stellen hoe hoog de *non-response* is, maar wanneer we er vanuit gaan dat er 140 personen in de wijk wonen, is dit ongeveer 24%. Wanneer we de resultaten van de beschrijvende statistiek van dit onderzoek naast de statistieken van Weetmeer Buurtinformatie (z.j.) leggen, kunnen we in ieder geval stellen dat de verdelingen van leeftijden overeen komen. Het is echter moeilijk om te zien of de *non-response* selectief is.

In totaal zijn er 107 respondenten geënquêteerd. De gegevens heb ik met behulp van het programma SPSS geanalyseerd. De resultaten zullen worden gepresenteerd in hoofdstuk 5.

4.8.Ethiek

Nadat ik mijzelf heb geïntroduceerd, heb ik elke respondent een informatieblad gegeven. Dit blad heb ik ook in het Maleis laten vertalen, zodat ik er zeker van was dat iedereen de bedoeling van mijn onderzoek goed begreep. Hier heb ik mijn contactgegevens op achtergelaten, zodat respondenten de mogelijkheid hadden om mij te benaderen bij eventuele vragen/opmerkingen.

Op dit informatieblad, dan wel *informed consent*, heb ik de privacy benadrukt en heb ik geprobeerd om de ethiek binnen onderzoek te volgen. Deze ethiek is door Diener & Crandal (1978, in Bryman, 2011) opgesplitst in de volgende factoren:

- Of dat er geen schade wordt aangericht bij de participanten
- Of een *informed consent* aanwezig is
- Of de privacy van een respondent wordt gewaarborgd
- Of er geen *deception* betrokken is bij het onderzoek

Het laatste punt houdt in of het daadwerkelijke doel van het onderzoek matcht met het onderzoeksdoel dat aan de respondenten is verteld.

Ethische aspecten komen minder kijken bij een kwantitatief onderzoek, dan bij een kwalitatief onderzoek (Hennink et al., 2011). Toch zijn er ook ethische vraagstukken bij een kwantitatief onderzoek als dit onderzoek.

Zo moet je je afvragen of het ethisch is om over één groep te spreken zoals de bewoners van de Molukse wijk. Sibley (1998, in: van Hoven & Meijering, 2011) is gestopt met het schrijven over *gypsies*, omdat de gegenereerde kennis gebruikt zou kunnen worden tegen de belangen van de groep. Bij mijn eigen onderzoek bestaat er ook een kans dat de resultaten zullen worden gebruikt in toekomstig beleid. Wanneer de gemeenschap op een respectvolle manier zal worden gerepresenteerd in deze scriptie, ben ik ervan overtuigd dat de kennis niet tegenover de groep gebruikt zal worden. Daarom zie ik het onderzoek eerder als een kans om de onderzoeksgroep een stem te geven en daarmee te *empoweren*. Het is een mogelijkheid om binnen academische, maar ook binnen de maatschappelijke sfeer, meer kenbaarheid te geven aan deze groep; iets wat naar mijn mening zou moeten worden gezien als iets krachtigs.

5. Analyses

In dit hoofdstuk zullen de resultaten van de analyse worden besproken. Het hoofdstuk zal bestaan uit een aantal opeenvolgende onderdelen. Ten eerste zal de beschrijvende statistiek van alle afzonderlijke variabelen worden gepresenteerd. Daarbij komt ook de Cronbach's alpha en de correlatiematrix voor de daarvoor relevante variabelen aan bod. Daaropvolgend zal er een bivariate correlatie test worden uitgevoerd. Ten slotte zullen de uitkomsten van verschillende regressie analyses worden gepresenteerd en bediscussieerd worden.

5.1. Beschrijvende statistiek

Voordat de beschrijvende statistiek van de variabelen kunnen worden gepresenteerd zal ik de stappen uitleggen die ik heb genomen om de variabelenlijst compleet te krijgen.

Een eerste stap die ik heb ondernomen was het samenvoegen van alle variabelen die bestaan uit meerdere stellingen¹. Op deze manier ontstond er per variabele een gemiddelde, welke ingezet konden worden voor de regressieanalyses. De samengevoegde variabelen waar het hierbij over gaat, zijn: *sense of place*, *reactionaire sense of place* en *wijkidentiteit*. Er is een gemiddelde genomen van alle stellingen samen, ook al ontbrak er soms (hoogstens) één antwoord. Met het gedogen van één ontbrekende schaal, heb ik elke respondent -die tenminste een aantal vragen heeft in kunnen vullen- de mogelijkheid in de resultaten van het onderzoek vertegenwoordigd te worden.

Na deze stap, heb ik per variabele de beschrijvende statistiek berekend via SPSS.

5.1.1. Beschrijvende statistiek *sense of place*

Allereerst presenter ik de beschrijvende statistiek van de drie variabelen *place identity*, *place dependence*, *place attachment*.

In tabel 4 kunnen de scores van de stellingen behorend bij de *sense of place* en haar drie *subelementen* worden gevonden. In eerste instantie lijken er geen grote verschillen tussen de scores te liggen. Alle stellingen hebben een maximale min en een maximale max. De verschillen tussen de scores op de stellingen liggen echter bij de gemiddelden en de standaarddeviaties.

De volgende stellingen hebben de hoogste gemiddelden: 'Ik voel me ontspannen wanneer ik in mijn wijk ben' en 'Ik voel dat ik echt mezelf kan zijn in mijn wijk'. Beide stellingen hebben 4,30 als gemiddelde op schaal van één tot vijf en daarnaast de laagste standaarddeviaties. Van de elementen van *sense of place* is het interessant te zien dat *place identity* met 3,95 als hoogste gemiddelde naar voren komt. Een verklaring hiervoor ligt waarschijnlijk bij het gevoel dat de Molukse wijk wordt gezien als een plek die belangrijk is voor de Molukse identiteit, wat al werd geconcludeerd door onder meer Rinsampessy (1992) en de Vries (2014).

Daarentegen zijn er ook lage gemiddelden. In het bijzonder heeft de stelling 'Er zijn betere plekken om te zijn dan in mijn wijk' een aanzienlijk lager gemiddelde. Dit kan ermee te maken hebben dat respondenten, vanwege de formulering, deze vraag verkeerd geïnterpreteerd hebben. Een andere verklaring kan zijn dat men zich verbonden voelt met de Molukse wijk in Bovensmilde, maar de plek niet daadwerkelijk hoeft te missen wanneer deze persoon er niet is.

¹ Alle stellingen zijn gehercodeerd, omdat ik mij realiseerde dat ik de andere richting makkelijker te interpreteren vond.

Tabel 4: Scores stellingen *sense of place*

Variabele	Stelling	N	Min	Max	Gem	Std. dev
<i>Identity 1</i>	Ik voel dat ik echt mezelf kan zijn in mijn wijk	105	1	5	4,30	1,091
<i>Identity 2</i>	Mijn wijk reflecteert het type persoon dat ik ben	106	1	5	3,63	1,423
<i>Place identity</i>	-	107	1	5	3,95	1,074
<i>Attachment 1</i>	Ik voel me ontspannen wanneer ik in mijn wijk ben	105	1	5	4,30	1,082
<i>Attachment 2</i>	Ik voel me het gelukkigst wanneer ik in mijn wijk ben	106	1	5	3,85	1,161
<i>Attachment 3</i>	Ik mis mijn wijk wanneer ik er te lang van weg ben	107	1	5	3,57	1,275
<i>Place attachment</i>	-	107	1	5	3,90	1,004
<i>Dependence 1</i>	Mijn wijk is de plek om dingen te doen waar ik het meeste plezier aan beleef	107	1	5	3,89	1,208
<i>Dependence 2</i>	Er zijn betere plekken om te zijn dan in mijn wijk	106	1	5	2,86	1,369
<i>Place dependence</i>	-	107	1	5	3,38	0,919
<i>Sense of place</i>		107	1	5	3,77	0,872

Het gemiddelde van het subelement *place dependence* is lager dan de gemiddelden van zowel *place identity* alsmede *place attachment*. Hiervoor kunnen twee verklaringen gegeven worden.

Een eerste verklaring hiervoor kan zijn dat de Molukse wijk een plek is waar men niet afhankelijk van is gezien het ontbreken van faciliteiten als winkels. Vanuit dit opzicht overstijgen tijdruimte patronen de buurt als entiteit en ontbreekt de functionele afhankelijkheid.

Een tweede verklaring kan zijn dat de buurt niet de belangrijkste ruimtelijke schaal waar men zich mee verbonden voelt. Er zou een *mismatch* kunnen zijn tussen de belangrijkste schaal van binding ten opzichte van de schaal gebruikt in het onderzoek (Jorgensen, 2010).

Een derde verklaring voor de lage *place dependence* kan te maken hebben met het vergelijkende karakter van *place dependence*: er zou sprake kunnen zijn van een andere plek waar respondenten een hogere mate van *place dependence* aan toekennen. Mogelijkerwijs zou dit de Molukken kunnen zijn. Relevant voor 'ontwortelde mensen' is namelijk een sterk gemis/thuisgevoel naar de plek van de *roots* (Fisher, 1989).

Ondersteunend voor deze theorie zijn resultaten uit een eerder onderzoek, waarbij een Molukse jongere aangaf dat hij zich pas thuis voelde op de Molukken, en hier in Nederland slechts op vakantie was (Nussy, 2013).

In tabel 4 zijn ook de cijfers te vinden van het gemiddelde van de algehele variabele *sense of place* te vinden. Deze algehele variabele bestaat uit de samenvoeging van de scores van de zeven stellingen van *place attachment*, *place dependence* en *place identity*. De score op deze variabele is 3,77 wat op schaal van één tot vijf een redelijk hoge score is en daarmee laat zien dat de respondenten over het algemeen een overwegend positieve *sense of place* hebben met betrekking tot de Molukse wijk in Bovensmilde.

5.1.2. Cronbach's *alpha sense of place*

In tabel 5 vallen de Cronbach's *alphas* te vinden van de verschillende variabelen. Cronbach's *alpha* is een betrouwbaarheidsanalyse die meet of de schalen bij elkaar genomen mogen worden om te komen tot een bepaalde variabele. Over het algemeen wordt een ondergrens van $>.70$ gehanteerd (Tilburg University, z.j.).

Met een Cronbach's *alpha* van ,837 van de variabele *sense of place* lijkt er in eerste instantie niets aan de hand te zijn met de interne consistentie van de zeven stellingen. Echter wanneer de Cronbach's *alphas* van de subelementen van de variabele *sense of place* worden bekeken zien we een probleem. De *alpha* van de variabele *place dependence* is problematisch laag met ,039.

Tabel 5: Cronbach's *alpha sense of place*

Variabele	Cronbach's <i>alpha</i>
<i>Sense of place</i>	,837
<i>Place identity</i>	,581
<i>Place attachment</i>	,818
<i>Place dependence</i>	,039

In tabel 5 valt direct de extreem lage *alpha* van *place dependence* op. Om te kijken hoe de stellingen van de variabele *sense of place*, en in het bijzonder van de variabele *place dependence* precies samenhangen, is de correlatiematrix er bij gehaald. In tabel 6 zien we de correlatiematrix, waarbij direct de (al verwachte) lage correlaties bij de stelling 'Er zijn betere plekken om te zijn dan in mijn wijk' opvallen. Hoewel het verwijderen van deze stelling een hogere *alpha* zou opleveren, is er toch voor besloten om deze stelling erin te houden. De volgende redenen verdedigen het behoud van deze stelling:

Ten eerste was al gesteld dat er verrassende scores kwamen op deze stelling. Wellicht dat deze verrassende scores invloed hebben gehad op de lage *alpha*.

Ten tweede moet de inhoudsvaliditeit van de variabele *place dependence* in overweging worden genomen. Gezien het feit dat de variabele *place dependence* onderbouwd moet worden uit meerdere stellingen, is er daarom toch voor gekozen om de stelling te behouden. Bovendien zijn de stellingen van de variabele *sense of place* opgesteld door Jorgensen en Stedman (2001), wat betekent dat deze gevalideerd zijn.

Ondanks dat we de stellingen behouden en er dus lage Cronbach's *alphas* aanwezig zijn, betekent dit uiteraard dat er kritisch gekeken moet blijven worden naar de resultaten.

Tabel 6: Correlatiematrix stellingen *sense of place*

Stellingen	Ik voel dat ik echt mezelf kan zijn in mijn wijk	Mijn wijk is de plek om dingen te doen waar ik het meeste plezier aan beleef	Mijn wijk reflecteert het type persoon dat ik ben	Ik voel me ontspannen wanneer ik in mijn wijk ben	Ik voel me het gelukkigst wanneer ik in mijn wijk ben	Ik mis mijn wijk wanneer ik er te lang van weg ben	Er zijn betere plekken om te zijn dan in mijn wijk
Ik voel dat ik echt mezelf kan zijn in mijn wijk	1,000	,472	,730	,636	,490	,601	-,056
Mijn wijk is de plek om dingen te doen waar ik het meeste plezier aan beleef	,472	1,000	,503	,722	,545	,814	-,017
Mijn wijk reflecteert het type persoon dat ik ben	,730	,503	1,000	,770	,501	,645	-,035
Ik voel me ontspannen wanneer ik in mijn wijk ben	,636	,722	,770	1,000	,593	,749	,053
Ik voel me het gelukkigst wanneer ik in mijn wijk ben	,490	,545	,501	,593	1,000	,598	-,005
Ik mis mijn wijk wanneer ik er te lang van weg ben	,601	,814	,645	,749	,598	1,000	,026
Er zijn betere plekken om te zijn dan in mijn wijk	-,056	-,017	-,035	,053	-,005	,026	1,000

5.1.3. Beschrijvende statistiek reactionaire *sense of place*

In de komende paragraaf zullen de beschrijvende statistiek van de variabele reactionaire *sense of place* worden gepresenteerd. Ook deze variabele bestaat uit meerdere stellingen. In tabel 7 zien we de scores op de in totaal vier stellingen behorende bij de variabele reactionaire *sense of place*.

Wederom is er een maximale min en maximale max gescoord. Opvallend zijn de verschillen tussen de gemiddelden van de eerste twee stellingen ten opzichte van de laatste twee stellingen. De gemiddelden bij de laatste twee stellingen, ‘De komst van niet-Molukkers zie ik als een aantasting van mijn woonwijk’ en ‘De komst van Nederlanders zie ik als een aantasting van mijn woonwijk’, liggen aanzienlijk lager dan de gemiddelden van de eerste twee stellingen. De stelling of de wijk exclusief is voor Molukkers is met een 3,58 redelijk hoog gescoord. Het sluit aan bij de literatuur van Rinsampessy (2013) die stelde dat de wijkexclusiviteit sterk gevoeld wordt.

Wellicht dat men gemiddelde antwoorden heeft gegeven vanuit een sociaal wenselijk oogpunt, waardoor de score niet (hoog, dan wel laag) uitschiet. Wat ook een mogelijkheid zou kunnen zijn is dat men het exclusieve karakter, wellicht vanuit een nostalgische gedachte, koestert, maar dat de daadwerkelijke (sociale) veranderingen in de wijk minder relevant zijn. Al met al is de totale score op de variabele reactionaire *sense of place* 3,30, waarmee kan worden gesteld dat er over het algemeen een vrijwel gemiddelde reactionaire *sense of place* te vinden is in de Molukse wijk in Bovensmilde.

Tabel 7: Beschrijvende statistiek reactionaire *sense of place*

Variabele	Stelling	N	Min	Max	Gem.	Std. dev.
Reactionaire <i>sense of place</i> 1	Zonder de Molukse wijk in Bovensmilde kan de Molukse groep niet voortbestaan	106	1	5	3,71	1,454
Reactionaire <i>sense of place</i> 2	De Molukse wijk van Bovensmilde is exclusief voor Molukkers	106	1	5	3,58	1,447
Reactionaire <i>sense of place</i> 3	De komst van niet-Molukkers zie ik als een aantasting van mijn woonwijk	106	1	5	2,98	1,524
Reactionaire <i>sense of place</i> 4	De komst van Nederlanders zie ik als een aantasting van mijn woonwijk	106	1	5	2,93	1,532
Reactionaire <i>sense of place</i>	-	107	1	5	3,30	1,172

5.1.3.1. Cronbach's *alpha* reactionaire *sense of place*

Bij de variabele reactionaire *sense of place* is de Cronbach's *alpha* ,788. Volgens de eerder gestelde regels van de Tilburg University (z.j.), waarbij de ondergrens ,70 was, vormt deze Cronbach's *alpha* een prima score. Wel moet opgemerkt worden dat een aanzienlijk hogere *alpha* (,836) ontstaat wanneer de stelling 'zonder de Molukse wijk in Bovensmilde kan de Molukse groep niet voortbestaan' uit de reactionaire *sense of place* variabele wordt gehaald. Het is daarnaast interessant dat de stelling reactionaire *sense of place* 2 met 3,58 laat zien dat de wijkbewoners de wijk overwegend als exclusief zien voor de Molukkers. Dit sluit aan bij de plaatsgebonden identiteit die Said (1978) beschrijft.

Wanneer men de correlatiematrix bekijkt van de variabele reactionaire *sense of place* (zie tabel 8), wordt het belang aangegeven voor de verdediging van behoud van deze stelling gezien de relatief hoge correlatie met de stelling 'De Molukse wijk van Bovensmilde is exclusief voor Molukkers'. Daarnaast ondersteunt de stelling 'zonder de Molukse wijk in Bovensmilde kan de Molukse groep niet voortbestaan' de defensieve houding. Deze stelling gaat immer in op het belang dat men heeft bij behoud. Desondanks kunnen we kritisch blijven op deze stelling, omdat we niet weten van de respondenten welke aspecten van de Molukse wijk zij belangrijk vinden voor behoud.

Tabel 8: Correlatiematrix stellingen reactionaire *sense of place*

Variabelen	Zonder de Molukse wijk in Bovensmilde kan de Molukse groep niet voortbestaan	De Molukse wijk van Bovensmilde is exclusief voor Molukkers	De komst van niet-Molukkers zie ik als een aantasting van mijn woonwijk	De komst van Nederlanders zie ik als een aantasting van mijn woonwijk
Zonder de Molukse wijk in Bovensmilde kan de Molukse groep niet voortbestaan	1,000	,470	,290	,239
De Molukse wijk van Bovensmilde is exclusief voor Molukkers	,470	1,000	,551	,508
De komst van niet-Molukkers zie ik als een aantasting van mijn woonwijk	,290	,551	1,000	,820
De komst van Nederlanders zie ik als een aantasting van mijn woonwijk	,239	,508	,820	1,000

5.1.4. Beschrijvende statistiek wijkidentiteit

In deze paragraaf worden de beschrijvende statistiek van de variabele wijkidentiteit gepresenteerd.

De score op alle twee de stellingen (te zien in tabel 9), maar ook de algehele variabele zijn afgerond 4.30 hetgeen op schaal van 1 tot 5 zeer hoog is. Met deze opmerkelijk hoge scores kan er gesteld worden dat het beeld dat de respondenten hebben van de Molukse wijk, sterk verbonden is met de Molukse groep. Wellicht dat de plek zelf ook bij de groep behoort, zoals Hall (1995) de relatie stelt. Hierbij moet wel in het achterhoofd gehouden worden dat de respondenten voor 80% een Molukse achtergrond hebben, wat van invloed kan zijn. Wellicht dat het wijkbeeld beïnvloed wordt door deze (etnische) achtergrond en het constant omgeven te zijn door dezelfde, in dit geval Molukse, mensen. Plaatsen roepen immers een collectieve betekenis op langs etnische/klasse scheidslijnen (Scannel & Gifford, 2010).

Eerder werd verteld dat er ook een vraag werd gesteld waarop men de grenzen van haar wijk kon aangeven en de naam die respondenten geven aan haar buurt. Deze vraag is echter schijnbaar niet duidelijk naar voren gekomen als vraag. Vele respondenten hebben deze vraag overgeslagen, waardoor de gegevens scheef verdeeld zijn en niet representatief. Er is daarom besloten deze vraag uit de analyse te laten.

Tabel 9: Beschrijvende statistiek wijkidentiteit

Variabele	Stelling	N	Min	Max	Gem.	Std. dev.
Wijkidentiteit 1	Ik zie mijn woonwijk als een Molukse wijk	107	1	5	4,29	1,124
Wijkidentiteit 2	Ik identificeer mijn wijk met Molukkers	105	1	5	4,27	1,120
Wijkidentiteit	-	107	1	5	4,28	1,038

Gezien ook de variabele wijkidentiteit uit meerdere stellingen bestaat, moet ook hierbij de Cronbach's *alpha* worden berekend. Bij de variabele wijkidentiteit was er met een Cronbach's *alpha* van ,828 niets aan de hand, sterker nog we kunnen hieruit een hoge interne consistentie concluderen. Onder in de correlatiematrix (in tabel 10) zien we ook geen problemen.

Tabel 10: Correlatiematrix stellingen wijkidentiteit

Variabele	Ik zie mijn woonwijk als een Molukse wijk	Ik zie mijn woonwijk als een Molukse wijk
Ik zie mijn woonwijk als een Molukse wijk	1,000	,707
Ik identificeer mijn wijk met Molukkers	,707	1,000

Nu bovenstaand de beschrijvende statistiek van de variabelen bestaande uit meerdere stellingen gepresenteerd zijn, kunnen we overgaan naar de demografische variabelen. De presentatie van de beschrijvende statistiek van de demografische variabelen bestaat uit twee delen. Allereerst zullen de variabelen gemeten op ratio niveau worden bestudeerd, waarna de variabelen op nominaal meetniveau aan bod zullen komen.

5.1.5. Demografische variabelen (ratio)

Tabel 11: Scores ratiovariabelen

Variabele	N	Min	Max	Gem.	Std. dev.
Leeftijd	104	16	90	51,12	17,293
Woonduur	102	1	48	31,02	16,156
Molukse identificatie	104	1	5	4,08	1,550
Nederlandse identificatie	92	1	5	2,73	1,556

In tabel 11 vinden we de scores voor de demografische variabelen op ratio niveau. De resultaten zullen in deze paragraaf besproken worden.

Wat betreft de leeftijd zien we een grote variatie; de leeftijd van de respondenten varieert namelijk van 16 tot 90 jaar. Overigens lijken de leeftijden van de respondenten mooi verdeeld te zijn. Het midden van de gescoorde uiterste leeftijden is 53. Met een gemiddelde leeftijd van de respondenten met 51,12 jaar oud, wat niet ver afwijkt van 53, kan worden gesteld dat verschillende leeftijden goed zijn vertegenwoordigd. Dat de gemiddelde leeftijd boven 50 jaar ligt viel te verwachten, gezien er met name 50 plussers in de wijk wonen: zij trekken de gemiddelde leeftijd omhoog. Interessant is dat de vergrijzing zeer sterk gaande is. Was er in het begin nog de leeftijdscategorie 0-18 jaar (Gemeente Smilde, z.j.) oververtegenwoordigd, is er nu een leeftijd van boven de 50 jaar gemiddeld.

Bij de woonduur zijn er grote variaties te vinden: de woonduur varieert van één tot 48 jaar. De gemiddelde score van 31,02 jaar ligt net iets onder het 'perfecte gemiddelde' van 32, waarmee ook de woonduur mooi verdeeld is. Belangrijk te vermelden is het feit dat enkele respondenten een hoger antwoord dan 48 jaar hebben ingevuld. Een antwoord op deze vraag kan echter niet hoger zijn dan 48, gezien de Molukse woonwijk in Bovensmilde niet langer dan 48 jaar bestaat. Wellicht dat respondenten eerder in een andere Molukse wijk hebben gewoond of de jaren dat zij eventueel in een woonoord woonden hebben meegeteld. Voor deze scriptie zijn alleen de woonjaren in de Molukse wijk van Bovensmilde van belang, hogere antwoorden zijn dan ook veranderd naar 48.

De laatste twee variabelen gingen in op een (etnische) identificatie, zowel met de Molukkers als met de Nederlanders. Hier zijn interessante verschillen waar te nemen. Ten eerste zien we dat de Molukse identificatie significant hoger ligt dan de Nederlandse identificatie. Daarnaast kan een opmerkelijk verschil geconstateerd worden tussen het aantal respondenten dat deze twee vragen heeft ingevuld: de vraag over Nederlandse identificatie is zestien keer minder ingevuld. Dit zou erop kunnen duiden dat de respondenten zich in géén geval wilt identificeren met Nederland en de vraag daarom zou hebben opengelaten. Dit is echter een aanname.

5.1.6. Demografische variabelen (nominaal)

Naast de demografische variabelen op ratio niveau, zijn er ook demografische variabelen op nominaal niveau. In deze paragraaf zullen de beschrijvende statistiek van deze nominale demografische variabelen worden gepresenteerd.

Tabel 12: Beschrijvende statistiek nominale variabelen

Variabele	Antwoord	Aantal	Procent
Geslacht	Man	57	53,3
	Vrouw	47	43,9
Generatie	1 ^e	8	7,5
	2 ^e	52	48,6
	3 ^e	23	21,5
	4 ^e	4	3,7
	nvt.	20	18,7
Mensen Kennen	Klein deel	12	11,2
	Groot deel	93	86,9
Aantal Molukse ouders	2	72	67,3
	1	14	13,1
	nvt.	20	18,7
Opleidingsniveau	Laag	34	31,8
	Middel	54	50,5
	Hoog	14	13,1
Woningsoort	Huurwoning	74	69,2
	Koopwoning	31	29,0

Bewonen van ouderlijk huis	Ja	37	34,6
	Nee	67	62,6
Ouderlijk huis in de Molukse wijk van Bovensmilde	Ja	73	68,2
	Nee	33	30,8
Familie in de Molukse wijk van Bovensmilde	Ja	41	38,8
	Nee	63	58,9
Vrienden in de Molukse wijk van Bovensmilde	Ja	45	42,1
	Nee	59	55,1

In tabel 12 worden de beschrijvende statistiek van de nominale demografische variabelen gepresenteerd.

Ten eerste is er een score voor de variabele geslacht. Deze variabele is goed verdeeld. Een opmerking hierbij is dat er ook een antwoordcategorie ‘ander’ als optie was gegeven. Deze categorie is echter niet ingevuld en is daarmee buiten beschouwing gelaten.

Bij de variabele generatie valt op dat de tweede- en derde generatie zijn oververtegenwoordigd en de eerste en vierde generatie ondervertegenwoordigd. Dit hangt samen met de leeftijdsopbouw in de wijk, waarbij het zwaartepunt rond de 50 jaar ligt.

Bij de categorie ‘mensen kennen’ zijn er twee categorieën ingevuld; die hier zijn opgenomen in de tabel. Dit zijn een klein deel versus een groot deel. De optie ‘niemand’ is niet ingevuld². Interessant is dat er tijdens het invullen van deze vraag vaak mondeling werd toegevoegd dat men vrijwel iedereen kende, behalve ‘de Nederlanders’. Dit is ook een aantal keren opgeschreven op het antwoordblad. Interessant is het hoge aandeel respondenten dat een groot deel van de wijk kent.

Bij het aantal Molukse ouders zie je een duidelijk overwicht van de scores bij de categorie ‘allebei de ouders’. Dit is een logische uitkomst, gezien het merendeel van de inwoners van de wijk nog steeds van Molukse komaf is. Uit deze vraag kunnen we de etnische samenstelling van de respondenten herleiden. Het aantal respondenten met Molukse *roots* is 86 (81,13 %) tegenover 20 (18,87%) zonder Molukse *roots*. Gezien dit individuele respondenten laat zien, kan er niet worden gezegd hoeveel huishoudens uit personen zonder Molukse *roots* bestaan.

Het opleidingsniveau heb ik van de 8 antwoordopties in de vragenlijst gehercodeerd naar drie categorieën. Deze drie categorieën, laag, middel, hoog, zijn conform de indeling van het CBS (2017). Met name de lage- en midden opleidingscategorie zijn sterk vertegenwoordigd en de hoge opleidingscategorie is ondervertegenwoordigd. Gezien Bovensmilde niet in de buurt ligt van hoger onderwijsinstellingen, zullen hoger opgeleiden waarschijnlijk eerder weg moeten trekken en wellicht wegblijven. Deze trend kwam in elk geval naar voren tijdens het interview met W. Hully (gesprek, 30-08-2017). Een andere verklaring voor het hoge aantal personen met een lager/middel niveau scholing zou kunnen liggen bij het woningaanbod bestaande uit huurhuizen met een lage huur. Er kan sprake zijn van het *fabric effect*, waarmee Knox en Pinch (2010) de ruimtelijke spreiding van etnische minderheden uitleggen.

² Één persoon vulde ‘gemiddeld’ als antwoord; hier heb ik ‘een groot deel’ van gemaakt.

Het *fabric effect* gaat uit van de link tussen de woningvoorraad en de sociale samenstelling van een buurt: personen met een lage koopkracht zijn afhankelijk van goedkopere woningen. Clustering van goedkope woningen gaat daarom vaak samen met een clustering van minder koopkrachtige personen en vaak ook met een clustering van etnische minderheden.

Wellicht dat het *fabric effect* op het schaalniveau van een dorp als Bovensmilde een kleinere rol speelt, maar we kunnen wel aannemen dat minder koopkrachtige bewoners van de Molukse wijk eerder de keuze maken hier te blijven wonen vanuit financieel oogpunt.

Gezien het woningaanbod, voornamelijk bestaande uit huurwoningen, zijn de resultaten bij de vraag of men in koop/huurhuis woont niet verrassend. Bijna 70% is in een huurhuis woonachtig.

De scores op de vragen of men in zijn/haar ouderlijk huis woonachtig is en of zijn/haar ouderlijk huis in de Molukse wijk van Bovensmilde staat hebben interessante tegenovergestelde antwoorden. Waar ongeveer 30 % woonachtig is in het ouderlijk huis/ongeveer 60 % niet woonachtig in het ouderlijk huis, staat van ongeveer 60 % het ouderlijk huis in de wijk, en van ongeveer 30 % niet. Dit betekent dat er vele families nog woonachtig zijn in de wijk, maar dat een kleiner aandeel van deze familieleden in het huis wonen. Dit valt te verklaren vanuit het feit dat met de tijd steeds meer familieleden van een specifieke familie bij zijn gekomen.

Tot slot zijn de scores op de variabelen aanwezigheid van vrienden en familie in de wijk hier te vinden. Op beide variabelen heeft grofweg 40 % gezegd dat vrienden en familie aanwezig was, en grofweg 60% dat deze afwezig zijn³. Deze uitkomst van 40% met vrienden is opmerkelijk, gezien bijna 90% van de respondenten aangaf ‘veel mensen in de wijk te kennen’.

5.1.7. Verwijderde categorieën

Tot slot zijn er een tweetal variabelen die naar mijn mening te verdeeld zijn. Daarom heb ik deze twee variabelen uit de analyse gelaten. Het gaat hierbij om de variabelen met welke eilanden iemands voorouders/de persoon in kwestie zelf kwam(en) en de vraag of men zich nog met een andere etnische groep verbonden voelde.

Bij de eilanden vraag kwamen meer dan tien combinaties als antwoorden. Hierdoor zou de analyse niet sterk genoeg zijn. Daarnaast was er een scheve verdeling bij de antwoorden, waarbij de meeste mensen een link hadden met het eiland Ambon. Overigens is het interessant te melden dat het merendeel van de respondenten bij de antwoorden een dorpsnaam in plaats van een eiland naam had genoteerd. Wellicht dat het dorp in deze context het schaalniveau is waarmee men de meeste binding heeft. Wellicht dat het Molukse dorp dan ook belangrijker is als verklarende factor voor iemands *sense of place*. Niet onbelangrijk is ook een ethische kwestie: binnen een hechte gemeenschap zoals de gemeenschap in de Molukse wijk van Bovensmilde bestaat er een mogelijkheid dat resultaten naar de respondent teruggeleid kunnen worden.

Bij de vraag of men zich nog verbonden voelde met andere etniciteiten (naast Moluks en/of Nederlands), werden er vier verschillende andere etniciteiten (Koerdisch, Indisch, Bosnisch, Maori's) ingevuld. In totaal hebben vier respondenten gebruik gemaakt van de optie om deze vraag in te vullen. Gezien de weinige reacties heb ik er voor gekozen om deze vraag uit de analyse te laten.

De scores op deze twee verwijderde categorieën zijn te vinden in bijlage 4 en 5.

³ Één respondent had opgeschreven ‘de helft’ bij de vraag of vrienden aanwezig zijn. Dit heb ik veranderd in het antwoord ‘ja’.

5.1.8. Conclusie beschrijvende statistiek

In het hierboven geschreven eerste deel van de resultaten zijn de beschrijvende statistiek van de *sense of place*- (inclusief haar drie subelementen)/ reactionaire *sense of place*- /wijkidentiteit- /en demografische variabelen. Vrijwel alle variabelen zijn gelijk verdeeld, waardoor er verder onderzoek mee kan worden gedaan. De twee demografische variabelen, 'familie eilanden' en 'etnische groepsidentificatie' (behalve Nederlands en Moluks) zijn uitgesloten voor verder onderzoek, omdat zij scheef verdeeld zijn/minimaal zijn ingevuld/niet ethisch verantwoord zijn. Tevens is de *mental mapping*/benaming van de wijk uit de analyse gelaten. Deze vragen zijn te vaak overgeslagen door mensen en zijn niet representatief. De score van de *sense of place* variabele is met 3,77 als 'enigszins positief' te benoemen. Binnen de *sense of place* zijn er verschillen tussen de scores op de subvariabelen. *Place identity* is het hoogste gemeten en is een ondersteuning voor het feit dat de Molukse wijk van belang is voor de Molukse identiteit (de Vries, 2014; Rinsampessy, 1992). Wijkidentiteit heeft heel hoog gescoord; met 4,30 is de koppeling tussen groep en wijk zeer sterk. Het brengt het concept van territorium (Morley and Robins, 1995; May, 1996) bij deze wijk overtuigend naar voren. De reactionaire *sense of place* is in dit geval 3,30. Dit is iets lager dan *sense of place*, maar het betekent dat er een middelmatige *sense of place* is. Tenslotte zien we bij de demografische variabelen dat de bewoners over het algemeen ouder zijn, van lager opleidingsniveau en dat zij een significant hogere Molukse identificatie hebben in tegenstelling tot een Nederlandse identificatie.

5.2. Bivariate correlaties

In deze paragraaf zullen de resultaten van de uitgevoerde multicollineariteit analyse worden gepresenteerd. Op deze manier is gecontroleerd of bepaalde variabelen elkaar niet teveel overlappen waardoor de regressieanalyse beïnvloed zou worden. De norm die wordt aangekomen is de norm van Norusis (2008) waarbij de grens van 0,700 wordt gehanteerd; alle variabelen die deze grens overschrijden zullen voor verdere analyses worden uitgesloten. Voor de multicollineariteit analyse zijn er zogeheten *dummy* variabelen gecreëerd; op deze manier valt er met de variabelen te rekenen.

In bijlage 6 kan de tabel met de uitkomsten van de multicollineariteit analyse worden gevonden. In deze tabel is te zien dat de gestelde grens van 0,700 in geen geval wordt overschreden. Dit betekent dat alle variabelen naar de regressieanalyse meegenomen konden worden. Overigens wordt de norm wel overschreden wanneer men *sense of place* en haar subelementen tegenover elkaar plaatst, maar deze variabelen zullen niet tegelijkertijd worden gebruikt in een regressieanalyse.

Er zijn een aantal opvallendheden te vinden in de tabel. Wanneer er gekeken wordt naar de variabele *sense of place* en de daarmee correlerende variabelen vallen de variabelen reactionaire *sense of place*, wijkidentiteit, Molukse identificatie en vrienden hebbend in Bovensmilde op. Alle genoemde variabelen zijn significant. Daarnaast zijn er nog een aantal variabelen die een hoog onderling (significant) verband tonen, hier zal nu kort op worden ingegaan:

Molukse identificatie heeft een aantal hoge correlaties, namelijk met de variabelen veel mensen kennen, allebei de ouders Moluks, ouderlijk huis in Bovensmilde en familie/vrienden in Bovensmilde.

Het is opvallend dat het voornamelijk variabelen zijn met een sociaal karakter die correleren met de Molukse identificatie. Wanneer we naar empirische resultaten uit eerder onderzoek kijken is deze uitkomst niet zo verwonderlijk.

Uit onderzoek van Calseijde en de Leur (1997) bleek dat de mate van contact hebben met Molukse mensen veel invloed heeft op het jezelf Moluks voelen. Omringd zijn door (vele) vrienden, familie, ouders met Molukse achtergronden heeft dus invloed hierop. Van Slooten (1997) heeft verder aangetoond dat wanneer iemand twee Molukse ouders heeft er eerder sprake is van een Molukse opvoeding, en Voorwinde (2000) onderbouwde dat personen met een Molukse opvoeding zich eerder Moluks voelen.

Verder is er een hoge significante relatie tussen het hebben van het ouderlijk huis in Bovensmilde en veel mensen kennen. Gezien er door de aanwezigheid van het ouderlijk huis in de wijk een historische connectie is met de wijk kent men logischerwijze daarom dan ook veel mensen. Hetzelfde geldt voor de correlatie tussen het ouderlijk huis hebben in Bovensmilde en de aanwezigheid van familie in Bovensmilde. Historisch gezien woont de familie op deze plek en blijkbaar woont er nog steeds familie in de Molukse wijk.

Een andere interessante uitkomst die we af kunnen leiden uit de bijlage 5 is de significant negatieve correlatie tussen de variabelen Nederlandse identificatie en veel mensen kennen juist. Dit ondersteunt de aanname dat er zich twee groepen bevinden: een groep die zich identificeert als Moluks zijnde en veel mensen kent, en daartegenover een groep die zich eerder identificeert als Nederlander en juist minder mensen kent. Mogelijk neemt deze laatste groep meer afstand van de wijkgemeenschap. Mogelijkerwijs heeft etniciteit invloed heeft op de hoeveelheid mensen die hij/zij kent. In tabel 13 staat een driedimensionale tabel waarin is gekeken naar de relatie tussen etniciteit (waarbij het aantal Molukse ouders als indicator is genomen) ten opzichte van het sociale kapitaal dat iemand heeft binnen de wijk. De uitkomst is een Cramers V van ,513, met een significantie van ,000. Daarmee is deze gestelde relatie bevestigd. Toch is het helaas niet duidelijk in hoeverre welke etniciteit nu samengaat met welke etnische identificatie. Verder (kwalitatief) onderzoek zou hier wellicht meer duidelijkheid over kunnen verschaffen.

Tabel 13: relatie tussen Molukse etniciteit en sociaal kapitaal

			Aantal mensen in de wijk kennen		Totaal	
			een klein deel	een groot deel		
Aantal Molukse ouders	Beide ouders	N	3	67	70	
		%	4,30%	95,70%	100,00%	
	Één van de ouders	N	0	14	14	
		%	0,00%	100,00%	100,00%	
	Geén van de ouders	N	9	11	20	
		%	45,00%	55,00%	100,00%	
Totaal			N	12	92	104
			%	11,50%	88,50%	100,00%
Cramers V: ,513 bij een significantie van ,000						

5.3. Regressieanalyses

In dit hoofdstuk zullen meerdere regressie analyses worden gepresenteerd. Er is gekozen voor het gebruiken maken van lineaire regressieanalyses, omdat de afhankelijke variabelen op ratio-niveau zijn gemeten (Norusis, 2008). Alvorens uitvoerig op de resultaten van de regressieanalyses in te gaan, zal er eerst benoemd worden welke regressies zijn uitgevoerd.

Ten eerste een regressieanalyse, waarbij *sense of place* als afhankelijke variabele is genomen. Ten tweede een regressieanalyse waarbij reactionaire *sense of place* als afhankelijke variabele is genomen. De laatste regressieanalyse is twee keer uitgevoerd. Een keer is *sense of place* ingesteld als één van de onafhankelijke variabelen. Een tweede keer is zijn de subelementen (*place attachment*, *place dependence*, *place identity*) ingesteld als onafhankelijke variabelen in plaats van de algehele *sense of place* variabele.

Tabel 14: Lineaire regressieanalyse *sense of place*

	<u><i>Sense of place</i></u>		<u><i>Place attachment</i></u>		<u><i>Place dependence</i></u>		<u><i>Place identity</i></u>	
R-Kwadraat >	,561		,540		,454		,595	
	B	Sig	B	Sig	B	Sig	B	Sig
Reactionaire <u><i>sense of place</i></u>	,267	,004*	,261	,017	2,402	,188	,363	,820
Wijkidentiteit	,182	,111	,284	,041	,263	,024	,285	,006*
Man	,036	,877	,217	,437	-,077	,595	,299	,022
Tweede generatie <u>Moluks</u>	-,457	,287	-,203	,691	-,082	,784	-,131	,617
Derde generatie <u>Moluks</u>	,225	,709	,135	,851	-,915	,100	-,347	,472
Vierde generatie <u>Moluks</u>	-,491	,571	-,505	,627	,219	,777	,408	,549
Veel mensen kennen	-,285	,573	,100	,869	-,461	,678	-,419	,668
Allebei de ouders <u>Moluks</u>	-,040	,956	-,141	,872	-1,44	,030*	,295	,606
Één Molukse ouder	,316	,680	,138	,880	-,597	,524	,636	,441
Lage opleiding	-,112	,796	,105	,840	,016	,987	,882	,310
Middel opleiding	,049	,886	,313	,449	-,573	,306	,017	,972

Huurhuis	,017	,939	,178	,512	-,329	,457	,028	,943
Woonachtig in ouderlijk huis	,178	,470	,181	,541	-,014	,963	-,156	,540
Ouderlijk huis in Bovensmilde	,106	,763	,284	,501	,371	,244	-,023	,935
Familie in Bovensmilde	-,271	,293	-,074	,811	-,372	,410	,367	,356
Vrienden in Bovensmilde	-,048	,837	-,075	,791	-,376	,256	-,494	,093
Molukse identificatie	,211	,121	,226	,165	,156	,606	-,259	,333
Nederlandse identificatie	-,118	,186	-,133	,213	,266	,128	,123	,420
Leeftijd	,017	,162	,009	,524	,037	,745	-,254	,014
Woonduur	,001	,926	-,006	,680	,030	,061	,018	,203

5.3.1. Regressieanalyse 1: *sense of place*

In tabel 14 zijn de resultaten van de eerste vier lineaire regressie analyses gepresenteerd. Deze regressieanalyses zijn uitgevoerd met zowel de algehele variabele *sense of place* alsmede met elk van haar *subcomponenten* als afhankelijke variabele. Hierbij geven de getallen met een asterix symbool significantie <0,05 aan.

5.3.1.1. *Sense of place*

Wat als eerste opvalt is de relatief hoge R-kwadraat van dit model. Met een R-kwadraat van ,561 betekent dit dat met de ingezette onafhankelijke variabelen 56% van de variantie in *sense of place* verklaart kan worden.

We moeten we daarbij echter ook stellen dat er in alle vier de regressieanalyses weinig significante variabelen te vinden zijn. De enige significante variabele is reactionaire *sense of place*. Dit is conform de eerder gevonden literatuur, waarin door Jorgensen (2010) werd gesteld dat iemand met een hoge *sense of place* ook een hoge reactionaire *sense of place* heeft en vice versa. Het blijkt dat in de Molukse wijk van Bovensmilde deze reactionaire *sense of place* ook bepalend is voor de hoogte van de algehele *sense of place*. Uit tabel 14 kunnen we halen dat wanneer de reactionaire *sense of place* met 1 stijgt, de *sense of place* met 0,267 omhoog gaat. Of op zijn beurt de reactionaire *sense of place* ook door de *sense of place* wordt beïnvloed zal moeten blijken uit volgende regressies. Naast de variabele reactionaire *sense of place* zijn er geen andere significante correlaties gevonden in deze analyse, waaruit kan worden geconcludeerd dat er in de Molukse wijk van Bovensmilde geen specifieke factoren zijn van waaruit de *sense of place* kan worden verklaard. Dit betekent dat de *sense of place* een breed gedragen gevoel is en niet specifiek voor bepaalde groepen. In paragraaf 5.3.2.1. zal verder ingegaan worden op mogelijke verklaringen.

5.3.1.2. Place attachment, place dependence, place identity

In deze paragraaf zal dieper worden ingegaan op de resultaten gegeven bij de regressieanalyses waarbij de subelementen *place attachment*, *place dependence*, *place identity* als afhankelijke variabelen zijn ingesteld.

Bij de regressieanalyse waar *place identity* als afhankelijke variabele is genomen, is er wederom slechts één variabele significant. In dit geval is dat de variabele wijkidentiteit. Interessant is dat wanneer iemand de wijk dus ziet als een Molukse wijk, dat deze persoon dan ook haar identiteit ontleent aan de wijk. Hieruit kunnen we stellen dat de (Molukse) wijk identiteit dan ook belangrijk is voor iemand persoonlijke (Molukse) identiteit. Iemand's (Molukse) identiteit is *embodied* in de Molukse wijk. Het gaat dus duidelijk in op een etnische identiteit.

Bij *place attachment* als afhankelijke variabele is er géén significante variabele gevonden. Daarentegen zien we bij *place dependence* als afhankelijke variabele wel weer een interessante uitkomst. De dummyvariabele 'allebei de ouders Moluks' correleert negatief bij *place dependence*. Dit betekent dat wanneer iemand twee Molukse ouders heeft, de *place dependence* met 0,30 omlaag gaat. Het zou ermee te maken kunnen hebben dat het wellicht jongeren zijn die relatief gezien ambitieuzer zijn en meer willen bereiken. De wijk van Bovensmilde ligt echter ook relatief geïsoleerd. Toch kunnen we gezien de eerder gestelde lage Cronbach's *alpha* de uitkomsten bij de regressieanalyse met *place dependence* als afhankelijke variabele helaas niet met zekerheid als valide aannemen.

5.3.2. Regressieanalyse 2: reactionaire sense of place

In deze paragraaf zullen twee regressie analyses worden besproken waarbij de reactionaire *sense of place* als afhankelijke variabele is genomen. Het verschil tussen deze twee regressieanalyses zit bij de onafhankelijke variabele *sense of place*. Bij de eerste regressieanalyse is de algehele variabele *sense of place* als een onafhankelijke variabele genomen. Bij de tweede regressieanalyse zijn de subelementen *place attachment*, *place dependence*, *place identity* als onafhankelijke variabele ingezet. In tabel 15 zien we de uitkomsten van deze beide regressieanalyses. De getallen met een asterisk symbool laten een significantieniveau zien, kleiner dan 0,05.

Tabel 15: Lineaire regressieanalyse reactionaire sense of place

Regressieanalyse 1			Regressieanalyse 2		
Variabele	B	Sig	Variabele	B	Sig
<i>Sense of place</i>	,691	,004*	<i>Place attachment</i>	,395	,183
			<i>Place dependence</i>	,111	,708
			<i>Place identity</i>	,211	,363
Wijkidentiteit	-,003	,987	Wijkidentiteit	-,012	,952

Man	-,018	,962	Man	,052	,895
Tweede generatie Moluks	,559	,419	Tweede generatie Moluks	,593	,411
Derde generatie Moluks	-,003	,997	Derde generatie Moluks	-,072	,942
Vierde generatie Moluks	,539	,699	Vierde generatie Moluks	,516	,716
Veel mensen kennen	,647	,425	Veel mensen kennen	,621	,491
Allebei de ouders Moluks	-,678	,562	Allebei de ouders Moluks	-,804	,509
Één ouder Moluks	-,784	,524	Één ouder Moluks	-,925	,467
Lage opleiding	1,266	,064	Lage opleiding	1,273	,073
Middelopleiding	,808	,139	Middelopleiding	,853	,135
Huurhuis	,077	,833	Huurhuis	,132	,728
Woonachtig in ouderlijk huis	,244	,539	Woonachtig in ouderlijk huis	,272	,508
Ouderlijk huis in Bovensmilde	,045	,936	Ouderlijk huis in Bovensmilde	,018	,975
Familie in Bovensmilde	-,046	,913	Familie in Bovensmilde	,053	,905
Vrienden in Bovensmilde	,067	,860	Vrienden in Bovensmilde	,111	,779
Leeftijd	-,010	,628	Leeftijd	-,012	,562
Woonduur	,009	,663	Woonduur	,008	,702
Molukse identificatie	-,361	,098	Molukse identificatie	,341	,127
Nederlandse identificatie	-,090	,533	Nederlandse identificatie	,061	,700
R-Kwadraat = ,438			R-Kwadraat = ,447		

In tabel 15 valt af te lezen dat bij beide regressie analyses weinig tot geen variabelen significant zijn; dit ondersteunt nogmaals dat *sense of place* een breed gedragen gevoel is.

De enige significante variabele is te vinden bij regressieanalyse 1 en in dit geval is dat de variabele *sense of place*. Wanneer hierbij de *sense of place* met 1 stijgt, stijgt de reactionaire *sense of place* met ,691. Dit is een interessante uitkomst, het betekent dat de dialectische relatie (afgeleid van Gibson (1982) tussen de variabelen reactionaire *sense of place* en *sense of place* empirisch naar voren is gekomen.

Eerder al werd gesteld dat er meerdere modellen zijn om de *sense of place* als construct te benaderen. Zo spraken Jorgensen & Stedman (2001) over het unidimensionale model en het tripartite model. De reden om regressieanalyse 2 uit te voeren heeft te maken met deze twee verschillende benaderingen. Stedman (2002, in Devine-Wright, 2009) concludeerde dat we bereid zijn om te vechten voor plekken die centraal staan voor onze identiteit. Het is daarmee aannemelijk dat bijvoorbeeld *place identity* een hoge invloed zal hebben op de variabele reactionaire *sense of place*.

Regressieanalyse 2 is uitgevoerd om na te gaan of er geen *subelement* is van de algehele variabele *sense of place*, die een relatief grotere invloed heeft op de reactionaire *sense of place*. We kunnen echter uit tabel 15 stellen dat dit niet het geval is: wanneer men kijkt naar de uitkomsten van regressieanalyse 2 is er géén *subelement* dat significant invloed heeft. De uitkomsten van deze regressie analyses ondersteunen dan ook dat *sense of place* als unidimensionaal kan worden gezien. Het bevestigt daarmee tevens dat *sense of place* (slechts) als algehele houding invloed heeft op de variabele reactionaire *sense of place*.

5.3.2.1. Mogelijke verklaringen voor de weinige significantie

Toch blijft het opmerkelijk dat er géén enkele andere (demografische)variabele significante invloed heeft, noch op de variabele reactionaire *sense of place*, noch op de variabele *sense of place*. Hiervoor zijn een aantal mogelijke verklaringen te geven.

Ten eerste kan het zo zijn dat (reactionaire) *sense of place* als variabele een aantal aspecten mist waarop demografische variabelen wel significant zouden worden getoetst. Zo betoogt Hay (1986) dat iemands binding met een plek afhankelijk is van de groep waartoe je behoort. Wellicht wanneer er specifieke vragen over Molukse instellingen, zoals de kerk of de stichting in de vragenlijst hadden gestaan, de variabele het hebben van (een/twee) Molukse ouders er wél als significant uit zouden komen. Aansluitend op ontbrekende variabelen, zou er in de gepresenteerde variabelen mogelijk ook juist te weinig variatie zitten in de onafhankelijke variabelen, waardoor er een niet-representatieve uitkomst uit deze regressieanalyse is gekomen.

Ten tweede staat daartegenover dat er wellicht een aantal onafhankelijke variabelen ontbreken die wél significant invloed zouden hebben op de (reactionaire) *sense of place*. Deze variabelen zouden onder meer te maken kunnen hebben met de politieke overtuiging - betreffende de RMS- van een persoon.

Ten derde kan het zo zijn dat respondenten sociaal wenselijke antwoorden hebben gegeven waardoor er uit de analyse geen significante onafhankelijke variabelen naar voren zijn gekomen.

Ten slotte is er mogelijkwerwijs dat de variabele op groepsniveau bestaat. De demografische variabelen zijn vrijwel allemaal op individueel niveau gemeten. Low (1992) geeft echter aan dat er ook een symbolische relatie bestaat tussen groep en plek. Mogelijkerwijs is deze groep de inwoners van de Molukse wijk in Bovensmilde. De bewoners van de Molukse wijk zijn het in dit geval eens over de *sense of place*. Dat zou betekenen dat wanneer je op een hoger ruimtelijk niveau plaatsbinding met de Molukse wijk meet, wellicht de variabele het al dan niet wonen in de Molukse wijk eruit zou kunnen komen als een significante variabele.

5.3.3. Conclusie regressieanalyses

In het voorgaande deel zijn de factoren onderzocht die invloed hebben op de *sense of place*, maar ook de reactionaire *sense of place*. In de theorie kwamen verschillende variabelen naar voren die van invloed zouden zijn op deze variabelen. Zo werd onder meer gesteld dat generaties binnen groepen van invloed zouden zijn (Shamai, 1991).

Er zijn echter weinig significante verbanden uit de regressie analyses naar voren gekomen. Ondanks de weinige significante variabelen kunnen we wel stellen dat de *sense of place* een breed gedragen gevoel is onder de respondenten; het is niet onder invloed van bepaalde factoren. Interessant daarnaast, is dat bij de regressieanalyse met *sense of place* als afhankelijke variabele de variabele reactionaire *sense of place* significant was. Bij de regressieanalyse waarbij reactionaire *sense of place* als afhankelijke variabele is genomen was juist de *sense of place* significant. Dit bewijst dat de dialectische relatie tussen de twee begrippen, vergelijkbaar zoals Gibson (1982) die heeft gesteld, empirisch bewezen is.

Een ander model dat empirisch bewezen is in deze regressieanalyse is het unidimensionale model van Jorgensen & Stedman (2001). Uit de resultaten kwam naar voren dat er géén van de *subelementen* significant van invloed is op reactionaire *sense of place*. De algehele variabele *sense of place* deed dat daarentegen wel.

Bij de regressieanalyse waar *place identity* als afhankelijke variabele is genomen, is er wederom slechts één variabele significant. In dit geval is dat de variabele wijkidentiteit. Interessant is dat wanneer iemand de wijk dus ziet als een Molukse wijk, dat deze persoon dan ook haar identiteit ontleent aan de wijk. Hieruit is nogmaals het belang van de Molukse wijk voor de (Molukse) identiteit gesteld. Dit was al eerder door De Vries (2014) en Rinsampessy (1992) gesteld en is ook in de krantenartikelen van de introductie naar voren gekomen.

6. Conclusie & discussie

In deze scriptie is gekeken naar de volgende onderzoeksvraag:

“In hoeverre is er sprake van een reactionaire sense of place onder de bewoners van de Molukse wijk in Bovensmilde?”

Onder deze hoofdvraag zullen de volgende deelvragen worden behandeld:

1. Wat is de identiteit van de bewoners in de Molukse wijk van Bovensmilde?
2. In hoeverre wordt er vanuit de bewoners van de Molukse wijk een Molukse identiteit toegekend aan de Molukse wijk in Bovensmilde?
3. Wat is de *sense of place* van de inwoners van de Molukse wijk in Bovensmilde?
4. Welke factoren zijn van invloed op de *sense of place* van de inwoners van de Molukse wijk in Bovensmilde?

Aan de hand van een kwantitatief verkennend onderzoek is getracht op deze vraag een antwoord te geven. Allereerst zullen de bevindingen worden behandeld. Deze bevindingen zullen per deelvraag worden gepresenteerd. Daarna zal een overkoepelende conclusie worden gepresenteerd. Tenslotte zal worden afgesloten met een discussie.

6.1. Identiteit van de groep

De eerste deelvraag die is gesteld gaat in op de identiteit van de bewoners van de Molukse wijk. Uit de beschrijvende resultaten kwam naar voren dat circa 80% van de respondenten een Molukse achtergrond heeft. Bijna 70% van de respondenten heeft zelfs twee Molukse ouders. Bovendien is het interessant dat de Molukse identificatie van de respondenten significant hoger ligt dan de Nederlandse identificatie. De Nederlandse identificatie vraag is bovendien beduidend minder vaak ingevuld.

Tot slot is het opvallend dat bijna 90% een groot deel van de wijkbewoners kent. De gemeenschappelijke deler is een gedeeld verleden in het woonoord Schattenberg, waarin veel eenheid was (Neuteboom & Straver, 1990). Uiteindelijk zijn de bewoners van Schattenberg gaan wonen in verschillende Molukse wijken uitgesorteerd op kerkelijke/politieke overtuiging ('t Hart, 1968). Dit doet denken dat er in Bovensmilde een sterke eenheid is; toch kunnen daar kanttekeningen bij geplaatst worden. M. Hully en S. Pormes (persoonlijke communicatie, 31-08-2017; 20-03-2017) geven aan dat er op wijkniveau veel verdeeldheid heerst over bijvoorbeeld de huisvestingssituatie of het nieuwe buurthuis.

6.2. Identiteit van de wijk

De tweede deelvraag ging in op de identiteit van de wijk die wordt toegekend vanuit de wijkbewoners aan de Molukse wijk. De variabele wijkidentiteit onderzocht de koppeling die de bewoners maken tussen de wijk en het (veronderstelde) Molukse karakter. Op schaal van 1 tot 5 kwam er een zeer hoog gemiddelde uit van 4,30. Dit betekent dat de wijk zeer sterk gekoppeld wordt aan de Molukse groep. Dit idee kan worden gelinkt aan het feit dat culturen worden ‘gelandschaft’ (Hall, 1995). En in het verlengde daarvan dat *storytelling* wordt ingezet om het verhaal over de plek duidelijk te maken (Oakes & Price, 1998).

Gedurende eigen observaties zag ik symbolen zoals de Molukse vlag die in mijn ogen dit Molukse karakter versterken.

Beleidsmatig wordt de wijk ook als aparte entiteit beschouwd, zo hanteert ook woningcorporatie Actium speciale voorrangregels voor personen met een Molukse achtergrond (M. van Dijk, persoonlijke communicatie, 27-09-2016). Ondanks deze voorrangregelingen kunnen we spreken van een wijk die in transitie is. Er wonen een aantal gezinnen van niet-Molukse afkomst. Verder zijn enkele huurhuizen nu koopwoningen geworden.

6.3. Sense of place

De derde deelvraag van dit onderzoek ging op het concept *sense of place*. De totale score op *sense of place* is 3,77 op schaal van 1 tot 5. Met dit cijfer kan gesteld worden dat er een overwegend positieve *sense of place* is onder de bewoners van de Molukse wijk. In dit onderzoek is *sense of place* als variabele opgebouwd uit een aantal *subvariabelen*, te weten *place attachment*, *place dependence*, *place identity*. Er is ook gekeken naar de uitkomsten per *subvariabele*. Hierbij kwam de *place identity* met een gemiddelde van 3,95 (op schaal van 1 tot 5) als hoogste resultaat naar voren. Dit ligt in lijn met eerdere onderzoeken (Rinsampessy, 1992; de Vries, 2014), waarin werd gesteld dat de Molukse wijk wordt gezien als plek die belangrijk is voor de Molukse identiteit. Uit dit onderzoek kwam *place dependence* daarentegen juist met een (kritiek) laag gemiddelde naar voren. Een lage *place dependence* kan er mee te maken hebben dat tijd-ruimte patronen de wijk overstijgen, waardoor men niet afhankelijk is van de wijk.

6.4. Factoren van invloed op de sense of place

Hoewel er in de literatuur vele variabelen naar voren zijn gekomen die invloed zouden hebben op *sense of place* of een van haar *subvariabelen*, zijn er uit de analyses vrij weinig variabelen als significant gebleken. Op de algehele variabele *sense of place* is de enige significant gevonden variabele de reactionaire *sense of place*. Hieruit kan geredeneerd worden dat er behalve een persoons reactionaire *sense of place* geen specifieke factoren zijn waaruit *sense of place* kan worden verklaard.

Bij de regressieanalyses, waarbij de *subelementen* van *sense of place* waren ingesteld als afhankelijke variabele was er ook weinig significant. Wanneer *place identity* als afhankelijke variabele werd genomen was de variabele wijkidentiteit significant. Dit is conform de literatuur: een plek faciliteert sociale relaties en groepsidentiteit, maar ook de constructie van een collectieve betekenis wat gebeurd langs etnische/klasse lijnen (Scannel & Gifford, 2010, Blokland, 2009). Wanneer *place dependence* als afhankelijke variabele ingesteld was, kwam de dummyvariabele ‘allebei de ouders’ met een negatief significant verband naar voren wel weer een interessante uitkomst. Wellicht dat deze personen relatief gezien meer ambitie hebben dan hun ouders en weg willen trekken voor banen/studies. Toch kunnen we gezien de lage Cronbach's *alpha* de uitkomsten bij de regressieanalyse helaas niet met zekerheid als valide aannemen en daarom blijft het gissen of dit verband klopt.

6.5. Reactionaire sense of place

In het verleden zijn er in de Molukse wijk van Bovensmilde al eens ruiten ingegooid (Bolhuis, 2000), en zijn er muren beklad met leuzen die de plek indirect claimde (Inlichtingendienst, 1980). In hoeverre kan er echter gesproken worden over een reactionaire *sense of place* onder de bewoners?

De score op de variabele *sense of place* is 3,30. Op schaal van 1 tot 5 is dit vrijwel gemiddeld, waardoor er sprake is van een gemiddelde reactionaire *sense of place*.

Toch kunnen verschillende scores worden geconstateerd per stelling. Zo scoorde de stelling over exclusiviteit van de wijk relatief hoog. Dit is in lijn met eerder gevonden literatuur waarin ook de wijkexclusiviteit naar voren kwam (Rinsampessy, 2013).

Eerder werd al verteld dat empirisch is uitgewezen dat reactionaire *sense of place* invloed heeft op *sense of place*. Het is daarnaast ook empirisch gebleken dat *sense of place* invloed heeft op reactionaire *sense of place*. Dit betekent dat de dialectische relatie, zoals gesteld door Gibson (1982), in dit onderzoek is bevestigd. Verder kunnen we uit de regressieanalyses ook concluderen dat het unidimensionale model van Jorgensen & Stedman (2001) empirisch is bewezen. Dit betekent dat de *subvariabelen* van *sense of place* geen invloed uitoefenen wanneer *sense of place* als onafhankelijke variabele wordt ingezet.

6.6. Overkoepelende conclusie

Plaatsbinding wordt vaak als iets positiefs gezien. In het theoretisch kader is echter gebleken dat plaatsbinding zich ook kan uiten in een exclusieve houding. Wanneer er een defensief karakter is, is er sprake van een reactionaire *sense of place* (Massey, 1991). Plaatsbinding kan ons meer leren over hoe bewoners zich mogelijk defensief opstellen tegenover anderen.

Uit de resultaten kunnen we opmaken dat er wel een reactionaire *sense of place* is; maar dat deze niet sterk leeft onder de respondenten. Hoewel we ons af kunnen vragen in hoeverre de stellingen van de variabele reactionaire *sense of place* doeltreffend genoeg zijn geweest om de variabele op een adequate manier te meten, heeft het nieuw licht geworpen op de discussie. We kunnen beweren dat de Molukse gemeenschap géén gemeenschap is die louter exclusief denkt, zoals vaak in de media naar voren wordt gebracht. Toch kunnen we ook naar voren brengen dat er géén demografische variabelen naar voren zijn gekomen die van invloed zijn op een de *sense of place*/reactionaire *sense of place* van een respondent. Daarmee kunnen we stellen dat in dit geval beide houdingen een breed gedragen gevoel zijn; zij zijn niet specifiek voor bepaalde groepen.

Dit onderzoek is in het licht van de generalisatie van minderheden dan ook belangrijk geweest. Het heeft een maatschappelijke relevantie, omdat een minderheidsgroep *empowered* is. In het bijzonder de Molukse wijkgemeenschap van Bovensmilde, waar ook nog eens wetenschappelijk vrij weinig bekend over was. Hoewel er enkele interessante resultaten uit dit onderzoek zijn gekomen, laat het onderzoek ons ook met veel vragen achter. Daarnaast moeten we ook kritisch blijven op de resultaten. Er zal dan ook nu een stuk discussie volgen.

6.7. Discussie

6.7.1. Reflectie op de methoden

Wat betreft de methode zijn er verschillende punten van kritiek te geven. In deze scriptie is het belang van een kwantitatieve methode, met nadruk op de stellingen van Jorgensen & Stedman (2001) als meest adequaat gepresenteerd.

De stellingen van Jorgensen & Stedman (2001) zijn bij nader inzien echter niet de beste manier om *sense of place* binnen een Molukse wijk te meten. Bij de Molukse wijk is *place dependence* minder relevant gezien tijd-ruimte patronen die de wijk overstijgen. Hierdoor komt *sense of place* als algehele variabele zoals Jorgensen & Stedman (2001) deze voor zich zien niet perfect tot zijn recht.

Bovendien is *sense of place* een concept dat wellicht ook een kwalitatieve aanpak gedeelte behoeft. *Sense of place* is bij dit onderzoek beschouwd als een concept wat ingaat op een houding. De bij een houding behorende meningen en overtuigingen zouden wellicht beter tot zijn recht kunnen komen wanneer een kwalitatieve onderzoeksmethode wordt ingesteld. In eerste instantie had ik voor dit onderzoek een kwalitatieve methode in gedachten, in de vorm van een (aanvullende) focusgroep. Hiervoor kreeg elke respondent de optie om naast de vragenlijst ook mee te doen aan een focusgroep. Helaas kwamen er weinig reacties binnen. Op de (meermaals) verstuurde e-mails naar eventuele focusgroep participanten werd ook nauwelijks gereageerd. Tot slot heb ik geprobeerd via mijn *gatekeepers* een focusgroep op te zetten, maar ook dit liep stroef. Hierdoor heb ik besloten het opzetten van een focusgroep te beëindigen. Toch moet niet vergeten worden dat dit een verkennend onderzoek is geweest.

Het houden van een kwalitatief onderzoek is een taak voor een volgende onderzoeker. Middels een kwalitatief onderzoek zou bijvoorbeeld meer duidelijkheid geschept kunnen worden over de houding van bewoners. Er zou meer diepgang gegeven kunnen worden aan reactionaire *sense of place*, maar wellicht ook op het concept *defense of place* (acties om een plek te beschermen) (Gibson, 1982).

6.7.2. Reflectie op de vragenlijst

Op de vragenlijst zijn er ook een aantal kritiekpunten. Een aantal vragen van de vragenlijst functioneerden niet naar behoren.

Ten eerste functioneerde de vraag of mensen hun wijk konden tekenen niet. Deze werd vaak leeg gelaten of niet goed begrepen (de woningen werd dan bijvoorbeeld omcirkeld). De bijbehorende vraag ‘hoe noemt u uw buurt’ had beter kunnen worden gesteld als; ‘wat voor benaming geeft u uw buurt’. Deze verandering stel ik voor, omdat mensen nu bij deze vraag adjectieven als ‘rustig’ hadden opgeschreven.

Ten tweede had ik moeten verzoeken om mensen met blokletters antwoorden zouden willen invullen. Voornamelijk bij het lezen van de e-mailadressen was het moeilijk te ontcijferen, resulterend in het verlies van gegevens.

Ten derde zijn er aantal vragen die ik anders had moeten formuleren. Zo sluiten de vragen ‘De komst van niet-Molukkers zie ik als een aantasting van mijn woonwijk’ en ‘De komst van Nederlanders zie ik als een aantasting van mijn woonwijk’ sluiten elkaar niet uit. Hier had beter over nagedacht kunnen worden. Daarnaast is wellicht het woord ‘aantasting’ niet hetzelfde geïnterpreteerd.

Bij de vraag hoeveel mensen ken u in uw wijk; was de antwoordcategorie te klein. Beter was geweest wanneer de volgende vijf opties zouden worden gepresenteerd: niemand, een klein deel, de helft/gemiddeld, een groot deel, iedereen.

Daarnaast was mijn methode van dataverzameling ook niet de meest praktische. Voor dit onderzoek had ik bedacht dat ik langs alle deuren zou lopen om de vragenlijsten weer op te halen. Deze methode werkt zeer effectief, maar is zeer tijdrovend. Het instellen van een inleverpunt was praktischer geweest.

6.7.3. Reflecties op het onderzoek in het algemeen

Dit onderzoek had ik achteraf gezien anders kunnen aanpakken.

Ten eerste had ik mijzelf beter moeten introduceren in de gemeenschap. Nu stormde ik als een tornado de gemeenschap binnen; niet prettig voor de respondenten, maar ook niet voor mijzelf als onderzoeker. Bovendien heb ik op deze manier mijn onafhankelijke positie niet goed tot zijn recht doen laten komen. Enige momenten bestond er dan ook argwaan vanuit de respondenten. Met het oog op de, op dit moment gaande, rechtszaken rondom de treinkapingen is het extra belangrijk geweest om duidelijk te maken dat er geen dubbele

betekeningen achter het onderzoek zaten. Achteraf gezien realiseer ik me dat reactionaire *sense of place* op de rand lag tussen een te beladen onderwerp of een meetbaar concept. Ik realiseer me dat Bovensmilde een beladen geschiedenis heeft en dat dit invloed heeft op de manier hoe de relatie is tussen onderzoeker en respondent: deze relatie heb ik als enigszins afstandelijk ervaren.

Nogmaals wil ik het belang benadrukken om een goede introductie te doen bij de onderzoekspopulatie en het belang van een sterke onafhankelijke positie innemen. Tevens moet je sterk verwoorden waarom juist een dergelijk onderzoek iets positiefs kan betekenen voor de respondenten. Op deze manier zou je wellicht een thema als reactionaire *sense of place* onderzoeken.

Ten tweede is het Molukse perspectief een perspectief dat verschillend is met een Nederlands perspectief. Zo bestaan er andere ideeën bij het concept familie. In het hoofdstuk 4.3.2. wat inging op de *case* selectie gaf ik een van mijn criteria 'het niet aanwezig zijn van directe familie'. Oma Sofie, waar ik bij verbleef, is weliswaar geen -directe- familie, maar het blijft familie. Eerder al beschreef ik de argwaan die bestond tegenover mijn onderzoek. Vanuit een hiërarchisch perspectief worden kritische vragen eerder aan oudere personen van een familie gesteld. Hoewel ik bij alle respondenten mijn eigen contactgegevens heb achtergelaten, betekende dit in praktijk dat oma Sofie eerder werd benaderd dan ikzelf.

Tot slot moet worden opgemerkt dat ikzelf als onderzoeker *biased* ben. Elke individu heeft een eigen blik op de (sociale) wereld. Er zou een impliciete sturende werking binnen deze scriptie kunnen zijn geweest. De manier waarop ik de resultaten heb proberen te verklaren, zijn geschreven door een persoon met een bepaalde visie op het fenomeen.

Een andere vorm van (negatieve) invloed op het onderzoek is mijn tijdsplanning geweest. Mijn perfectionisme en twijfels gingen samen met een soms lage discipline. Dit kan invloed hebben gehad op de interne validiteit van het onderzoek, maar ook de scherpte van de analyse. Kritisch blijven op de resultaten is dan ook van belang.

6.8. Aanbevelingen

Dit onderzoek heeft nieuwe vragen opgeroepen. Interessant waren enkele reacties op in het bijzonder de volgende twee stellingen.

Ten eerste riep de stelling 'Ik zie mijn woonwijk als een Molukse wijk' riep al veel vraagtekens op bij respondenten. Door respondenten werd er vaak naar gerefereerd dat de wijk voorheen Moluks was, maar dat er nu 'anderen wonen'. Het blijkt dat er in Bovensmilde veel verdeeldheid is, maar hoe kan de wijk dan toch nog aantrekkelijk blijven voor haar huidige bewoners?

Ten tweede gaven veel respondenten aan dat ze vrijwel iedereen in de wijk kenden, behalve de gezinnen met een niet-Molukse achtergrond. Ondanks dat de respondenten vrijwel iedereen in de wijk kennen, beschouwen ze niet iedereen als vrienden. Een mogelijk vervolgonderzoek zou sociale dynamieken binnen de wijk kunnen bestuderen.

Nu er resultaten bekend zijn over de (reactionaire) *sense of place*, is het interessant om in de toekomst een vergelijkbaar onderzoek te doen in een andere Molukse wijk. Wellicht dat er een wijk kan worden gekozen met een andere politieke- religieuze overtuiging. Een ander criterium om mee te vergelijken is wanneer er nog geen 'nieuwkomers' in de wijk zijn komen wonen.

In het vervolg is het handig om van tevoren goed na te denken over de locatie waar je je onderzoek uitvoert. Bovensmilde is een zeer beladen plek. Daarnaast kunnen tradities je ook in de weg lopen. Tijdens mijn veldwerkperiode waren bijvoorbeeld voorbereidingen voor een grote belijdenis volop ingang. Respondenten kunnen dan niet gehinderd worden. Je goed van tevoren in lezen over je *case* is dus sterk aan te raden.

7.Literatuurlijst

7.1.Archiefstukken

Burgemeester & Wethouders Gemeente Smilde (1979). Accomodatie t.b.v. de Molukse gemeenschap. Door: Gemeente Smilde (Datum: 22 maart 1979). In: Secretariearchief van de gemeente Smilde 1913 - 1993. Inv. nr; 1877. Beilen: Gemeentearchief Midden-Drenthe.

Brouwer, F.G. (1977). Voorzieningen t.b.v. Zuidmolukse jongeren (Datum: 30 november 1977). In: Secretariearchief van de gemeente Smilde 1913 - 1993. Inv. nr; 1877. Beilen: Gemeentearchief Midden-Drenthe.

Geersing, J. (1969). De komst van ongeveer 100 Ambonese gezinnen in Bovensmilde. J Geersing (Datum: 11 april 1969). In: Secretariearchief van de gemeente Smilde 1913 - 1993. Inv. nr; 1285. Beilen: Gemeentearchief Midden-Drenthe.

Gemeente Smilde (1971). Memorandum inzake de ontwikkeling van het beleid ten aanzien van de Ambonezen (geen datum). In: Secretariearchief van de gemeente Smilde 1913 - 1993. Inv. nr; 1285. Beilen: Gemeentearchief Midden-Drenthe.

Gemeente Smilde (z.j.). Korte beschrijving van (de Molukse wijk in) Bovensmilde, ten behoeve van het initiatief MOLUKS WIJKHUIS. In: Secretariearchief van de gemeente Smilde 1913 - 1993. Inv. nr; 1285. Beilen: Gemeentearchief Midden-Drenthe.

'Hart, 't, W.A.H (1967). Ontruiming Ambonezen-kamp Schattenberg (Datum: 20 juni. 1967). In: Secretariearchief van de gemeente Smilde 1913 - 1993. Inv. nr; 1285. Beilen: Gemeentearchief Midden-Drenthe.

Hart, 't, W.A.H (1967a). Ontruiming Ambonezen-kamp Schattenberg (Datum: 5 juni. 1967). In: Secretariearchief van de gemeente Smilde 1913 - 1993. Inv. nr; 1285. Beilen: Gemeentearchief Midden-Drenthe.

'Hart, 't, W.A.H (1968). Ontruiming Ambonezenkamp Schattenberg (Datum: 26 november 1968). In: Secretariearchief van de gemeente Smilde 1913 - 1993. Inv. nr; 1285. Beilen: Gemeentearchief Midden-Drenthe.

7.2.Boeken/Artikelen/Documentaires/Webpagina's:

Agnew, J. A. (1987). *Place and Politics: The Geographical Mediation of State and Society*. Boston: Allen & Unwin.

Andere Tijden (2000). *Molukse gijzeling in Assen*. Andere Tijden: 30-11-2000. Geraadpleegd op 05-09-2017, via: <https://anderetijden.nl/programma/1/Andere-Tijden/aflevering/630/Molukse-gijzeling-in-Assen> Hilversum: Andere Tijden.

- Anton, C. E., & Lawrence, C. (2014). Home is where the heart is: The effect of place of residence on place attachment and community participation. *Journal of Environmental Psychology*, 40, pp. 451-461.
- Adriaanse, C. C. M. (2007). Measuring residential satisfaction: a residential environmental satisfaction scale (RESS). *Journal of housing and the built environment*, 22(3), 287-304.
- Amnesty International (w.y.). Staatslozen, statelozen. Geraadpleegd op 24-04-2016, via <https://www.amnesty.nl/mensenrechten/encyclopedie/staatslozen-statelozen> Amsterdam: Amnesty International.
- Barth, F. (1998). *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Long Grove: Waveland Press.
- Beets, G., Walhout, E., & Koesoebjono, S. (2002). Demografische ontwikkeling van de Molukse bevolkingsgroep in Nederland. *Maandstatistiek van de Bevolking*, 50(6), pp. 13-17.
- Blokland, T. (2009). Celebrating local histories and defining neighbourhood communities: Place-making in a gentrified neighbourhood. *Urban studies*, 46(8), pp. 1593-1610.
- Bolhuis, D., van. (2000) Onrust over verkoop woningen Molukse wijk in Bovensmilde. *Dagblad van het Noorden*, 02-09-2000.
- Bovensmildeonline (z.j.). *Historie*. www.bovensmildeonline.nl/index.php/historie (geraadpleegd: 10-08-2017).
- Brown, B., Perkins, D. D., & Brown, G. (2003). Place attachment in a revitalizing neighborhood: Individual and block levels of analysis. *Journal of environmental psychology*, 23(3), pp. 259-271.
- Bryman, A. (2008). *Social Research Methods: third edition*. Oxford: University Press.
- BügelHajema Adviseurs (2003). *Visiedocument voor behoud/herstructurering van de Molukse wijk te Bovensmilde*. Leeuwarden: BügelHajema Adviseurs.
- Calseijde, van, de, S. en Leur, de, W. (1997) *Wij zijn de geschiedenis van Nederland. Molukse jongeren en identiteit in de multi-etnische samenleving*. Utrecht: Forum.
- Castels, S., & Miller, M. J. (2003). *The age of migration*. New York: Palgrave Macmillan.
- CBS (2016). *Jaarrapport Integratie 2016*. Den Haag: CBS.
- CBS (2017). *Standaard onderwijsindeling 2016: Editie 2016/'17*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Coulton, C., Theodos, B., & Turner, M. A. (2012). Residential mobility and neighborhood change: real neighborhoods under the microscope. *Cityscape*, 14(3), pp. 55-89.
- Cresswell, T. (2014). *Place: An Introduction*. New York: John Wiley & Sons.

- Devine-Wright, P. (2009). Rethinking NIMBYism: The role of place attachment and place identity in explaining place-protective action. *Journal of community & applied social psychology, 19*(6), pp. 426-441.
- Fisher, S. (1989). *Homesickness, cognition, and health*. East Sussex, U.K.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Forum (2011). *Molukkers in Nederland*. Rotterdam: Forum.
- Fried, M. (2000). Continuities and discontinuities of place. *Journal of environmental psychology, 20*(3), pp. 193-205.
- Gibson, S. D. S. (1982). *Sense of place-defense of place: a case study of the Toronto Island* (pp. 4584-4584). University of Toronto.
- Gupta, A., & Ferguson, J. (1992). Beyond “culture”: Space, identity, and the politics of difference. *Cultural anthropology, 7*(1), pp. 6-23.
- Gupta, A., & Ferguson, J. (1997). *Culture, power, place: Explorations in critical anthropology*. duke University press.
- De Gelderlander (2015). Leegstaand huis in Molukse buurt Nijmegen beklad. *De Gelderlander, 07-08-2015*.
- Elt, den. G. (2014). Molukse wijken bewaken de identiteit. Geraadpleegd op 10-04-2016, via: <https://www.nu.nl/weekend/3945847/molukse-wijken-bewaken-identiteit-.html>
- Gemeente Midden-Drenthe (2017). Aantal inwoners per dorp of buurt over de periode 1998 - 2017. Geraadpleegd op 8-6-2017, via: <https://www.middendrenthe.nl/website/document/docnr/2291870>
- Garderen, van. F. (2002). Molukse wijk in uitverkoop. *Dagblad van het Noorden*. 10 januari 2002.
- Hay, R. (1986). *An investigation of sense of place: A case study in the Cowichan Valley, British Columbia*. Victoria: University of Victoria.
- Hay, R. (1998). Sense of place in developmental context. *Journal of environmental psychology, 18*(1), pp. 5-29.
- Hall, S. (1995). New cultures for old (pp. 175-213), in: Massey, D. Pat, Jess (eds.) *A Place in the World*. New York: Oxford University Press.
- Harten, van, D. (2003). Ambonwijk verloedert maar wil Moluks blijven. *De Volkskrant, 29-07-2003*.
- Hennink, M., I. Hutter & Bailey, A. (2011). *Qualitative Research Methods*. London: Sage.
- Hidalgo, M. C., & Hernandez, B. (2001). Place attachment: Conceptual and empirical questions. *Journal of environmental psychology, 21*(3), pp. 273-281.

Hoven, van, B. & Meijering, L.B. (2011). *On the ground. Thinking through the production of knowledge*. In: Cloke, P., del Casino, V., Panelli, R., Thomas, M. (eds), *A companion to social geography*. Blackwell Publishers: Malden, pp. 161-180.

Inlichtingendiensten (1980). *12 Ambonese woonoorden Bovensmilde*. Geraadpleegd op 17 Oktober 2017, via: <http://www.inlichtingendiensten.nl/groepen/moluks12.pdf>

Jorgensen, B. S., & Stedman, R. C. (2001). Sense of place as an attitude: Lakeshore owners attitudes toward their properties. *Journal of environmental psychology*, 21(3), pp. 233-24 8.

Jorgensen, B. S., & Stedman, R. C. (2006). A comparative analysis of predictors of sense of place dimensions: Attachment to, dependence on, and identification with lakeshore properties. *Journal of environmental management*, 79(3), pp. 316-327.

Jorgensen, B. S. (2010). Subjective mapping methodologies for incorporating spatial variation in research on social capital and sense of place. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 101(5), pp. 554-567.

Keij, I. (2000). Standaarddefinitie allochtonen [Standard definition immigrants]. *Hoe doet het CBS dat nu?* [How does Statistics Netherlands do this?], 10, pp. 24-25.

Kintrea, K., Bannister, J., & Pickering, J. (2010). Territoriality and disadvantage among young people: an exploratory study of six British neighbourhoods. *Journal of housing and the built environment*, 25(4), pp. 447-465.

Kyle, G., Graefe, A., Manning, R., Bacon, J. (2004). Effects of place attachment on users' perceptions of social and environmental conditions in a natural setting. *Journal of Environmental Psychology*, 24(2), pp. 213-225.

Lewicka, M. (2010). What makes neighborhood different from home and city? Effects of place scale on place attachment. *Journal of Environmental Psychology*, 30(1), pp. 35-51.

Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years?. *Journal of environmental psychology*, 31(3), pp. 207-230.

Low, S. M. (1992). Symbolic Ties That Bind. pp 165 - 185, in: Altman, I., & S. M. Low (1992). *Place attachment*. New York: Plenum Press.

Luyendijk, W. (2014). De wijk blijft voor Molukkers -nog even dan. *Nrc*, 03-12-2014.

Malukubovensmilde.nl (z.j.). *Molo-Oekoe*. Geraadpleegd op 10-05-2017, via: www.malukubovensmilde.nl/molooekoe.html

Massey, D. (1991). A global sense of place (pp. 24-29). in: *Marxism Today* (Juni 1991).

Massey, D. (1994). A global sense of place, pp. 146 – 156, in: Massey, D. (1994). *Space Place and Gender*. Cambridge: Polity Press.

Massey, D. (1995). Places and their pasts. In *History workshop journal* (No. 39, pp. 182-192). Oxford University Press.

- Malkki, L. (1992). National geographic: the rooting of peoples and the territorialization of national identity among scholars and refugees. *Cultural anthropology*, 7(1), pp. 24-44.
- May, J. (1996). Globalization and the politics of place: place and identity in an inner London neighbourhood. *Transactions of the institute of British geographers*, new series, 21(1), pp. 194-215.
- Morley, D., & Robins, K. (1993). No place like "Heimat": images of home (land), pp. 85-104, in: Morley, D., & Robins, K. (1995). *Spaces of Identity: Global Media, Electronic Landscapes, and Cultural Boundaries*. London: Routledge.
- Mulder, D., Martin, J., Abuys, G. (2002). *Groeten uit Schattenberg: Molukkers in kamp Westerbork, 1951 - 1970*. Assen: van Gorcum.
- Neuteboom, J. & Straver, H. (1990). *Er zijn zoveel dingen gebeurd...: een geschiedenis van het woonoord Schattenberg*. Assen: Samenwerkingsverband Bikultureel Onderwijs.
- Nationaal archief (z.j.). Literatuur woonoorden. Geraadpleegd op 15-10-2017 via: www.gahetna.nl/collectie/index/nt00336/achtergrond/tijdelijk-naar-nederland/literatuur-woonoorden
- NOS, (2016). *NOS 65 Jaar Molukkers in Nederland. Molukken en Nederland: een jarenlange geschiedenis*. Geraadpleegd op 12-05-2016, via: <http://www.2doc.nl/documentaires/series/2doc/2016/maart/molukkers65jaarinnederland.html>
- Norusis, M. (2008). *SPSS 16.0 statistical procedures companion*. New Jersey: Prentice Hall Press.
- Nussy, J. (2014). *Orang Maluku di tanah Belanda / Molukkers in Nederland: Een onderzoek naar Molukse identiteitsbeleving onder 3e generatie Molukse jongeren in Assen*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Oakes, T.S., Price, P.L. (2008). *The Cultural Geography Reader*. Oxon: Routledge.
- Otter, B. (2014). Zorgen over toekomst Molukse wijk. *Dagblad van het Noorden*, 12 november 2014.
- Ouweneel, M. D. (2011). *Het belang van de Molukse wijk in Nederland*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Pels, T.V.M. (1979). *Molukkers in Nederland: het overheidsbeleid 1951-1978*. Amsterdam: Raad voor de Jeugdvorming.
- Paasi, A. (2001). Europe as a social process and discourse: considerations of place, boundaries and identity. *European urban and regional studies*, 8(1), pp. 7-28.
- Pietersen, R. (2010). De Molukse frustratie. *Trouw (De Verdieping)*, 06-01-2010.

- Peters, M. (2015). *Molukkers en Nederlanders: Een eeuwenlange band*. Geraadpleegd op 10-02-2015, via: www.npogeschiedenis.nl/nieuws/2015/november/Geschiedenis-Molukken-Nederland.html Hilversum: NPO Geschiedenis.
- Post, S. (2001). *Anak mas, Gouden kind: Molukkers in Nederland*. Leeuwarden: Uitgeverij Noordboek.
- PZC (2014). Woning in Molukse wijk Oost-Souburg beklad. *PZC*, 03-12-2014.
- Rijnks, R. H., & Strijker, D. (2013). Spatial effects on the image and identity of a rural area. *Journal of Environmental Psychology*, 36, pp. 103-111.
- Rinsampessy, E. (1975). *De Mogelijke gronden van agressie onder Molukse jongeren*. Utrecht: Pattimura.
- Rinsampessy, E. (1992). *Saudara Bersaudara: Molukse identiteit in processen van cultuurverandering*. Assen: van Gorcum.
- Rinsampessy, E. (2008). *Tussen Adat en integratie; vijf generaties Molukkers worstelen en dansen op de Nederlandse aarde*. Weemen: Haps.
- Rinsampessy, E. (2013). *Van barak tot hypotheekvilla: Revitalisering van Molukse wijken in Nederlandse multiculturele buurten*. Meppel: Ten Brink.
- Rivlin, L. G. (1987). The neighborhood, personal identity, and group affiliations (pp. 1-34), in: Altman, I. & Wandersman, A. (1987). *Neighborhood and community environments*. New York: Springer Publishing.
- Sack, R. D. (1993). The power of place and space. *Geographical Review*, 83(3), pp. 326-329.
- Said, S. (1978). Imaginative geography and its representations: orientalizing the oriental (pp. 49-72). in: Said, S. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon.
- Shamai, S. (1991). Sense of place: An empirical measurement. *Geoforum*, 22(3), 347-358.
- Sibley, D. (1995). Mapping the Pure and the Defiled (pp. 49-71), in: *Geographies of exclusion: Society and difference in the West*. East Sussex: Psychology Press.
- Slooten, van, E. (1997). *'Gewoon een Molukker': Molukse jongeren in Amsterdam over cultuur, school, werk en vrije tijd*. Amsterdam: Vrije Universiteit, Centrale Wetenschapswinkel.
- Smeets, H. en Steijlen, F. (2006). *In Nederland gebleven: De geschiedenis van Molukkers 1951-2006*. Amsterdam: Bakker.
- Steijlen, F. (1996). *RMS: van ideaal tot symbool: Moluks nationalisme in Nederland 1951-1994*. Amsterdam: Bushuis bibliotheek.

Tilburg University (z.j.). Interne consistentie - Cronbach's Alpha. Geraadpleegd op 29-08-2017, via: <https://www.tilburguniversity.edu/nl/studenten/studie/colleges/spsshelpdesk/edesk/cronbach.htm>

Trentelman, C. K. (2009). Place attachment and community attachment: A primer grounded in the lived experience of a community sociologist. *Society and Natural Resources*, 22(3), pp. 191-210.

Tomesen, R. (2010). Kom niet aan de Molukker; Molukkers 'Territoriumgevoel'. *De Pers*, 11-01-2010.

Veenman, J., & Jansma, L. G. (1978). Molukkers in Nederland: beleid en onderzoek. *Mens en Maatschappij*, 53(2), pp. 217-229.

Veenman, J., & Jansma, L.G. (1981). *Molukkers in Nederland: een probleeminventariserend onderzoek*. Deventer: Van Loghum Slaterus.

Veenman, J. (2001). *Molukse jongeren in Nederland: Integratie met de rem erop*. Assen: van Gorcum.

De Volkskrant (2014). Molukse bewoners Hoogeveen boos om komst niet Moluks gezien. *De Volkskrant*, 27-11-2014.

Voorwinde, C. (2000) Dari mana datang nona? : waar kom je vandaan meisje? : een onderzoek naar de etnische identiteit van de derde generatie Molukse vrouwen, Amsterdam: Bushuis.

Vries, de, H. (2014). De band is minder'. Molukse jongeren in Nederland. *Skript Historisch Tijdschrift*, 24(4), pp. 23-24.

Weetmeer Buurtinformatie (z.j.). *Buurtkompas: Midden-Drenthe; Bovensmilde-Centrum*. Geraadpleegd op 08-05-2017, via: www.weetmeer.nl/buurt/Midden-Drenthe/Bovensmilde-Centrum/17310700

Wijk, van, N. (1985). *Ambon of belanda?* Leiden: Rijksuniversiteit.

Wikipedia (2013). *detailkaart* (By User: Sadalmelik). Geraadpleegd op 16-10-2017, via: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Molukken>

Williams, D.R. & J.J. Vaske (2003), The measurement of place attachment: validity and generalizability of a psychometric approach. *Forest Science*, 49(6), pp. 830-840.

Yin, R. K. (2009). *Case Study Research: Design and Methods, Fourth Edition*. Los Angeles: Sage.

Zijp, L. (2009). *Moluks erfgoed in het Noorden*. Geraadpleegd op: 12-01-2016, via: http://www.noorderbreedte.nl/themas/architectuur_stedenbouw/moluks-erfgoed-in-het-noorden/ Groningen: Noorderbreedte.

8. Bijlagen

8.1. Bijlage 1: Informatieblad & Vragenlijst

Masterscriptie Joost Nussy

Beste lezer,

Mijn Masterscriptie voor de studie Culturele Geografie (Rijksuniversiteit Groningen) staat in het teken van de Molukse wijk in Bovensmilde. Ik ben hierbij benieuwd naar de binding die u heeft met de wijk waarin u woont.

Hopelijk kunt u mij hierbij helpen door een korte vragenlijst in te vullen. Deze vragenlijst gaat in op de volgende onderwerpen: uw binding met de wijk, de wijkidentiteit en wat achtergrondvragen over uzelf.

In de vragenlijst komen verschillende soorten vragen voor. Er zijn stellingen; kruis hierbij aan in hoeverre u het eens bent met de stellingen. Er zijn ja/nee vragen, open vragen en er is een tekenvraag.

Het invullen van de vragenlijst zal hooguit een paar minuten duren. Uw mening telt en daarom bestaat er geen goed- of fout antwoord. Tenslotte wil ik benadrukken dat deze vragenlijst 100% anoniem is.

Naast het invullen van deze vragenlijst, kunt u ook meedoen aan een groepsgebesprek. Bij interesse kunt u bij de laatste vraag van deze vragenlijst uw (email)adres en telefoonnummer achterlaten.

Uiteraard kunt u uw vragen altijd bij mij kwijt. Ik ben bereikbaar via 0637420373 en/of joostnussy@hotmail.com.

Alvast bedankt!

Met vriendelijke groet, Joost Nussy

NB. Dit informatieblad mag u zelf houden.

**rijksuniversiteit
groningen**

**faculteit ruimtelijke
wetenschappen**

Tesis Sardjana Joost Nussy

Para pembatja jang terhormat,

Tesis Sardjananja beta dalam pengadjian
Kebudajaan Geografi (Universitas Groningen)
diadakan dalam wijk Maluku Bovensmilde.

Beta ingin tahu ikatanja oom, tante, bg usi
dengan tempat tinggalnja oom,tante bg, usi.

Mudah-mudahan oom, tante, bg usi dapat
membantu beta dengan mengisi soal selidik
ini jang singkat. Dalam penjelidikan ada

beberapa titik jg beta ingin tahu: ikatannja para oom, tante, bg usi, identitas wijk
dan beberapa soal mengenai latar belakangnya oom,tante, bg ,usi.

Dalam penjelidikan ada rupa2 djenis soalan. Seumpamanja thesis atau penjataan2;
gariskanlah sedjauh mana oom, tante, bg usi bersetudju dengan kenjataan. Terdapat
soalan ja / tidak, soalan terbuka dan terdapat soalan untuk gambarkan sesuatu.

Mengisi soal selidik ini akan hanja mengambil beberapa minit.

Pandangan oom, tante, bg usi adalah penting dalam penjelidiki ini dan olehnja itu
tidak ada jawab yang baik atau salah. Pada achirnja beta mau sampaikan bahwa
pengisian penjelidikan ini adalah 100% tanpa nama.

Kalau oom, tante, bg usi ada pertanjaan tentu boleh ambil hubungan dengan beta,
melalui 0637420373 dan / atau joostnussy@hotmail.com.

Terima kasih!

Dengan hormat Joost Nussy

**rijksuniversiteit
groningen**

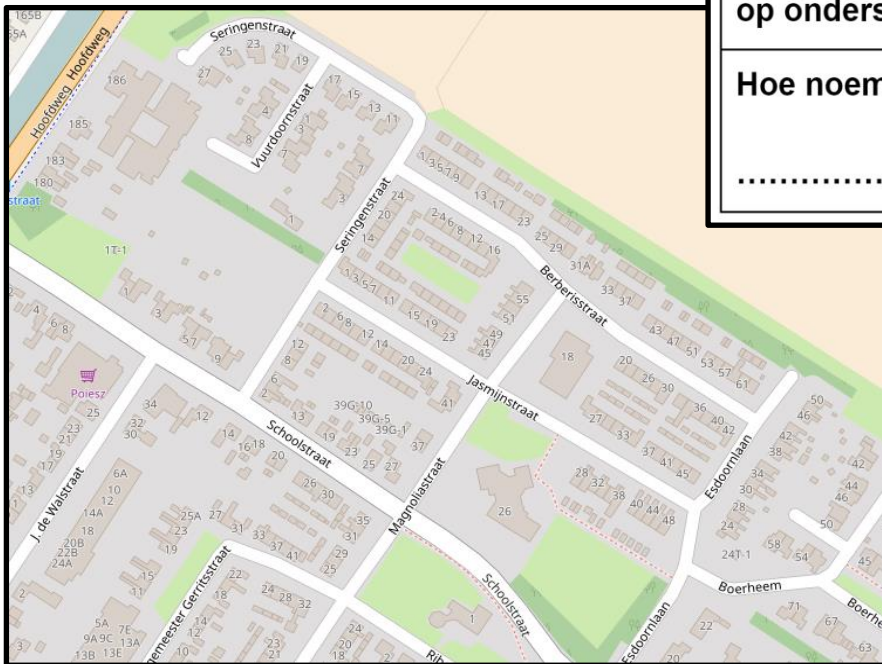
**faculteit ruimtelijke
wetenschappen**

Vragenlijst

Kunt u uw woonwijk tekenen op onderstaande kaart?

Hoe noemt u uw buurt?

.....

In hoeverre bent u het eens met onderstaande stellingen? (lopend van 1 = helemaal mee eens, tot 5 = helemaal mee oneens)>	1	2	3	4	5
Ik zie mijn woonwijk als een Molukse wijk					
Ik identificeer de Molukse wijk met Molukkers					
Ik voel dat ik echt mezelf kan zijn in mijn wijk					
Mijn wijk is de plek om dingen te doen waar ik het meeste plezier aan beleef					
Mijn wijk reflecteert het type persoon dat ik ben					
Ik voel me ontspannen wanneer ik in mijn wijk ben					
Ik voel me het gelukkigst wanneer ik in mijn wijk ben					
Ik mis mijn wijk als ik er te lang van weg ben					
Er zijn betere plekken om te zijn dan in mijn wijk					

In hoeverre bent u het eens met onderstaande stellingen? (lopend van 1 = helemaal mee eens, tot 5 = helemaal mee oneens)>	1	2	3	4	5
Zonder de Molukse wijk in Bovensmilde kan de Molukse groep niet voortbestaan					
De Molukse wijk van Bovensmilde is exclusief voor Molukkers					
De komst van niet-Molukkers zie ik als een aantasting van mijn woonwijk					
De komst van Nederlanders zie ik als een aantasting van mijn woonwijk					

Nu volgen er een aantal (open) vragen. Indien u de vragen niet kunt beantwoorden, kunt u een streepje zetten.	Antwoorden
Leeftijd:	
Gender(geslacht):	
Hoeveel jaar heeft u in totaal in uw leven in de Molukse wijk gewoond?	
Indien u een Molukse achtergrond heeft; vanaf welk(e) eiland(en) komt u/uw familie?	
Indien u een Molukse afkomst heeft; onder welke generatie plaatst u zich (waarbij de 1e generatie naar Nederland kwam, de 2e hier is geboren, en 3e daarop volgt):	
Hoeveel mensen kent u in uw wijk? Kies > 'niemand'/'een klein deel'/'een groot deel'	

Welke categorie past bij u?	Mijn ouders zijn allebei Moluks	Één van mijn ouders is Moluks, de ander is niet-Moluks	Ik val in geen van beide categoriën.
Kruis aan>			

Stellingen; in hoeverre bent u het eens? (lopend van 1 = helemaal mee eens, tot 5 = helemaal mee oneens)>	1	2	3	4	5
Ik identificeer mij als Molukker					
Ik identificeer mij als Nederlander					
Indien u zich met een andere (etnische) groep identificeert; welke is dit?					

Wat is uw hoogst genoten opleiding?	Geen	Lager onderwijs	VMBO	HAVO	VWO	MBO	HBO	WO
Kruis aan>								

Voor de onderstaande vragen kunt u 'ja'/'nee' aankruisen.	Ja	Nee
Ik woon in een huurhuis		
Ik woon in mijn ouderlijk huis		
Mijn ouderlijk huis staat in de Molukse wijk in Bovensmilde		
Het grootste deel van mijn familie woont in de Molukse wijk in Bovensmilde		
Het grootste deel van mijn vrienden woont in de Molukse wijk in Bovensmilde		

<p>Indien u geïnteresseerd bent om samen met andere wijkbewoners te praten over uw binding met de wijk? Vult u dan hieronder uw (e-mail)adres en telefoonnummer in:</p> <p>.....</p>
<p>Indien u geïnteresseerd bent om de resultaten van dit onderzoek in te zien, vult u dan hier uw (e-mail)adres en telefoonnummer in:</p> <p>.....</p>

-Hartelijk dank voor het invullen van de vragenlijst!

8.2.Bijlage 2: Poster

De komende tijd zal ik langs de deuren gaan in de Molukse wijk Bovensmilde met een vragenlijst voor afstudeeronderzoek vanuit de studie Culturele Geografie. Daarnaast zal er een groepsgesprek plaatsvinden. Mijn onderzoek gaat in op uw binding met uw wijk. Uw mening is belangrijk!

Voor vragen ben ik bereikbaar via joostnussy@hotmail.com óf 0637420373.

Geen interesse? U kunt zich dan afmelden door uw adres door te geven per mail/telefoon.

Tot snel! Groeten, Joost Nussy

Waktu2 jg akan datang beta akan mengundjungi wijk Maluku di Bovensmilde, dengan beberapa pertanyaan, untuk serjana beta dalam Kebudayaan Geografi.

Penjelikan ini adalah mengenai ikatan penduduk wijk dengan wijknja. Pandangan penduduk wijk adalah sangat penting.

Kalau oom, tante, bg usi ada pertanyaan tentu boleh ambil hubungan dengan beta, melalui 0637420373 dan / atau joostnussy@hotmail.com.

Djika oom, tante, bg usi tidak mau ambil bahagian dalam penjelidikan ini, oom tante, bg usi boleh hubungkan juga dengan beta.

Sampai bertemu,

Dengan hormat Joost Nussy.

8.3. Bijlage 3: Reclame via FC Amboina

The image shows a Facebook page for FC Amboina. The page header includes the name 'FC Amboina', a search bar, and navigation icons for 'Startpagina', 'Vrienden', 'Groepen', 'Pagina's', and 'Mensen'. The left sidebar contains the club's profile picture, name, and navigation options like 'Startpagina', 'Info', 'Foto's', 'Video's', 'Evenementen', 'Berichten', 'Community', and 'Een pagina maken'. The main content area features two posts from FC Amboina, both dated 28 February. The first post is a long text message in Dutch seeking help from the community regarding a thesis on geographical names in Bovensmilde. The second post is a shorter message asking for help with a research project on the Molukse wijk in Bovensmilde. The right sidebar contains several sections: 'Sportclub in Assen', 'Community' (with 421 likes and 417 followers), 'Info' (phone number 0592 354 701, website www.fcamboina.nl), 'Mensen vinden deze pagina's ook leuk' (listing S.V.Z., ACV VR1, and Futsal LTC Assen), 'Pagina's die deze pagina leuk vindt' (listing ditisassen, DZN Autodrome, and Bruna Nobellaa...), and a language selector (Nederlands, English (US), Deutsch, Frysk, Español).

FC Amboina
28 februari · €

Uiteraard hebben we het voorgaande bericht ook in het Maleis, Para pembatja jg terhomat, Beta ini Joost Nussy, saat ini beta ada dalam menyelesaikan tesis serdjananja beta dalam pengadjanan Kebudayaan Geografi Universitas Groningen. Penyelidikan ini adalah mengenai hubungannya penduduk wijk bovensmilde dengan wijknja. Untuk ini beta perluh bantuan oom, tante, bg dan usi. Untuk penyelidikan ini beta ingin mengetahui ikatanja Oom, tante, bg usi dengan wijk Maluku di Bovensmilde. Waktu2 jang akan datang beta akan mengudjungi wijk Bovensmilde, dengan permohonan untuk mengisi soal selidik ini. Penyelidikan ini di adalah untuk penduduk wijk berumur 16 tahun keatas. Disamping ini diadakan pertemuan golongan, dimana oom, tante, bg usi dapat berbitjara mengenai hubungan wijk dengan penduduk wijk jg lain. Jika oom, tante, bg usi ada keingingan untuk ambil bahagian dalam semua ini, harus ambil hubungan dengan beta melalui email atau telpon; 0637420373 dan / atau joostnussy@hotmail.com. Jika oom, tante, bg usi tidak mau ambil bahagian dalam penyelidikan ini, oom tante, bg usi boleh hubungkan djuga dengan beta. Sampai bertemu, Dengan hormat Joost Nussy

Leuk · Opmerking plaatsen · Delen

Jj en 1 andere persoon

Schrijf een opmerking...

FC Amboina
28 februari · €

Beste Amboina volgers, even aandacht voor onderstaande, Beste lezer, Mijn naam is Joost Nussy en op dit moment ben ik bezig met mijn afstudeeronderzoek voor de studie Culturele Geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Dit onderzoek gaat in op de binding die de bewoners van de Molukse wijk in Bovensmilde hebben met hun wijk. Hiervoor heb ik UW hulp nodig! Voor mijn onderzoek ben ik namelijk benieuwd hoe u, als bewoner van deze wijk, een binding heeft met deze Molukse wijk. De komende tijd zal ik daarom huis aan huis gaan om iedereen vanaf 16 jaar een vragenlijst te laten invullen. Verder zal er ook een groepsgesprek volgen, waarbij u met andere inwoners van de wijk in gesprek kunt gaan op uw binding met uw wijk. Bij interesse hiervoor, kunt u zich per email/telefoon opgeven bij mij. Ik ben bereikbaar via joostnussy@hotmail.com of 0637420373. Geen interesse? U kunt zich dan afmelden door uw adres door te geven per mail/telefoon. Hopelijk tot snel, Vriendelijke groet, Joost Nussy

Leuk · Opmerking plaatsen · Delen

Jj, David Kooistra en 1 andere persoon

Sportclub in Assen

Community · Alles weergeven

Je vrienden uitnodigen om deze pagina leuk te vinden

421 personen vinden dit leuk

417 mensen volgen dit

Info · Alles bekijken

0592 354 701

Geef doorgaans antwoord binnen één dag

Bericht sturen

www.fcamboina.nl

Sportclub

Mensen vinden deze pagina's ook leuk

S.V.Z. SVZ 1 · Amateursportteam · Vind ik leuk

ACV VR1 · Amateursportteam · Vind ik leuk

Futsal LTC Assen · Sportclub · Vind ik leuk

Pagina's die deze pagina leuk vindt

ditisassen · Vind ik leuk

DZN Autodrome · Vind ik leuk

Bruna Nobellaa... · Vind ik leuk

Nederlands · English (US) · Deutsch · Frysk · Español

Privacy · Gebruikvoorwaarden · Adverteren · Jouw advertentievoorkeuren · Cookies · Meer · Facebook © 2017

8.4.Bijlage 4: verwijderde variabele 1

Eilanden waar men historisch een band mee heeft.

Antwoord	Aantal	Procent
Ambon	26	24,3
Ambon, Haruku	3	2,8
Ambon, Saparua	6	5,6
Ambon, Ceram	2	1,9
Babar	1	0,9
Buru	1	0,9
Celebes	1	0,9
Ceram	2	1,9
Ceram, Haruku	1	0,9
Ceram, Saparua	2	1,9
Haruku	10	9,3
Haruku, Buru	1	0,9
Nusalaut	1	0,9
Saparua	24	22,4
Serua	3	2,8
NVT.	18	16,8
Missing	5	4,6
Totaal	107	100

8.5.Bijlage 5: verwijderde variabele 2

Identificatie met een andere (etnische) groep dan Molukkers en/of Nederlanders.

Antwoord	Aantal	Procent
Bosniërs	1	0,9
Indisch	2	1,9
Koerdisch	1	0,9
Maoris	1	0,9
Zuidwest Molukkers	1	0,9
Wereldburger/de Mens	3	2,7
Missing	97	90,7
Totaal	107	100

8.6. Bijlage 6: Multicollineariteitstabel

		SOP	PA	PD	PI	R SOP	WI	MI	NLI	Man	2EG	3EG
SOP	P	1	,927**	,745**	,908**	,390**	,298**	,251*	-.297**	0,104	0,068	-0,088
	Sig.		0	0	0	0	0,002	0,01	0,004	0,292	0,53	0,415
	N	107	107	107	107	107	107	104	92	104	87	87
PA	P	,927**	1	,510**	,799**	,372**	,296**	,256**	-.316**	,194*	0,076	-0,085
	Sig.	0		0	0	0	0,002	0,009	0,002	0,048	0,484	0,436
	N	107	107	107	107	107	107	104	92	104	87	87
PD	P	,745**	,510**	1	,548**	,223*	0,118	0,089	-0,059	-0,027	0,009	-0,044
	Sig.	0	0		0	0,021	0,224	0,367	0,577	0,786	0,932	0,686
	N	107	107	107	107	107	107	104	92	104	87	87
PI	P	,908**	,799**	,548**	1	,400**	,331**	,281**	-.357**	0,048	0,092	-0,108
	Sig.	0	0	0		0	0	0,004	0	0,625	0,395	0,319
	N	107	107	107	107	107	107	104	92	104	87	87
R SOP	P	,390**	,372**	,223*	,400**	1	0,05	,300**	-.396**	0,136	0,107	-0,18
	Sig.	0	0	0,021	0		0,611	0,002	0	0,168	0,325	0,096
	N	107	107	107	107	107	107	104	92	104	87	87
WI	P	,298**	,296**	0,118	,331**	0,05	1	,293**	-0,14	-0,087	0,017	-0,109
	Sig.	0,002	0,002	0,224	0	0,611		0,003	0,184	0,379	0,876	0,315
	N	107	107	107	107	107	107	104	92	104	87	87
MI	P	,251*	,256**	0,089	,281**	,300**	,293**	1	-.452**	,263**	0,034	-0,147
	Sig.	0,01	0,009	0,367	0,004	0,002	0,003		0	0,008	0,756	0,178
	N	104	104	104	104	104	104	104	92	102	85	85
NLI	P	-.297**	-.316**	-0,059	-.357**	-.396**	-0,14	-.452**	1	-0,148	-0,081	0,133
	Sig.	0,004	0,002	0,577	0	0	0,184	0		0,161	0,494	0,262
	N	92	92	92	92	92	92	92	92	91	73	73
MAN	P	0,104	,194*	-0,027	0,048	0,136	-0,087	,263**	-0,148	1	0,01	-0,073
	Sig.	0,292	0,048	0,786	0,625	0,168	0,379	0,008	0,161		0,928	0,505
	N	104	104	104	104	104	104	102	91	104	85	85
2EG	P	0,068	0,076	0,009	0,092	0,107	0,017	0,034	-0,081	0,01	1	-.731**
	Sig.	0,53	0,484	0,932	0,395	0,325	0,876	0,756	0,494	0,928		0
	N	87	87	87	87	87	87	85	73	85	87	87
3EG	P	-0,088	-0,085	-0,044	-0,108	-0,18	-0,109	-0,147	0,133	-0,073	-.731**	1
	Sig.	0,415	0,436	0,686	0,319	0,096	0,315	0,178	0,262	0,505	0	
	N	87	87	87	87	87	87	85	73	85	87	87
4EG	P	-0,153	-0,111	-0,119	-0,18	-0,084	0,115	0,084	,264*	0,173	-.268*	-0,132
	Sig.	0,156	0,307	0,271	0,095	0,437	0,288	0,446	0,024	0,114	0,012	0,224
	N	87	87	87	87	87	87	85	73	85	87	87
VMK	P	0,07	0,083	0,008	0,076	0,125	0,076	4,82**	-.266*	0,186	0,099	-0,027
	Sig.	0,476	0,401	0,939	0,443	0,205	0,439	0	0,011	0,061	0,367	0,806
	N	105	105	105	105	105	105	102	90	102	85	85
2MOL	P	0,077	0,057	0,037	0,105	0,173	0,101	,595**	-.303**	,290**	0,118	0,001
	Sig.	0,431	0,564	0,709	0,282	0,076	0,304	0	0,004	0,003	0,278	0,994
	N	106	106	106	106	106	106	103	91	103	86	86
1MOL	P	-0,034	-0,011	-0,037	-0,045	0,007	-0,121	0,056	-0,012	0,022	-0,083	-0,053
	Sig.	0,732	0,914	0,707	0,651	0,947	0,216	0,575	0,913	0,825	0,445	0,628
	N	106	106	106	106	106	106	103	91	103	86	86
LO	P	0,178	0,164	0,071	,211*	,224*	0,057	0,118	-0,195	0,086	-0,007	-0,206
	Sig.	0,074	0,1	0,476	0,033	0,024	0,568	0,241	0,066	0,392	0,95	0,063
	N	102	102	102	102	102	102	100	90	101	82	82
MO	P	0,016	0,027	0,055	-0,044	-0,035	-0,012	0,024	0,092	-0,016	-0,044	0,184
	Sig.	0,873	0,791	0,584	0,66	0,73	0,902	0,812	0,389	0,872	0,691	0,097
	N	102	102	102	102	102	102	100	90	101	82	82
HH	P	,253**	,252**	0,108	,285**	,324**	0,043	,278**	-.377**	0,014	0	0,026
	Sig.	0,009	0,01	0,271	0,003	0,001	0,666	0,004	0	0,89	1	0,815
	N	105	105	105	105	105	105	104	92	102	85	85
WINOH	P	0,036	0,042	0,075	-0,022	0,067	-0,05	,236*	0,009	,309**	-0,197	0,208
	Sig.	0,715	0,673	0,45	0,827	0,498	0,613	0,017	0,933	0,002	0,073	0,058
	N	104	104	104	104	104	104	102	90	101	84	84
OHIBS	P	0,029	0,035	0,007	0,022	,205*	0,135	,587**	-.286**	,262**	-0,208	0,182
	Sig.	0,767	0,718	0,94	0,826	0,035	0,167	0	0,006	0,007	0,054	0,094
	N	106	106	106	106	106	106	104	92	103	86	86
FAM	P	-0,046	-0,021	-0,086	-0,036	0,042	,277**	,348**	-.266*	-0,129	-0,063	0,083
	Sig.	0,641	0,833	0,386	0,72	0,673	0,004	0	0,011	0,197	0,371	0,455
	N	104	104	104	104	104	104	102	90	101	84	84
VRI	P	,338**	,345**	0,186	,319**	,322**	0,187	,388**	-.371**	0,042	0	-0,027
	Sig.	0	0	0,058	0,001	0,001	0,057	0	0	0,679	1	0,81
	N	104	104	104	104	104	104	102	90	101	84	84

		4E G	VMK	2MOL	1MOL	LO	MO	HH	WINOH	OHIBS	FAM	VRI
SOP	P	-0,153	0,07	0,077	-0,034	0,178	0,016	253**	0,036	0,029	-0,046	338**
	SE	0,156	0,476	0,431	0,732	0,074	0,873	0,009	0,715	0,767	0,641	0
	N	87	105	106	106	102	102	105	104	106	104	104
PA	P	-0,111	0,083	0,057	-0,011	0,164	0,027	252**	0,042	0,033	-0,021	345**
	SE	0,307	0,401	0,564	0,914	0,1	0,791	0,01	0,673	0,718	0,833	0
	N	87	105	106	106	102	102	105	104	106	104	104
PD	P	-0,119	0,008	0,037	-0,037	0,071	0,055	0,108	0,075	0,007	-0,086	0,186
	SE	0,271	0,939	0,709	0,707	0,476	0,584	0,271	0,45	0,94	0,386	0,058
	N	87	105	106	106	102	102	105	104	106	104	104
PI	P	-0,18	0,076	0,105	-0,045	211*	-0,044	285**	-0,022	0,022	-0,036	319**
	SE	0,095	0,443	0,282	0,651	0,033	0,66	0,003	0,827	0,826	0,72	0,001
	N	87	105	106	106	102	102	105	104	106	104	104
R SOP	P	-0,084	0,125	0,173	0,007	224*	-0,035	324**	0,067	205*	0,042	322**
	SE	0,437	0,205	0,076	0,947	0,024	0,73	0,001	0,498	0,035	0,673	0,001
	N	87	105	106	106	102	102	105	104	106	104	104
WI	P	0,115	0,076	0,101	-0,121	0,057	-0,012	0,043	-0,05	0,135	277**	0,187
	SE	0,288	0,439	0,304	0,216	0,568	0,902	0,666	0,613	0,167	0,004	0,057
	N	87	105	106	106	102	102	105	104	106	104	104
MI	P	0,084	482**	595**	0,056	0,118	0,024	278**	236*	587**	348**	388**
	SE	0,446	0	0	0,575	0,241	0,812	0,004	0,017	0	0	0
	N	85	102	103	103	100	100	104	102	104	102	102
NLI	P	264*	-266*	-303**	-0,012	-0,195	0,092	-377**	0,009	-286**	-266*	-371**
	SE	0,024	0,011	0,004	0,913	0,066	0,389	0	0,933	0,006	0,011	0
	N	73	90	91	91	90	90	92	90	92	90	90
MAN	P	0,173	0,186	290**	0,022	0,086	-0,016	0,014	309**	262**	-0,129	0,042
	SE	0,114	0,061	0,003	0,825	0,392	0,872	0,89	0,002	0,007	0,197	0,679
	N	85	102	103	103	101	101	102	101	103	101	101
2E G	P	-268*	0,099	0,118	-0,083	-0,007	-0,044	0	-0,197	-0,208	-0,063	0
	SE	0,012	0,367	0,278	0,445	0,95	0,691	1	0,073	0,054	0,571	1
	N	87	85	86	86	82	82	85	84	86	84	84
3E G	P	-0,132	-0,027	0,001	-0,053	-0,206	0,184	0,026	0,208	0,182	0,083	-0,027
	SE	0,224	0,806	0,994	0,628	0,063	0,097	0,815	0,058	0,094	0,455	0,81
	N	87	85	86	86	82	82	85	84	86	84	84
4E G	P	1	-259*	-335**	351**	0,082	-0,022	-270*	0,027	-0,061	-0,101	-0,112
	SE		0,017	0,002	0,001	0,462	0,843	0,013	0,809	0,577	0,359	0,311
	N	87	85	86	86	82	82	85	84	86	84	84
VMK	P	-259*	1	326**	0,142	-0,127	0,079	0,1	206*	411**	299**	257**
	SE	0,017		0,001	0,149	0,206	0,43	0,314	0,038	0	0,002	0,009
	N	85	105	104	104	101	101	103	102	104	102	102
2MOL	P	-335**	326**	1	-568**	0,094	-0,077	0,128	0,138	470**	303**	0,147
	SE	0,002	0,001		0	0,349	0,447	0,194	0,164	0	0,002	0,138
	N	86	104	106	106	101	101	104	103	105	103	103
1MOL	P	351**	0,142	-568**	1	-0,096	0,144	0,072	234*	0,138	-0,07	0,058
	SE	0,001	0,149	0		0,339	0,149	0,466	0,017	0,16	0,481	0,558
	N	86	104	106	106	101	101	104	103	105	103	103
LO	P	0,082	-0,127	0,094	-0,096	1	-750**	0,142	-0,186	-0,075	-0,139	0,149
	SE	0,462	0,206	0,349	0,339		0	0,156	0,063	0,452	0,168	0,139
	N	82	101	101	101	102	102	101	100	102	100	100
MO	P	-0,022	0,079	-0,077	0,144	-750**	1	0,076	0,095	0,06	-0,008	0,027
	SE	0,843	0,43	0,447	0,149	0		0,452	0,347	0,547	0,936	0,786
	N	82	101	101	101	102	102	101	100	102	100	100
HH	P	-270*	0,1	0,128	0,072	0,142	0,076	1	0,037	0,146	0,045	407**
	SE	0,013	0,314	0,194	0,466	0,156	0,452		0,71	0,136	0,651	0
	N	85	103	104	104	101	101	105	103	105	103	103
WINOH	P	0,027	206*	0,138	234*	-0,186	0,095	0,037	1	507**	0,079	0,043
	SE	0,809	0,038	0,164	0,017	0,063	0,347	0,71		0	0,429	0,669
	N	84	102	103	103	100	100	103	104	104	102	102
OHIBS	P	-0,061	411**	470**	0,138	-0,075	0,06	0,146	507**	1	508**	304**
	SE	0,577	0	0	0,16	0,452	0,547	0,136	0		0	0,002
	N	86	104	105	105	102	102	105	104	106	104	104
FAM	P	-0,101	299**	303**	-0,07	-0,139	-0,008	0,045	0,079	508**	1	300**
	SE	0,359	0,002	0,002	0,481	0,168	0,936	0,651	0,429	0		0,002
	N	84	102	103	103	100	100	103	102	104	104	103
VRI	P	-0,112	257**	0,147	0,058	0,149	0,027	407**	0,043	304**	300**	1
	SE	0,311	0,009	0,138	0,558	0,139	0,786	0	0,669	0,002	0,002	
	N	84	102	103	103	100	100	103	102	104	103	104

Legenda:

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)/*Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

SOP: Sense of place, PA: Place attachment, PD: Place dependence, PI: Place identity, R SOP: Reactionaire sense of place, WI: Wijkidentiteit, MI: Molukse identificatie, NL I: Nederlandse identificatie, 2e/3e/4e G: Generaties, VMK: Veel mensen kennen, 2Mol/1Mol: Aantal Molukse ouders, LO: Lage opleiding, MO: Middel opleiding, HH: Huurhuis, WINOH: Wonen in ouderlijk huis, OHIBS: Ouderlijk huis in Bovensmilde, FAM: Familie, VRI: Vrienden.